

VILNIAUS UNIVERSITETAS

DOVILĖ PETKEVIČIŪTĖ-BARYSIENĖ

**TEISĖJŲ ELGESIO TEISINGUMO VERTINIMO VEIKSNIAI
CIVILINĖJE JUSTICIJOJE**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2012–2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas prof. dr. Gintautas Valickas (Vilniaus universitetas,
socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

TURINYS

ĮVADAS	6
1. TYRIMŲ APŽVALGA	13
1.1. Skirstymo teisingumo samprata	13
1.2. Procedūrinio teisingumo samprata	15
1.3. Bendrojo teisingumo samprata	18
1.4. Procedūrinio ir skirstymo teisingumo reikšmė vertinant bendrąjį teisingumą ..	19
1.5. Bendrojo teisingumo konceptualizacijos	21
1.5.1. Bendrojo teisingumo modelis (Törnblomo, Vermunto)	21
1.5.2. Teisingumo euristicos teorija (Lindo, van den Boso, Wilke's, Vermunto)	22
1.5.3. Dinaminis teisingumo vertinimų modelis (Joneso, Skarlickio)	24
1.6. Procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai	27
1.6.1. Proceso kontrolės teorija (Thibaut, Walkerio)	28
1.6.2. Procedūrinio teisingumo taisyklės (Leventhalio)	30
1.6.3. Grupės vertės teorija (Lindo, Tylerio)	31
1.6.4. Santykių su autoritetu teorija (Tylerio, Lindo)	33
1.6.5. Įsitraukimo į grupę teorija (Tylerio, Bladerio)	34
1.6.6. Dviejų ir keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijos (Bladerio, Tylerio)	35
1.6.7. Procedūrinio teisingumo teorijose išskiriamų veiksnių apibendrinimas.....	37
1.7. Procedūrinio teisingumo tyrimai civilinėje justicijoje	41
1.8. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai civilinėje justicijoje	48
1.8.1. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis	49
1.8.2. Kiti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai	54
1.9. Teisėjo elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams	58
2. METODIKA	61
2.1. Pirma tyrimo dalis: civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo tyrimas	61
2.1.1. Civilinio ginčo šalys	61
2.1.2. Tyrimo metodas	63
2.1.3. Tyrimo eiga	69
2.1.4. Duomenų tvarkymas	70
2.2. Antra tyrimo dalis: teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose tyrimas	75
2.2.1. Bylos	75
2.2.2. Teisėjai	76
2.2.3. Tyrimo metodas	77
2.2.4. Tyrimo eiga	85
2.2.5. Duomenų tvarkymas	86
3. REZULTATAI	89
3.1. Pirma tyrimo dalis: civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksniai	89
3.1.1. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis	90
3.1.1.1. Civilinio ginčo šalių išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas.....	93
3.1.1.2. Civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai	94

3.1.1.3. Civilinio ginčo šalių teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimas	96
3.1.1.4. Civilinio ginčo šalių suvoktas procedūrinis teisingumas.....	97
3.1.1.5. Civilinio ginčo šalių suvoktas advokato kompetentingumas.....	97
3.1.2. Kiti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai.....	98
3.1.2.1. Byloje priimto sprendimo palankumas civilinio ginčo šalims.....	98
3.1.2.2. Civilinio ginčo šalių teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai .	100
3.1.2.3. Civilinio ginčo šalių pasitenkinimas teismo proceso organizavimu.....	103
3.1.2.4. Socialinės ir demografinės civilinio ginčo šalių charakteristikos.....	105
3.1.2.5. Bylos, kurioje dalyvavo civilinio ginčo šalis, pobūdis	109
3.1.2.6. Civilinio ginčo šalių procesinė padėtis	110
3.2. Antra tyrimo dalis: teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai	111
3.2.1. Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai, susiję su šių teisėjų nagrinėtomis civilinėmis bylomis.....	112
3.2.1.1. Teisėjų nagrinėtos civilinės bylos pobūdis	113
3.2.1.2. Miestas, kuriame nagrinėta byla	114
3.2.1.3. Teismas, kuriame nagrinėta byla	115
3.2.1.4. Advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą.....	116
3.2.1.5. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams įstatymo reglamentuotose ir nereglamentuotose situacijose	117
3.2.2. Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai, susiję su teisėjais.....	117
3.2.2.1. Teisėjų lytis.....	118
3.2.2.2. Teisėjų amžius	119
3.2.2.3. Teisėjų darbo stažas	120
3.2.2.4. Teisėjų elgesio atitikties skirtingiems procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajos	120
4. REZULTATŲ APTARIMAS	122
4.1. Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksniai	122
4.1.1. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimas.....	122
4.1.2. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis	123
4.1.2.1. Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	123
4.1.2.2. Civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai.....	124
4.1.2.3. Civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	126
4.1.2.4. Civilinio ginčo šalių suvoktas procedūrinis teisingumas.....	127
4.1.2.5. Civilinio ginčo šalių suvoktas advokato kompetentingumas.....	128
4.1.3. Kiti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai.....	129
4.1.3.1. Byloje priimto sprendimo palankumas civilinio ginčo šalims.....	129
4.1.3.2. Civilinio ginčo šalių teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai .	130
4.1.3.3. Civilinio ginčo šalių pasitenkinimas teismo proceso organizavimu.....	131
4.1.3.4. Socialinės ir demografinės civilinio ginčo šalių charakteristikos.....	132
4.1.3.5. Civilinio ginčo šalių procesinė padėtis	133
4.2. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams ir jos veiksniai .	134

4.3. Tyrimo ribotumai ir tolesnių tyrimų gairės.....	137
4.4. Praktinės rekomendacijos	139
5. IŠVADOS	142
LITERATŪRA	144
PRIEDAI.....	165
1 priedas. Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimynas.....	165
2 priedas. Skalėms priskirti civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimyno klausimai	181
3 priedas. Civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolas	183
4 priedas. Kriterinių situacijų aprašomoji statistika	213
5 priedas. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelio parametrų įverčiai	215

ĮVADAS

Darbo aktualumas

Tradicinis įstatymų ir teisėsaugos pareigūnų veiksmų tikslas – užtikrinti, kad visuomenės nariai paklustų įstatymams – negali būti laikomas savaime suprantamu dalyku (Tyler, 2004; 2007c). Išskirtinai galia pagrįsti bandymai reguliuoti visuomenės gyvenimą reikalauja didžiulių išteklių visuomenės nariams stebėti ir pažeidusiesiems taisyklės bausti, taip pat paskatinimams už pageidaujamą elgesį (tokį, kuris naudingas grupei) (Tyler, 1990; 1997; Tyler & Sevier, 2014). Tyrimai rodo, kad šios valdymo strategijos, paremtos atgrasymu (angl. *deterrence*) nuo nepageidaujamo elgesio, gali būti naudingos, tačiau yra brangios ir jų poveikis minimalus (Tyler, 1990; 2006). Savanoriškas bendradarbiavimas su teisėsaugos institucijomis siejamas su jų suvoktu legitimumu (Mazerolle, Bennett, Davis, Sargeant, & Manning, 2013; Tyler, 2007a; 2007c; van den Bos, van der Velden, & Lind, 2014). Suvoktam legitimumui, savo ruožtu, didelę reikšmę turi subjektyvūs teisingumo vertinimai (Jackson et al., 2012; Tyler & Jackson, 2014; Tyler & Sevier, 2014). Nuo to, kaip žmonės vertina teismų vykdomos veiklos teisingumą, gali priklausyti jų paklusnumas teismų priimtiems sprendimams ir bendradarbiavimas su jais, teismų legitimumo suvokimas, pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu (Benesh, 2006; Jackson et al., 2011; 2012; Ohbuchi, Sugawara, Teshigara, & Imazai, 2005; Sprott & Greene, 2010; Sunshine & Tyler, 2003; Rottman, 2005; Rottman & Tyler, 2014; Tyler, 1990; 1997; 2003; 2004; 2006; 2007a; 2007b; 2011; 2016; Tyler & Fagan, 2008; Tyler & Huo, 2002; Tyler & Jackson, 2014; Tyler & Jost, 2007; Tyler & Wakslak, 2004; Wales, Hiday, & Ray, 2010). Taigi, norint užtikrinti sėkmingą teisėsaugos institucijų funkcionavimą, reikia, kad žmonės vertintų jų darbą kaip teisingą.

Atsižvelgiant į tai, kad asmenys, dalyvavę teismo procese, yra mažiau patenkinti teismų darbu, mažiau jais pasitiki nei teismo procese nedalyvavusieji (Benesh, 2006; Buckler, Cullen, & Unnever, 2007; Higgins,

Wolfe, & Walters, 2009; Longazel, Parken, & Sun, 2011; Sun & Wu, 2006; Wenzel, Bowler, & Lanoue, 2003), būtina suprasti, kas nulemia šiuos vertinimus. Susidūrimo su teismais patirties, teismų veiklos teisingumo vertinimams daugiau įtakos gali turėti ne bylinėjimosi trukmė ar nuosprendis, o suvoktas teisėjo elgesio teisingumas (Frazer, 2007; Lind et al., 1989; Mahoney, 2014; Tyler, 2001). Teisėjas turi galios ir pareigą užtikrinti, kad su teismo proceso dalyviais būtų elgiama teisingai. Tad pagrindinis suvokto teisingumo tyrimų objektas justicijos sistemoje turėtų būti suvoktas teisėjų elgesio teisingumas.

Teisėjų elgesio teisingumo veiksniai iširti reikia siekiant užtikrinti, kad teismo procese dalyvavusieji ir kiti žmonės vertintų teisėjų elgesį kaip teisingą. Suvokto procedūrinio teisingumo tyrimuose buvo nagrinėjamas suvoktas teisėjo etiškumas, nešališkumas, galimybė išreikšti savo poziciją ir kiti veiksniai (pvz., Čunichina, 2014; Longazel et al., 2011; Mahoney, 2014; Rottman & Tyler, 2014; Valickas, Justickis, Vanagaitė ir Voropaj, 2013; Valickas ir Vanagaitė, 2013). Tačiau bendrojo teisėjo elgesio teisingumo vertinimo, apimančio ir teisėjų priimamų sprendimų teisingumą, veiksniai nebuvo analizuojami. Be to, tyrimuose dažniausiai apsiribojama konkretaus teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, elgesio teisingumo vertinimu (pvz., Frazer, 2007; Mahoney, 2014; Ohbuchi et al., 2005). Taigi stinga tyrimų, kuriuose būtų susiejamas konkretaus teisėjo elgesio teisingumas su visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimais pasibaigus teismo procesui.

Maža to, mokslininkai nepakankamai dėmesio skiria teisingumo vertinimų kaitai ir formavimuisi – dažniausiai teisingumo vertinimai yra fiksuojami tik vieną kartą (Jones & Skarlicki, 2013). Todėl nebuvo nagrinėjami išankstiniai teisingumo vertinimai. Sprendžiant iš viešųjų apklausų (pvz., Vileikienė, 2015), dauguma žmonių turi nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą, nors tik maža dalis gali būti dalyvavę teismo procese (Lind et al., 1989; Vileikienė, 2015). Taip pat dauguma tyrimų analizuoja baudžiamojo proceso dalyvių suvoktą teisingumą (Beier, Eib, Oehmann, Fiedler, & Fiedler, 2014; Čunichina, 2014; Frazer, 2007; Justickis ir Valickas, 2006; Valickas ir kt.,

2013). Bet žmonės, ko gero, daug dažniau susiduria su teismais dėl civilinės, o ne baudžiamosios teisės klausimų. Pavyzdžiui, Lietuvoje teismai gauna apie dešimt kartų daugiau civilinių nei baudžiamųjų bylų (2015 metais Lietuvoje pirmosios instancijos teismuose gautos 19 358 baudžiamosios ir 206 127 civilinės bylos, o 2014 metais – 18 963 baudžiamosios ir 198 639 civilinės bylos; Nacionalinė teismų administracija, 2016). Taigi reikalingas teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnių civilinėje justicijoje tyrimas.

Nagrinėjant teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius civilinėje justicijoje svarbu suprasti, kad šie teisingumo vertinimai yra subjektyvūs. Tai reiškia, kad teismo procese dalyvavusių ginčo šalių vertinimai nebūtinai tiksliai atspindi teisėjų elgesio ypatumus. Todėl reikia teisėjų elgesio stebėsenos tyrimų – jei ginčo šalių teisėjų elgesio teisingumo vertinimai priklauso nuo tam tikrų veiksnių, tokių kaip jų elgesio etiškumas ar nešališkumas, svarbu fiksuoti, kiek teisėjų elgesys yra etiškas ir nešališkas (Beier et al., 2014; Rottman & Tyler, 2014). Vis dėlto, teisėjų elgesio stebėsenos tyrimų stinga ir itin mažai žinoma apie teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams bei šios atitikties veiksnius.

Mokslinis naujumas

Atsižvelgus į kitų tyrėjų paskelbtus duomenis teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnių tema, galima išskirti šiuos atlikto darbo mokslinio naujumo elementus.

Nors suvoktas visų teisėjų elgesio teisingumas yra ypač svarbus sėkmingam teismų sistemos funkcionavimui (Rottman & Tyler, 2014), civilinėje justicijoje daugiausia nagrinėtas konkretaus teisėjo (arba teismo paskirto arbitro) elgesio teisingumas (Lind, 1990; Lind, Ambrose, de Vera Park, & Kulik, 1990a; Lind et al., 1989; 1990c; MacCoun, Lind, Hensler, Bryant & Ebener, 1988; O'Barr & Conley, 1988; Ohbuchi et al., 2005). Be to, teisinio ginčo kontekste daugiausia tirtas tik suvoktas procedūrinis teisingumas, o tikėtina, kad bendrojo teisingumo samprata tiksliau atspindi žmonių nuomonę apie teisėjų

elgesio teisingumą (Colquitt & Rodell, 2015; Holtz & Harold, 2009). Taigi pirmasis šio darbo naujumo elementas susijęs su tuo, kad nagrinėjami bendrojo teisingumo konstruktai – visų teisėjų elgesio teisingumo ir teisėjo, nagrinėjusio civilinę bylą, elgesio teisingumo vertinimai. Šiame darbe papildytos ir sukonkretintos dinaminio teisingumo vertinimų modelio (Jones & Skarlicki, 2013) prielaidos ir sudarytas teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis. Šis modelis buvo patvirtintas empiriškai.

Ankstesniuose tyrimuose mažai dėmesio skirta patirties teismo proceso metu ir teisingumo vertinimų teismo procesui pasibaigus sąsajoms. Tyrimai, kuriais nagrinėjama patirtis teismo proceso metu, nediferencijuoja teismo proceso pobūdžio (civilinis, baudžiamasis) arba vaidmens, atliekamo teismo proceso metu (ieškovas, stebėtojas) (Higgins et al., 2009; Longazel et al., 2011; Valickas ir Vanagaitė, 2013). Tyrimuose, kuriuose patirtis teismo proceso metu siejama su įvairiais suvokto teisingumo padariniais, kaip antai pasitikėjimas teismais ar jiems reiškiamą paramą, neanalizuojamas konkretaus teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, suvoktas elgesio teisingumas (Benesh, 2006; Tyler, 1984; Wenzel et al., 2003). Galiausiai, matyti, kad teismo proceso metu suvokto teisingumo padariniais laikyti konstruktai, susiję su teismais kaip visuma, o ne teisėjais (Benesh, 2006; Ohbuchi et al., 2005; Wenzel et al., 2003). Taigi antruoju šio darbo naujumo elementu galima laikyti tai, kad šiame darbe nustatytas stiprus ryšys tarp teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo ir visų teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) vertinimų.

Suvokto teisingumo tyrimuose, nagrinėjančiuose susidūrimo su teisėsaugos institucijomis patirtį, analizuojami tik teismo proceso metu patirto elgesio arba jau teismo procesui pasibaigus suformuoti teisingumo vertinimai (nors galima paminėti ir kelias išimtis – Farley, Jensen, & Rempel, 2014; Sprott & Greene, 2010; Tyler, 1990). Pavyzdžiui, civilinėje justicijoje nagrinėti tik teismo proceso metu patirtų procedūrų teisingumo vertinimai (Lind, 1990; Lind et al., 1989; Lind, Kulik, Ambrose, & deVera Park, 1993; Ohbuchi et al., 2005). Taigi nebuvo atsižvelgta į tai, kad civilinio ginčo šalys dar prieš prasidedant teismo procesui jau turi nuomonę apie tai, kaip teisingai elgiasi teisėjai. Todėl

trečiasis šio mokslinio darbo naujumo elementas susijęs su tuo, kad šiame darbe nagrinėtas išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas ir nustatytos reikšmingos šio vertinimo ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimo pasibaigus teismo procesui sąsajos.

Galiausiai, žinoma, kad individo teisingumo lūkesčiai gali paveikti tai, kaip jis vertins patirtą elgesio teisingumą (pvz., Bell, Wiechmann, & Ryan, 2006; Rodell & Colquitt, 2009; van den Bos, Vermunt, & Wilke, 1996). Teisingumo lūkesčių konstruktas buvo analizuotas tiriant organizacijų teisingumą, bet tokių tyrimų nėra gausu (Bell et al., 2006; Geenen et al., 2012; Rodell & Colquitt, 2009). Nagrinėjant susidūrus su teisėsaugos pareigūnais suvoktą teisingumą, į teisingumo lūkesčius nebuvo atsižvelgta. Todėl ketvirtasis šio darbo mokslinio naujumo elementas susijęs su tuo, kad buvo nustatytas teisingumo lūkesčių ir išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ryšys, numatant teisėjo (nagrinėjusio civilinę bylą) elgesio teisingumo vertinimą.

Praktinė reikšmė

Atlikto tyrimo metu gauti rezultatai gali būti naudingi praktiškai. Pirma, šiame darbe gauti rezultatai gali būti panaudoti siekiant skatinti teigiamus civilinio ginčo šalių teisėjų elgesio teisingumo vertinimus. Pavyzdžiui, civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksnių analizė atskleidė, kad išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai prognozuoja jų elgesio teisingumo vertinimus teismo procesui pasibaigus per konkretaus teisėjo, su kuriuo susidūrė bylininkas, elgesio teisingumą. Todėl turėtų būti skatinamas civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, elgesio teisingumas. Tyrimas parodė, kad suvoktą teisėjo elgesio teisingumą prognozuoja jo elgesio etiškumo, nešališkumo ir ginčo šalims suteiktos galimybės išreikšti nuomonę vertinimai. Taigi reikia užtikrinti, kad ginčo šalys suvoktą teisėjo elgesį kaip etišką ir nešališką, manytų, kad jiems buvo suteikta galimybė išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu.

Antra, tyrimo rezultatai gali būti panaudoti kuriant teisėjų mokymo, kvalifikacijos kėlimo kursų programas, įgyvendinant šių pareigūnų elgesio stebėseną. Nustatyta teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams ir jos veiksniai leidžia įvertinti teisėjų elgesio ypatumus, kuriems verta skirti daugiau dėmesio. Pavyzdžiui, nustatyta, kad civilinio ginčo šalims svarbi jų suvokta galimybė išreikšti nuomonę, o teisėjų elgesio atitiktis galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui buvo prasčiausia. Vadinasi, reikia skirti daugiau dėmesio tam, kaip teismo proceso metu civilinio ginčo šalims leidžiama išreikšti savo nuomonę.

Tyrimo tikslas, uždaviniai ir ginamieji teiginiai

Tyrimo tikslai:

1. Nustatyti civilinio ginčo šalių teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius.
2. Įvertinti teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams ir jos veiksnius civilinėse bylose.

Pirmajam tyrimo tikslui įgyvendinti iškelti šie tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimo ir visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimo (pasibaigus teismo procesui) ryšį.
2. Įvertinti civilinio ginčo šalių išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimo (pasibaigus teismo procesui) ryšį.
3. Įvertinti civilinio ginčo šalių teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio bendrojo teisingumo vertinimo ir suvokto procedūrinio teisingumo ryšį.
4. Nustatyti kitus galimus visų teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) vertinimo veiksnius.

Antrajam tyrimo tikslui įgyvendinti iškelti šie tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti teisėjų elgesio atitiktį etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimams civilinėse bylose.
2. Nustatyti teisėjų elgesio atitikties etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimams veiksnius.
3. Palyginti teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse reglamentuotose ir nereglamentuotose situacijose.

Ginamieji teiginiai:

1. Civilinio ginčo šalių teisėjų elgesio teisingumo vertinimai (pasibaigus teismo procesui) susiję ne tik su tuo, kaip ginčo šalys įvertino teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą, bet ir su tuo, kokią išankstinę nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą ginčo šalys turėjo dar neprasidėjus teismo procesui.
2. Civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai yra svarbus teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimo veiksnys: didėjant teisingumo lūkesčiams stiprėja ryšys tarp išankstinio visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimo.
3. Svarbus bendrojo teisingumo vertinimo – civilinio ginčo šalių suvokto teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo – prognostinis veiksnys yra civilinio ginčo šalių suvoktas procedūrinis teisingumas.

1. TYRIMŲ APŽVALGA

J. Rawlsas, filosofas, nagrinėjęs teisingumo klausimus ir tiesiogiai paveikęs pirmųjų teisingumo tyrinėtojų (J. Thibaut ir L. Walkerio) darbus, rašė: „Teisingumas yra svarbiausia socialinių institucijų vertybė <...>. Įstatymai ir institucijos, nepaisant jų efektyvumo ir organizuotumo, privalo būti reformuoti ar panaikinti, jei yra neteisingi“ (1971, p. 3). Kitaip tariant, teisingumas turėtų būti pagrindinis teisėsaugos institucijų darbo tikslas. Pirmieji suvokto teisingumo tyrimai radosi po Antrojo pasaulinio karo (Tyler, 2000; Tyler & Smith, 1995). Tuomet vyravo santykinės deprivacijos (angl. *relative deprivation*) teorija (Smith & Pettigrew, 2015). Pagal šią teoriją, pasitenkinimas arba nepasitenkinimas socialine situacija priklauso ne nuo objektyviai gautų paskatinimų ar išteklių, o nuo gautų išteklių palyginimo su tam tikrais standartais (Smith & Pettigrew, 2015; Tyler, 2000). Kitaip tariant, tas pats atlygis gali būti įvertintas skirtingai – tai priklauso nuo pasirinkto standarto, su kuriuos jis yra lyginamas. O standartai yra subjektyvūs ir atsiranda iš suvoktos, o ne objektyvios tikrovės (Skitka, 2009). Tad tuomet, kai vertinamas atlygio ar socialinės sąveikos teisingumas, palyginimui panaudoti standartai ir yra teisingumo principai (arba reikalavimai) (Tyler, 2000). Šios idėjos paskatino išskirti ir apibūdinti suvokto teisingumo tipus – skirstymo, o vėliau ir procedūrinį teisingumą.

1.1. Skirstymo teisingumo samprata

Skirstymo teisingumas (angl. *distributive justice*) yra istoriškai seniausiai pradėtas nagrinėti žmonių suvokto teisingumo tipas. Skirstymo teisingumas yra išteklių (gėrybių) paskirstymo teisingumo vertinimas (Adams, 1965). Išteklių, bausmių ir paskatinimų paskirstymas aktualus visoms visuomenėms ir individams. Tai, kaip ištekliai yra padalijami, turi didelį poveikį visuomenės ar bendruomenės efektyvumui, taip pat individų pasitenkinimui paskirstymo sprendimais (Johansson-Stenman & Konow, 2010; Vermunt, 2014). Taigi

nenuostabu, kad socialinių mokslų atstovai skyrė daug dėmesio išteklių paskirstymo teisingumui. Svarbiausias klausimas, į kurį ieškoma atsakymo tiek teoriniais, tiek empiriniais tyrinėjimais, – kaip paskirstyti ribotus išteklius taip, kad paskirstymas būtų suvoktas kaip teisingas.

Dominuojanti skirstymo teisingumo teorija yra J. S. Adams (1965) teisingumo teorija (angl. *equity theory*). Pasak šios teorijos, svarbiausia yra paskirstymo pagal įnašą taisyklė: kuo daugiau pastangų ir darbo įdėta siekiant atlygio, tuo didesnis jis turi būti (Adams, 1965). Taigi paskatinimas turi būti proporcingas pastangoms ir indėliui. G. S. Leventhal (1980) kritikavo teisingumo teoriją dėl to, kad joje teisingumas vertinamas tik pagal nuopelnus. Taip pat G. S. Leventhal (1980) manė, kad teisingumo teorijoje atsižvelgiama tik į paskirstymo rezultatą taip nepaisant skirstymo procedūrų, be to, pernelyg pabrėžiamas suvokto teisingumo vaidmuo socialiniuose santykiuose.

Tolesni skirstymo teisingumo tyrinėjimai leido nustatyti tris pagrindines skirstymo taisykles: paskirstymo pagal nuopelnus, lygybės ir poreikių (Ambrose & Arnaud, 2005). Lygybės taisyklė, priešingai nei paskirstymo pagal nuopelnus, nurodo, kad visi individai turi būti atlyginami už jų darbą arba baudžiami vienodai (po lygiai). Poreikio taisyklė postuluoja, kad, skirstant išteklius, svarbu atsižvelgti į individualius poreikius, pavyzdžiui, vaikų, vyresnio amžiaus ar neįgalių žmonių. Individai skirtingai vertina išteklių pasiskirstymo teisingumą todėl, kad taiko skirtingas taisykles arba priskiria joms nevienodą reikšmę (Leventhal, 1980). Ne mažiau svarbus yra išteklių paskirstymo kontekstas (Johansson-Stenman & Konow, 2010; Konow, 2001; Vermunt, 2014). Pavyzdžiui, taikant tas pačias teisingumo taisykles, individo A atlygis gali būti įvertintas kaip teisingas palyginti su individo B gautu atlygiu, tačiau neteisingas – palyginti su individo C gautu atlygiu.

Apžvelgus skirstymo teisingumo sampratą galima pasakyti, kad jau ankstyvosios skirstymo teisingumo konceptualizacijos atskleidė poreikį svarstyti ir procedūrinio teisingumo vertinimus (pvz., Folger, 1987; Folger & Konovsky, 1989). Teisminio bylos nagrinėjimo situacijoje gali būti sunku pagal skirstymo taisykles įvertinti teisėjo priimto sprendimo teisingumą.

Pavyzdžiui, tikėtina, kad nemaža dalis asmenų, besikreipiančių į teismą, neturi informacijos apie tai, koks sprendimas buvo priimtas panašioje į jų byloje. Taigi šiuo atveju būtų nelengva taikyti bet kurią skirstymo teisingumo taisyklę. Greičiau nei su teismo sprendimu (nutartimi ar nuosprendžiu) dalyvaujantieji byloje asmenys susiduria su teisėjo elgesiu su jais – t. y., teisėjo taikomomis procedūromis ir jo elgesio su jais – t. y. teisėjo taikomomis procedūromis ir jo elgesio su jais pobūdžiu.

1.2. Procedūrinio teisingumo samprata

Pirmieji procedūrinio teisingumo (angl. *procedural justice*) tyrėjai – J. Thibaut ir L. Walker (1975; 1978) – nustatė, kad ne mažiau nei teisinio ginčo sprendimo rezultato teisingumas žmonėms rūpi proceso (procedūrų) teisingumas, nes jis nulemia rezultatą. Panašiu metu kaip J. Thibaut ir L. Walkeris darbavęsis G. S. Leventhal (1980) rašė, kad žmonių suvoktą teisingumą nulemia dviejų rūšių teisingumo taisyklės – skirstymo ir procedūrų. Jis įvardijo konkrečias taisykles, kurios nurodo, kaip individai gali vertinti procedūrų teisingumą (Leventhal, 1980). Galiausiai E. A. Lind ir T. R. Tyler (1988) parodė, kad žmonėms svarbus procedūrų teisingumas ne tik teisės, bet ir politikos, organizacijų kontekste, taip pat išskyrė kriterijus, kuriais žmonės remiasi vertindami teisingumą. Taip procedūrinio teisingumo koncepcija įgijo pripažinimą moksliniame diskurse.

Pagrindinis procedūrinio teisingumo tyrimų objektas nuo pat jų pradžios buvo žmonių suvoktas teisingumas. Pagal tai procedūrinis teisingumas ir buvo apibrėžiamas, pavyzdžiui: procedūrinis teisingumas – suvoktas socialinės sistemos, kuri reguliuoja išteklių paskirstymo sprendimus, procedūrų teisingumas (Leventhal, 1980, p. 5); procedūrų, naudojamų priimant išteklių paskirstymo sprendimus, teisingumas (Greenberg, 1986, p. 340); teisingumo vertinimai, susiję su subjektyviais tinkamų procedūrų standartais (Lind & Tyler, 1988, p. 3). Taigi procedūrinio teisingumo apibrėžimai paprastai akcentuoja procedūrų ir rezultatų teisingumo atskyrimą.

Procedūriniu teisingumu teisinio ginčo kontekste laikomas sprendimo priėmimo procedūrų ir jas įgyvendinančio asmens elgesio teisingumas. Iki šiol ginčijamasi, ar yra dvi skirtingos procedūrinio teisingumo rūšys – sąveikos ir procedūrų (Blader & Tyler, 2015; Cropanzano, Rupp, Mohler, & Schminke, 2001b; Bobocel & Gosse, 2015). Sąveikos teisingumas (angl. *interactional justice*) – tarpasmeninės sąveikos, vykstančios priimant sprendimą, teisingumas (Bies & Shapiro, 1987). Sąveikos teisingumas kaip atskiras konstruktas dažniau tyrinėjamas organizacijų kontekste (Bobocel & Goose, 2015). O turint omenyje teisinį ginčą, sąveikos teisingumas kaip atskira teisingumo rūšis faktiškai nėra skiriama – tarpasmeninės sąveikos ypatumai interpretuojami kaip procedūrinio teisingumo elementai (Blader & Tyler, 2015). Teisės psichologijoje procedūriniu teisingumu iš esmės laikomi procedūrinio teisingumo vertinimus sudarantys elementai – asmens, priimančio sprendimą (teisinio ginčo kontekste – policijos pareigūno, teisėjo ir pan.) etiškumas, nešališkumas ir sprendimo priėmimo procese dalyvaujančiam asmeniui suteikta galimybė išreikšti nuomonę (Colquitt & Zipay, 2015). Todėl šiame darbe sąveikos teisingumas kaip atskiras teisingumo tipas nebus nagrinėjamas.

Atsižvelgiant į tai, kad teisinio ginčo kontekste procedūrinis teisingumas apima ir sąveikos teisingumą, o dauguma procedūrinio teisingumo apibūdinimų nenusako procedūrinio teisingumo turinio, šiame darbe taikomas pakoreguotas G. Valicko ir V. Justickio (2006) pateiktas procedūrinio teisingumo apibrėžimas: procedūrinis teisingumas – ginčų sprendimo procedūrų bei jas įgyvendinančio asmens elgesio ir standartų, kurie lemia, kad ginčo šalys supras ginčo nagrinėjimą kaip teisingą, atitikimas. Šis apibrėžimas nurodo, kad tiriamas žmonių suvoktas teisingumas ir kad jis vertinamas remiantis tam tikrais standartais.

Suvoktas procedūrinis teisingumas siejamas su įvairiais teigiamais dalykais, pavyzdžiui, pasitenkinimu asmeniu, priimančiu sprendimą (Tyler & Caine, 1981), įsipareigojimu organizacijai (van Dijke, De Cremer, Mayer, & Van Quaquebeke, 2012; Wiesenfeld, Swann, Brockner, & Bartel, 2007),

pasitenkinimu darbu (Colquitt, Conlon, Wesson, Porter, & Ng, 2001), motyvacija mokėti mokesčius (Hartner, Rechberger, Kirchler, & Schabmann, 2008). Vis dėlto teisinio ginčo kontekste svarbiausi šie suvokto procedūrinio teisingumo padariniai: pirma, patvirtinta, kad požiūris į policijos ir teismų legitimumą priklauso nuo vertinimo, kaip teisingai šių institucijų pareigūnai elgiasi su bendruomenės nariais (Hough, Jackson, Bradford, Myhill, & Quinton, 2010; Mazerolle et al., 2013; Rosenbaum, Lawrence, Hartnett, McDevitt, & Posick, 2015; Sunshine & Tyler, 2003; Sprott & Greene, 2010; Tyler, 2001; 2003; Tyler & Rasinski, 1991). Antra, suvoktas pareigūnų ir institucijų legitimumas, savo ruožtu, susijęs su paklusimu šioms institucijoms ir pareigūnams (Hartner et al., 2008; Murphy & Tyler, 2008; Tyler, 1990; 1997; 2011; Tyler & Wakslak, 2004). Trečia, žmonių bendradarbiavimas su teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais yra skatinamas, jei procedūrų vykdymas atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus (Bradford, 2012; Tyler, 1990; 2007a; 2007b; 2007c; Tyler & Fagan, 2008; Tyler & Huo, 2002). Prie suvokto procedūrinio teisingumo padarinių priskiriamas ir vienas svarbiausių procedūrinio teisingumo efektų – „teisingo proceso efektas“ (angl. *fair process effect*; Folger, 1977; Folger, Rosenfield, Grove, & Corkran, 1979). Tai reiškiny, kai žmonės labiau sutinka net ir su nepalankiu sprendimo rezultatu (sprendimą priima (angl. *decision acceptance*)), jei sprendimui priimti procedūros taikytos pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus palyginti su tais atvejais, kai taikytos procedūros šių reikalavimų neatitinka (Skitka, Winkvist, & Hutchinson, 2003). Teisingo proceso efektas pademonstruotas įvairiose sprendimų priėmimo situacijose, įskaitant teisinio ginčo (pvz., Lind et al., 1993; Ohbuchi et al., 2005). Minėti suvokto procedūrinio teisingumo padariniai turi didelę reikšmę organizuojant teisėsaugos institucijų darbą, nes sudaro sėkmingo teisėsaugos institucijų funkcionavimo pagrindą (Tyler, 2007a; Rottman, 2005; Rottman & Tyler, 2014).

Taigi, remiantis procedūrinio teisingumo samprata teisinio ginčo kontekste, galima pasakyti, kodėl žmonėms svarbus procedūrinis teisingumas, kokiais

ypatumais turi pasižymėti taikomų procedūrų ir jas taikančio pareigūno elgesys, kokių teigiamų padarinių galima laukti, jei procedūros vykdomos atsižvelgiant į procedūrinio teisingumo reikalavimus. Nemažindami procedūrinio teisingumo reikšmės teisinio ginčo kontekste, manome, kad teisėjų elgesio teisingumą kaip visuminį vertinimą geriau atspindi bendrojo teisingumo samprata.

1.3. Bendrojo teisingumo samprata

Bendruoju teisingumu (angl. *overall justice*) vadinamas globalus asmens, priimančio sprendimą, teisingumo įvertinimas, paremtas asmenine vertintojo ir kitų žmonių patirtimi (Holtz & Harold, 2009; Lind, 2001). Bendrąjį teisingumą sudaro procedūrinio ir skirstymo teisingumo vertinimai kartu (Lind, 2001). Reikia paminėti, kad teisingumo organizacijose tyrimuose dažniausiai bendrąjį teisingumą sudaro ne dviejų, o trijų tipų teisingumo vertinimai kartu – procedūrinio, skirstymo ir sąveikos (Colquitt & Zipay, 2015; Holtz & Harold, 2009; Kim & Leung, 2007). Tačiau teisinio ginčo kontekste procedūrų ir sąveikos teisingumo tipai yra analizuojami kartu – abu jie yra laikomi procedūriniu teisingumu (Blader & Tyler, 2015). Todėl šiame darbe pagrindiniais bendrojo teisingumo komponentais yra laikomi du – skirstymo ir procedūrinis teisingumas (apimantis ir asmens, vykdančio procedūras, elgesį).

Bendrojo teisingumo konstrukto analizė gali būti laikoma pranašesne už atskirų teisingumo tipų analizę dėl tokių priežasčių. Pirma, manoma, kad bendrojo teisingumo konstruktas gali tiksliau atspindėti žmonių teisingumo patyrimą nei paskiri teisingumo tipai (Holtz & Harold, 2009). Žmonės, paprašyti atskirai įvertinti, gali atskirti procedūrinį ir skirstymo teisingumą, tačiau teisingumą jie patiria holistiškai (Ambrose & Schminke, 2009; Ambrose, Wo, & Griffith, 2015; Lind, 2001; Törnblom & Vermunt, 1999). Antra, skirstymo ir procedūrinis teisingumas tyrimuose dažnai būna stipriai susiję (Hauenstein, McGonigle, & Flinder, 2001; Lind, 2001; Tyler, 1984; Törnblom & Vermunt, 1999). Trečia, mokslininkai dažnai iškelia tokias pačias

prielaidas visų teisingumo tipų atžvilgiu (Ambrose et al., 2015). Ketvirta, yra empirinių duomenų, pagrindžiančių bendrojo teisingumo reikšmę žmonių įsitikinimams ir elgesiui (pvz., Ambrose & Schminke, 2009; Barclay & Kiefer, 2014). Penkta, bendrojo teisingumo konstruktas yra pripažįstamas jau seniai. Nors susidomėjimas bendruoju teisingumu per pastaruosius penkerius šešerius metus padidėjo (Ambrose et al., 2015), teoriniame diskurse bendrojo teisingumo koncepcija atsirado daug anksčiau. Jau G. S. Leventhal (1980) rašė, kad, nagrinėjant žmonių suvoktą teisingumą, reikia atkreipti dėmesį tiek į skirstymo, tiek į procedūrinio teisingumo taisykles (p. 53). E. A. Lind ir T. R. Tyler (1988) kritikavo G. S. Leventhal (1980) dėl to, kad jis, vertindamas bendrąjį teisingumą, didesnę reikšmę teikė skirstymo, o ne procedūriniam teisingumui, ir teigė, kad procedūrinis teisingumas atlieka ne mažiau svarbų vaidmenį nei skirstymo teisingumas numatant bendrojo teisingumo vertinimus teisiniame kontekste (p. 135)¹. Taigi E. A. Lind ir T. R. Tyler (1988) kartu pripažino bendrojo teisingumo konstrukto egzistavimą. Todėl šiame darbe nagrinėjamas teisėjų elgesio teisingumas kaip bendrojo teisingumo konstruktas, atspindintis tiek skirstymo, tiek procedūrinio teisingumo vertinimus.

1.4. Procedūrinio ir skirstymo teisingumo reikšmė vertinant bendrąjį teisingumą

Kadangi bendrojo teisingumo vertinimus sudaro skirstymo ir procedūrinio teisingumo vertinimai kartu, kyla klausimas, kokia šių vertinimų santykinė reikšmė vertinant bendrąjį teisingumą. Manome, kad procedūrinis teisingumas gali labiau paveikti ginčo šalių bendrojo teisėjų elgesio teisingumo vertinimus nei skirstymo teisingumas.

¹ “The most serious inaccuracy of Leventhal's theory is his belief that procedures were of less importance than outcomes in determining overall fairness judgments. As we saw in Chapter 4, procedural fairness plays at least as large a role as distributive fairness in determining overall justice judgments in legal settings, and it plays a much larger role than distributive fairness in determining reactions to legal authorities and institutions” (Lind & Tyler, 1988, p. 135).

Pirma, civilinio ginčo sprendimo teisme procesas ginčo šalims pirmiausia suteikia informacijos apie procedūrinį teisingumą (teisėjo elgesio su jais pobūdį) ir tik proceso pabaigoje – apie skirstymo teisingumą (priimto sprendimo teisingumą). Teisėjo elgesio teisingumas turėtų labiau paveikti bendrąjį teisėjo elgesio teisingumo vertinimą nei byloje priimto sprendimo teisingumas, nes pirmiau gauta informacija (apie procedūrinį teisingumą) turi didesnę įtaką galutiniam teisingumo vertinimui nei vėliau gauta informacija (apie skirstymo teisingumą) (van den Bos, Vermunt, & Wilke, 1997b).

Antra, tikėtina, kad civilinio ginčo šalys, dalyvaujančios teismo procese, neturi pakankamai informacijos ir negali palyginti jų byloje priimto sprendimo teisingumo su kitais tokių pačių kitų bylų sprendimais. Kai negalima palyginti savo ir kito rezultatų, rezultato teisingumas vertinamas remiantis informacija apie procedūrinį teisingumą (van den Bos, Lind, Vermunt, & Wilke, 1997a). Taigi teismo proceso pabaigoje paskelbto sprendimo teisingumas gali būti vertinamas remiantis ne skirstymo, o procedūrinio teisingumo principais.

Trečia, procedūrinis teisingumas gali būti reikšmingesnis bendrojo teisingumo vertinimų prognostinis veiksnys nei skirstymo teisingumas. Pavyzdžiui, T.-Y. Kim ir K. Leung (2007) savo tyrimu nustatė, kad bendrojo teisingumo vertinimai visose analizuotose kultūrose priklauso nuo procedūrinio teisingumo vertinimų, o skirstymo teisingumo ryšių stiprumas kinta. M. L. Ambrose ir M. Schminke (2009) parodė, kad procedūrinis teisingumas leidžia prognozuoti bendrojo teisingumo vertinimus, o skirstymo teisingumas – leidžia mažiau arba visiškai neleidžia. Tačiau D. A. Jones ir M. L. Martens (2009) aptiko, kad procedūrinis teisingumas buvo santykinai stiprus bendrojo teisingumo prediktorius, nors skirstymo teisingumas taip pat buvo reikšmingas prediktorius. B. C. Holtz ir C. M. Harold (2009) nustatė, kad geriausiai bendrojo teisingumo vertinimus prognozuoja sąveikos², tada skirstymo ir galiausiai – procedūrinis teisingumas. Iš esmės, manoma, kad

² D. A. Jones ir M. L. Martens (2009) ir B. C. Holtz ir C. M. Harold (2009) tyrimuose atskirai analizuotas procedūrinis ir sąveikos teisingumas, tačiau šiame darbe sąveikos teisingumas nėra atskiriamas nuo procedūrinio teisingumo.

skirtingų teisingumo tipų reikšmė vertinant bendrąjį teisingumą gali būti priklausoma nuo konteksto. Tačiau matyti, kad visais tyrimais patvirtinta, jog procedūrinis teisingumas yra svarbus vertinant bendrąjį teisingumą.

Ketvirta, būtent procedūrinis teisingumas gali paskatinti daugelį teisėsaugos sistemai aktualių padarinių, tokių kaip paklusnumas teismų priimtiems sprendimams ir bendradarbiavimas su jais, teismų legitimumo suvokimas, pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu (Benesh, 2006; Greene, Sprott, Madon, & Jung, 2010; Jackson et al., 2011; Ohbuchi et al., 2005; Sprott & Greene, 2010; Sunshine & Tyler, 2003; Rottman, 2005; Rottman & Tyler, 2014; Thibaut & Walker, 1975; 1978; Tyler, 1990; 1997; 2003; 2004; 2006; 2007a; 2007b; 2011; 2016; Tyler & Fagan, 2008; Tyler & Huo, 2002; Tyler & Jackson, 2014; Tyler & Jost, 2007; Tyler & Wakslak, 2004). Taigi teisėjų elgesio teisingumas gali būti labai reikšmingas bendrojo teisingumo vertinimo veiksnys.

1.5. Bendrojo teisingumo konceptualizacijos

1.5.1. Bendrojo teisingumo modelis (Törnblomo, Vermunto)

Pirmąją bendrojo teisingumo konceptualizaciją pasiūlė K. Y. Törnblomas ir R. Vermuntas (1999). Šie mokslininkai pristatė bendrojo teisingumo modelį (angl. *Total fairness model*). Jį sudaro trys pagrindiniai komponentai – procedūrinis teisingumas, skirstymo teisingumas ir priimto sprendimo palankumas (angl. *favorability*). Bendrojo teisingumo modelį sudaro septynios prielaidos: 1) suvoktas bendrasis teisingumas priklauso tiek nuo skirstymo, tiek nuo procedūrinio teisingumo vertinimų, taip pat nuo priimto sprendimo palankumo; 2) kai priimant sprendimą galimi tiek skirstymo, tiek procedūrinio teisingumo vertinimai, jie priklauso vienas nuo kito; 3) situacijose, kuriose galima rinktis, žmonės rinksis patirti teisingumą, o ne neteisingumą; 4) situacijose, kuriose galima rinktis, žmonės rinksis gauti teigiamą, o ne neigiamą išteklių (pvz., pinigus, o ne klaidinančią informaciją); 5) situacijose,

kuriose galima rinktis, žmonės rinksis jiems palankų sprendimą, o ne nepalankų; 6) teisingumas žmonėms yra svarbesnis nei gaunamo išteklių palankumas; 7) vienas iš trijų bendrojo teisingumo komponentų (pvz., procedūrinis teisingumas) turės didesnę poveikį bendrojo teisingumo vertinimams tada, kai likę du komponentai nederės tarpusavyje (pvz., bus priimtas nepalankus asmeniui, tačiau teisingas sprendimas), nei tada, kai jie derės (pvz., bus priimtas teisingas ir palankus asmeniui sprendimas). Svarbu pažymėti, kad bendrojo teisingumo modelyje, priešingai nei daugelyje ankstesnių suvokto teisingumo tyrimų, sprendimo palankumas buvo atskirtas nuo jo teisingumo (Skitka et al., 2003). Tai buvo svarbus žingsnis empiriškai tiriant suvoktą teisingumą, nes priimto sprendimo palankumas ir jo suvoktas teisingumas tokiuose tyrimuose buvo laikomi vienas kitą pakeičiančiais (Skitka et al., 2003). Vis dėlto bendrojo teisingumo modelis nebuvo tikrintas empiriškai, nes nepavyksta jį aiškiai grafiškai atvaizduoti ir nuosekliai aprašyti. Be to, bendrojo teisingumo modelyje sprendimo teisingumas yra laikomas reikšmingesniu bendrojo teisingumo komponentu nei procedūrinis teisingumas. O empiriniai tyrimai rodo, kad, vertinant teisingumą, procedūrinio teisingumo kintamieji gali būti svarbesni nei skirstymo teisingumo kintamieji (van den Bos, Lind, & Wilke, 2001). Be to, skirstymo ir procedūrinio teisingumo reikšmė kiekvienoje kultūroje gali būti kitokia (Kim & Leung, 2007). Galiausiai, modelyje nėra aptariami galimi bendrojo teisingumo vertinimų pokyčiai, kurie yra tikėtini vertinant teisėjų elgesio teisingumą.

1.5.2. Teisingumo euristikos teorija (Lindo, van den Boso, Wilke's, Vermunto)

Antroji bendrojo teisingumo konceptualizacija yra teisingumo euristikos teorija (angl. *Fairness heuristic theory*, Lind et al., 1993; Lind, Kray & Thompson, 2001; Lind, 2001; van den Bos et al., 2001; van den Bos & Lind, 2004; van den Bos, Wilke, & Lind, 1998a; van den Bos, Wilke, Lind & Vermunt, 1998b). Ši teorija remiasi prielaida, kad žmonės naudoja teisingumo

vertinimus kaip euristiką nuspręsti, kiek pasitikėti asmeniu, priimančiu sprendimą, ir su juo bendradarbiauti socialinėje situacijoje (Lind, 2001). Žmonės, sprenddami, ar pritarti (paklusti, angl. *accede*) asmeniui, priimančiam sprendimą, susiduria su fundamentaliąja socialine dilema (angl. *fundamental social dilemma*) (Lind, 2001). Tai yra, paklusdami asmeniui, priimančiam sprendimą, žmonės gali gauti sau naudos (pasiekti savo tikslus, užsitikrinti socialinį tapatumą), tačiau kartu jie rizikuoja būti išnaudojami (Lind, 2001; Lind et al., 1993). Šią dilemą žmonės dažnai sprendžia naudodami asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumą kaip indikatorius, parodantį, ar jo reikalavimai yra legitimūs (Tyler & Lind, 1992). Jei asmens, priimančio sprendimą, elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, individas manys, kad reikalavimai yra legitimūs ir jiems paklus (Lind et al., 1993). Kadangi procedūrinio teisingumo komponentai, kaip antai galimybė išreikšti nuomonę, rodoma pagarba ir etiškumas, suteikia daug informacijos apie individo statusą grupėje, šie komponentai ir sudaro su teisingumu susijusios informacijos turinį. Tuo remiantis teigiama, kad teisingumas atlieka euristikos vaidmenį – tampa sprendimo priėmimo įrankiu, kuris pakeičia detalią asmens, priimančio sprendimą, elgesio ir motyvų analizę (Lind et al., 1993; Tyler & Lind, 1992). Šios euristikos naudojimas aiškinamas taip pat kaip ir kitų, su teisingumu nesusijusių (Kahneman, 2003; Lind, 2001): kasdieniame gyvenime stinga pažintinių, laiko ir kt. išteklių detaliai išnagrinėti kiekvieną situaciją, kurioje atsiduriama; be to, dažnai nepasiekama tokiam įvertinimui reikalinga informacija; todėl taikomos euristikos – sprendimo priėmimo mechanizmai, leidžiantys priimti sprendimą naudojant tik dalį esamos informacijos.

Svarbu, kad teisingumo euristikos teorijoje identifikuoti ne tik socialiniai (tokie kaip socialinis tapatumas), bet ir kognityvūs (tokie kaip neapibrėžtumas, informacijos stoka) teisingumo vertinimo veiksniai (De Cremer & Sedikides, 2005; Lind et al., 1993; Lind, 2001; van den Bos, 2009; van den Bos & Lind, 2004; van den Bos et al., 1998a). Pavyzdžiui, ši teorija postuluoja, kad būtina žinoti, kokią informaciją žmogus turi tuo metu, kai vertina teisingumą (See, 2009; van den Bos et al., 1998a).

Taigi pagal teisingumo euristikos teoriją žmonės greitai įvertina bendrąjį asmens, priimančio sprendimą, teisingumą, o šis vertinimas, savo ruožtu, paveikia atskirų teisingumo tipų (pvz., skirstymo teisingumo, kai apie jį nėra informacijos) vertinimus. Taigi tam tikrose situacijose suvoktas procedūrinis teisingumas turi daugiau reikšmės vertinant bendrąjį asmens teisingumą. Teisingumo euristikos teorija, priešingai nei bendrojo teisingumo modelis, sulaukė mokslinio pripažinimo (pvz., Jones & Martens, 2009; Lind et al., 1993; van den Bos & Lind, 2004). Tačiau teisingumo euristikos teorijoje teigiama, kad bendrojo teisingumo vertinimai yra stabilūs ir mažai kintantys (Lind, 2001). Tai yra, suformuoti bendrojo teisingumo vertinimai paveiks visos atlikus šį vertinimą gaunamos informacijos apdorojimą. Tokia prielaida nedera su empiriniais duomenimis, kurie rodo, kad bendrojo teisingumo vertinimai gali kisti (Holtz & Harold, 2009). Todėl toliau aptariamas kitas bendrojo teisingumo modelis, daugiau dėmesio skiriantis teisingumo vertinimų pokyčiams.

1.5.3. Dinaminis teisingumo vertinimų modelis (Joneso, Skarlickio)

Dinaminis teisingumo vertinimų modelis (Jones & Skarlicki, 2013) sutelktas į teisingumo vertinimų pokyčius. Šio modelio autoriai pažymi, kad kiekvieno sprendimą priimančio asmens (mūsų atveju – teisėjo) elgesio suvoktas teisingumas, pirma, gali kisti, antra, šį pokytį galima prognozuoti. Pagrindiniai konstruktai, naudojami modelyje, yra su teisingumu susijęs įvykis, asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimas, teisingumo lūkesčiai. Su teisingumu susijęs įvykis (angl. *justice-related event*) yra bet kokia situacija, kurioje asmens, priimančio sprendimą (teisėjo), elgesys gali paveikti asmens tikslus (Cropanzano, Byrne, Bobocel, & Rupp, 2001a). Kitaip tariant, su teisingumu susijęs įvykis atspindi konkretų epizodą, kuris gali paskatinti subjekto teisingumo vertinimą (šis vertinimas gali būti susijęs su vienu ar daugiau teisingumo tipų, pvz., procedūriniu ar skirstymo) (Jones & Skarlicki, 2013). Teismo proceso metu su teisingumu susijusių įvykių gali būti

daug, pavyzdžiui, teisėjo elgesys ginčo šaliai teikiant prašymus, įrodymus, duodant paaiškinimus. Su teisingumu susiję įvykiai gali būti įvairūs, jie neapsiriboja tik tiesiogiai patiriamais. Asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimas (angl. *perception of entity fairness*) dinamiame teisingumo vertinimų modelyje yra paremtas bendrojo teisingumo konstruktu (angl. *overall fairness*) (Lind, 2001). Šis asmens, priimančio sprendimą, arba subjekto (pvz., konkretaus teisėjo), teisingumo vertinimas atspindi sukauptus teisingumo vertinimus šio subjekto atžvilgiu (Jones & Skarlicki, 2013). Šie teisingumo įvertinimai susikaupia su teisingumu susijusių įvykių metu. Taigi bendras teisėjų elgesio teisingumo vertinimas gali būti suformuotas tiek tiesioginių individo patirčių, tiek jo gautos informacijos apie teisėjus iš įvairių kitų šaltinių. Pavyzdžiui, gali būti, kad civilinio ginčo šalies artimasis ar jam pažįstamas asmuo buvo susidūręs su teismais. Tada šio asmens patirtis gali tapti su teisingumu susijusiu įvykiu civilinio ginčo šaliai: civilinio ginčo šalis įvertins perpasakoto įvykio teisingumą ir kartu – konkretaus teisėjo elgesį.

Remiantis dinamiu teisingumo vertinimų modeliu, asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimas gali paveikti su teisingumu susijusio įvykio vertinimą. Pavyzdžiui, iki teismo proceso turėta nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą (išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas) gali paveikti tai, kaip ginčo šalis vertins patirties teismo proceso metu teisingumą. Su teisingumu susijusių įvykių teisingumo vertinimas priklausys ne tik nuo asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimų, bet ir teisingumo lūkesčių. Teisingumo lūkesčiai (angl. *justice expectations*) – tai individo sprendimas apie tai, ar jis patirs teisingumą (arba neteisingumą) tam tikroje būsimoje situacijoje (Bell, Ryan & Wiechmann, 2004; Bell et al., 2006; Rodell & Colquitt, 2009; Shapiro & Kirkman, 2001; van den Bos et al., 1996). Jei įvykis ar įvykiai atitiks lūkesčius, tikėtina, kad asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimas beveik nepakis. Pavyzdžiui, jei civilinio ginčo šalis tikės, kad su ja bus elgiama teisingai, ir taip nutiks, ginčo šalies nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso ir jam pasibaigus bus panaši. Jei įvykis ar įvykiai lūkesčių neatitiks, prognozuojama, kad

individas imsis analizuoti susidariusią situaciją. Šiai analizei įtakos gali turėti tiek įvykių netikėtumas, jų svarba individui, užtikrintumas turētu teisėjo elgesio vertinimu, individualios charakteristikos. Jei įvykis neatitinka lūkesčių, tikėtinas didesnis asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimo pokytis. Pavyzdžiui, jei civilinio ginčo šalis tikėtis, kad su ja bus elgiamasi neteisingai, tačiau taip nenutiks, tikėtina, kad ginčo šalies nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą pasikeis.

Taigi dinaminis teisingumo vertinimų modelis nagrinėja bendrojo teisingumo vertinimų pokyčius ir numato tokius pagrindinius bendrojo teisingumo vertinimo veiksnius: teisingumo lūkesčiai, su teisingumu susijusio įvykio netikėtumas, užtikrintumas bendrojo teisingumo vertinimu, individualios suvokiančiojo charakteristikos. Tačiau dinaminiame teisingumo vertinimų modelyje nėra nurodoma, kokia procedūrinio ir skirstymo teisingumo reikšmė vertinant bendrąjį subjekto teisingumą. Suprantama, kad, nagrinėjant teisėjų elgesio teisingumą civilinėje justicijoje, itin svarbu suprasti skirstymo ir procedūrinio teisingumo reikšmę šiam vertinimui. Juk, pavyzdžiui, ieškovai kreipiasi į teismą siekdami išspręsti kilusį konfliktą, taigi yra labai suinteresuoti sprendimu ir, žinoma, jo teisingumu. Taip pat dinaminiame teisingumo vertinimų modelyje yra apibūdinami procesai, kurie gali vykti vertinant su teisingumu susijusį įvykį, tačiau nenurodo, nuo ko priklauso, kaip teisingai šis įvykis bus įvertintas. Reikia paminėti ir tai, kad dinaminis teisingumo vertinimų modelis analizuoja teisingumo organizacijose patyrimą. Taigi reikėtų šį modelį pritaikyti atsižvelgiant į teisinio ginčo specifiką.

Apibendrinant bendrojo teisingumo conceptualizacijas galima pasakyti, kad bendrojo teisingumo modelis (Törnblom & Vermunt, 1999) nėra pakankamai išplėtotas – neleidžia kelti konkrečių hipotezių apie civilinio ginčo šalių suvoktą teisėjų elgesio teisingumą ir jo dinamiką; o teisingumo euristikos teoriją (Lind, 2001) išplečia ir detalizuoja dinaminis teisingumo vertinimų modelis (Jones & Skarlicki, 2013), todėl šio modelio prielaidos bus taikomos nagrinėjant teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius civilinėje justicijoje.

Vienas iš pagrindinių dinaminio teisingumo vertinimų modelio ypatumų yra su teisingumu susijusio įvykio ir subjekto teisingumo vertinimų atskyrimas. Ši skirtis dinaminiam teisingumo vertinimų modelyje nėra pristatoma pirmą kartą (buvo nagrinėta ir, pvz., Cropanzano et al., 2001a), tačiau itin svarbi nagrinėjant bendrą teisėjų elgesio teisingumą. Remdamiesi samprata, kad bendras teisėjų elgesio teisingumo vertinimas gali būti sudarytas iš sukauptų su teisingumu susijusių įvykių teisingumo vertinimų, galime kelti prielaidą, kad civilinio ginčo šalys, vertindamos bendrą visų teisėjų elgesio teisingumą (pasibaigus teismo procesui), remsis konkrečiau teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, elgesio teisingumu. Ši prielaida būtų ypač svarbi nagrinėjant teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius civilinėje justicijoje. Nors nustatyta, kad teismo procese dalyvavusieji prasčiau vertina teismų darbą nei nedalyvavusieji, (pvz., Benesh, 2006; Buckler et al., 2007; Higgins et al., 2009; Sun & Wu, 2006; Wenzel et al., 2003), nėra aišku, kodėl, kaip patirtis teismo proceso metu paveikia šiuos vertinimus. Taigi pirmiausia svarbu išnagrinėti, kokie veiksniai gali būti svarbūs vertinant teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą. Kadangi didžiausią reikšmę vertinant bendrąjį teisingumą turi procedūrinis teisingumas, toliau nagrinėjami procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai.

1.6. Procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai

Procedūrinio teisingumo vertinimo veiksnių gali būti daug ir įvairių, jie gali būti priklausomi nuo sprendimo priėmimo situacijos (konteksto) (Leventhal, 1980; Tyler, 2000). Todėl toliau nagrinėjami tik svarbiausi procedūrinio teisingumo teorijose išskiriami procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai.

Procedūrinio teisingumo teorijų yra daug, tačiau dažniausiai minimos šios: 1) proceso kontrolės teorija (Thibaut & Walker, 1975); 2) procedūrinio teisingumo taisyklės (Leventhal, 1980); 3) grupės vertės teorija (angl. *group-value model*; Lind & Tyler, 1988); 4) santykių su autoritetu teorija (angl. *relational model of authority in groups*; Tyler & Lind, 1992); 5) įsitraukimo į grupę teorija (angl. *group engagement model*; Tyler & Blader, 2000; 2003;

Blader & Tyler, 2009); 6) dviejų ir keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijos (angl. *four-component model of procedural justice*; Blader & Tyler, 2003a; 2003b); 7) teisingumo euristicos teorija (Lind et al., 1993; Lind et al., 2001; Lind, 2001; van den Bos & Lind, 2004; van den Bos et al., 1998a; 1998b; ji gali būti priskiriama ir prie procedūrinio, ir prie bendrojo teisingumo teorijų); 8) neapibrėžtumo valdymo teorija (angl. *uncertainty management theory*; Lind & van den Bos, 2002; van den Bos, 2001; van den Bos & Miedema, 2000); 9) teisingumo teorija (angl. *fairness theory*, Cropanzano et al., 2001a; Folger & Cropanzano, 2001); 10) referentinių kognicijų teorija (angl. *referent cognitions theory*; Folger, 2005; Folger & Glerum, 2015; Folger, Rosenfield, & Robinson, 1983). Pristatyti procedūrinio teisingumo teorijas nėra pagrindinis šio darbo tikslas, todėl apsiribosime tik pačiomis svarbiausiomis ir mokslininkų, nagrinėjančių teisingumą teisinio ginčo kontekste, pripažintomis procedūrinio teisingumo teorijomis (santykių (angl. *relational*); Blader & Tyler, 2015), taip pat jų pagrindinių prielaidų ir iš jų kylančių procedūrinio teisingumo vertinimo veiksnių pristatymu.

1.6.1. Proceso kontrolės teorija (Thibaut, Walkerio)

Proceso kontrolės teorija, sukurta J. Thibaut ir L. Walkerio (Thibaut & Walker, 1975), atspindi pirmąsias pastangas konceptualizuoti procedūrinį teisingumą. 1975-aisiais jie publikavo stipriai vėlesnius procedūrinio teisingumo tyrinėjimus paveikusių monografiją „Procedūrinis teisingumas: psichologinė analizė“ (angl. *„Procedural Justice: A Psychological Analysis“*; Thibaut & Walker, 1975). Šiame darbe pristatyta lyginamoji skirtingų ginčo sprendimo procedūrų analizė. Ginčo sprendimo procedūros suskaidytos į kategorijas pagal tai, ar ginčas sprendžiamas pasitelkiant trečiąjį asmenį (arbitrą), ar ginčo šalys sprendžia ginčą savarankiškai. Taip pat išskirti du ginčo sprendimo etapai – proceso etapas, kuriame yra pristatomi įrodymai, ir sprendimo etapas, kurio metu įrodymai yra įvertinami siekiant nutarti, kokį sprendimą priimti. Arbitras (teisėjas) ir ginčo šalys gali turėti daugiau arba

mažiau galimybių kontroliuoti arba proceso, arba sprendimo etapą, arba ir vieną, ir kitą etapą. Kitaip tariant, teisėjas ir ginčo šalys gali turėti daugiau arba mažiau proceso ir sprendimo kontrolės. Proceso kontrolė apibrėžta kaip galimybė kontroliuoti informacijos, kuri sudarys ginčo sprendimo pagrindą, pateikimą ir pasirinkimą (Thibaut & Walker, 1978, p. 546). Sprendimo kontrolė parodo, kokių galimybių vienašališkai nustatyti ginčo rezultatą turi kiekvienas dalyvis (Thibaut & Walker, 1978, p. 546). Pagal šiuos kriterijus išskirtos penkios ginčo sprendimo procedūrų rūšys: autokratinė procedūra (angl. *autocratic*), kai arbitras turi ir proceso, ir sprendimo kontrolę savo rankose; tarpininkavimas (arbitražas, angl. *arbitration*) – arbitras turi sprendimo kontrolę, bet neturi proceso kontrolės; mediacijos (angl. *mediation*) – arbitras turi proceso kontrolę, bet neturi sprendimo kontrolės; diskusija / ginčas (angl. *moot*), kai arbitras nekontroliuoja nei proceso, nei sprendimo; derybų (angl. *bargaining*) – kai arbitras nedalyvauja sprendžiant ginčą. Analogiškai analizuoti skirtingi teisinių ginčų sprendimo būdai skirtingose šalyse. Konkrečiai, Europoje paplitusi inkvizicinė ginčų nagrinėjimo tradicija palyginta su angloamerikietiška rungtyniška tradicija: inkvizicinės procedūros atitinka autokratinės, o rungtyniškos – tarpininkavimo (arbitražas). Buvo nagrinėjama daug skirtingų ginčo sprendimo būdų (pvz., kurią ginčo sprendimo procedūrą taikant atskleidžiama daugiau faktų) siekiant atrasti, kuris iš jų yra suvokiamas kaip teisingiausias. Paaiškėjo, kad ginčo šalys dažnai buvo tiek pat susirūpinusios ginčo sprendimo procedūrų teisingumu, kiek ir ginčo sprendimo rezultatu, antra, ginčo šalys teikia pirmenybę rungtyniškomis procedūroms, palyginti su inkvizicinėmis, todėl, kad rungtyniškos procedūros leidžia ginčo šalims dalyvauti priimant sprendimą (Thibaut & Walker, 1975; 1978; Thibaut, Walker, LaTour & Houlden, 1974; Walker, Lind, & Thibaut, 1979).

Pasak kontrolės teorijos, procedūrinis teisingumas žmonėms yra svarbus dėl to, kad užtikrina teisingą rezultatą. Sprendžiant teisinį ginčą svarbu ginčo šalims leisti dalyvauti priimant sprendimą, nes dalyvavimas priimant sprendimą leidžia kontroliuoti jo rezultatą. Taigi pagrindinis kontrolės teorijoje

išskiriamas procedūrinio teisingumo veiksnys yra galimybė dalyvauti priimant sprendimą.

1.6.2. Procedūrinio teisingumo taisyklės (Leventhalio)

Procedūrinio teisingumo taisyklės, išskirtos G. S. Leventhalio (1980), nesudaro procedūrinio teisingumo teorijos, tačiau jos bus aptartos, nes dauguma iš jų yra laikomos baziniais procedūrinio teisingumo veiksniais (Bobocel & Gosse, 2015).

G. S. Leventhalis (1980) kritikavo lygybės (angl. *equity*) teoriją dėl to, kad joje atsižvelgiama tik į skirstymo rezultato teisingumą. G. S. Leventhalio manymu, sprendžiant ginčą svarbus ne tik rezultatų, bet ir procedūrų teisingumas (Leventhal, 1980). Šis autorius išskyrė ir apibūdino skirstymo ir procedūrinio teisingumo taisykles. G. S. Leventhalis (1980) nurodė šešias procedūrinio teisingumo taisykles: etiškumo (angl. *ethicality*; gėrybių dalijimo procedūros turi atitikti individo moralės ir etiškumo standartus); reprezentatyvumo (angl. *representativeness*; procedūros turi atspindėti pagrindines įvairių visuomenės grupių vertybes); apeliacijos (angl. *correctability*; procedūros turi būti tokios, kad sprendimo priėmimo metu būtų galima atšaukti ar modifikuoti įvykdytus sprendimus); tikslumo (angl. *accuracy*; sprendimas turi būti paremtas tikslia surinkta informacija); nešališkumo (angl. *bias-suppression*; asmeniniai interesai ir išankstinė nuomonė neturi paveikti sprendimo priėmimo proceso) ir pastovumo (angl. *consistency*; įvairiems žmonėms visada turi būti taikomos tokios pačios taisyklės). G. S. Leventhalis tvirtino, kad šių taisyklių svarba priklauso nuo konkrečios situacijos, kurioje individas atsiduria (Leventhal, 1980). Vis dėlto veiksnių, kurie lemia vienos ar kitos teisingumo taisyklės svarbą vertinant teisingumą, G. S. Leventhalis neidentifikavo.

G. S. Leventhalis (1980), kaip ir J. Thibaut ir L. Walkeris (1975), pabrėžė, kad procedūrinis teisingumas žmonėms yra svarbus, tačiau nuvertino šio teisingumo vaidmenį sprendžiant ginčus: procedūrinis teisingumas suprastas

kaip priemonė, leidžianti pasiekti teisingą ginčo sprendimo rezultatą (Lind & Tyler, 1988). Tačiau, priešingai nei J. Thibaut ir L. Walker (1975), G. S. Leventhal (1980) manė, kad skirstymo teisingumo vertinimai priklauso nuo procedūrinio teisingumo vertinimų (proceso kontrolės teorijoje teigiama, kad šie vertinimai nėra susiję). Be to, G. S. Leventhalis paskatino procedūrinio teisingumo tyrimus ne tik teisės srityje (Lind & Tyler, 1988), atskleidė, kad suvoktas procedūrinis teisingumas yra veikiamas ir kitų veiksnių, ne tik suvoktos proceso ir sprendimo kontrolės. Empiriškai buvo patvirtinta tikslumo (pvz., De Cremer, 2004; Vermunt, Wit, van den Bos, & Lind, 1996), reprezentatyvumo (tyrimuose operacionalizuojama kaip galimybė išreikšti nuomonę (angl. *voice*) – Bobocel & Gosse, 2015; pvz., Avery & Quiñones, 2004; Bies & Shapiro, 1987; Folger, 1977; Lind, Kanfer, & Earley, 1990b; MacCoun, 2005; Peterson, 1999; van den Bos, 2005; van Prooijen, van den Bos, & Wilke, 2004), etiškumo (pvz., Blader & Tyler, 2003a; Ohbuchi et al., 2005; Tyler, 1988), pastovumo (van den Bos et al., 1996), nešališkumo (Valickas ir kt., 2013; Tyler, 2000; 2007b) taisyklių svarba vertinant procedūrinį teisingumą.

1.6.3. Grupės vertės teorija (Lindo, Tylerio)

Thibaut ir Walkeris (1975) galimybės dalyvauti sprendimo priėmimo procese svarbą vertinant procedūrinį teisingumą aiškino tuo, kad dalyvavimas priimant sprendimą leidžia kontroliuoti sprendimo rezultatą. Tačiau E. A. Lindas ir T. R. Tyleris (1988) mano, kad galimybės dalyvauti priimant sprendimą poveikis procedūriniam teisingumui gali būti neesminis. Kitaip tariant, dalyvavimo priimant sprendimą komponentas, nors ir svarbus, nėra savarankiškas. Pasak grupės vertės (angl. *group-value*) teorijos, (Lind & Tyler, 1988), procedūros, kurios leidžia dalyvauti, patvirtina, kad individas yra svarbus grupės narys. Šis manymas, savo ruožtu, skatina grupės narių suvokti, kad jam leista kontroliuoti sprendimo priėmimą. Taigi sprendimo priėmimo proceso kontrolės konstruktas gali būti tiesiog šalutinis teisingų procedūrų

efektas, o ne mechanizmas, paaiškinantis, kodėl žmonėms svarbi galimybė dalyvauti priimančiam sprendimui (Lind & Tyler, 1988).

Grupės vertės teorijos autoriai (Lind & Tyler, 1988) teigia, kad suvokto procedūrinio teisingumo vertinimai priklauso nuo to, ar taikomos procedūros atitinka grupės pripažintas vertybes. Atitinkamai tradicinės, palyginti su naujomis, procedūros turėtų būti įvertintos kaip teisingesnės (Lind & Tyler, 1988). Leventhalio (1980) išskirtos taisyklės taip pat turėtų didinti suvoktą teisingumą. Tačiau šios taisyklės gali būti skirtingai įgyvendinamos skirtingose grupėse. Todėl G. S. Leventhalio (1980) išskirtos taisyklės bus svarbios numatant suvoktą procedūrinį teisingumą tiek, kiek konkretus jų įgyvendinimas atitiks grupės vertybes. Vis dėlto yra procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai, kurie nepriklauso nuo konkrečios grupės ypatumų. Tai – geranoriškumo ir etiškumo veiksniai (Lind & Tyler, 1988). Šie veiksniai yra ypač svarbūs dėl to, kad atspindi grupės vertės teorijoje fundamentalia laikomą vertybę – asmens kaip grupės nario pripažinimą (Lind & Tyler, 1988).

Grupės vertės teorijoje pabrėžiama, kad procedūrinis teisingumas nėra tik priemonė tikslui (palankiam sprendimui) pasiekti. Procedūrų įgyvendinimas pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus užtikrina asmens socialinį statusą (angl. *standing*, Lind & Tyler, 1988; Tyler & Blader, 2015). Tai, savo ruožtu, rodo asmeniui, kad jis yra gerbiamas grupės narys (Folger & Konovsky, 1989). Atitinkamai grupės vertės teorijoje išskiriami tokie sąveikos su asmeniu, priimančiu sprendimą, komponentai, nuo kurių priklauso procedūrinio teisingumo vertinimas: nešališkumas, patikimumas ir statuso pripažinimas. Nešališkumas apibūdintas kaip asmens, priimančio sprendimą, sąžiningumas ir šališkumo nebuvimas (vienodas įstatymų taikymas visoms suinteresuotoms šalims); statuso pripažinimas reiškia galimybę išreikšti savo nuomonę ir būti išklausytam asmeniui, priimančiu sprendimą; pasitikėjimas atspindi įsitikinimus apie asmens, priimančio sprendimą, geranoriškumą (Tyler & Lind, 1988).

1.6.4. Santykių su autoritetu teorija (Tylerio, Lindo)

Santykių su autoritetu teorija (angl. *relational model of authority in groups*; Tyler & Lind, 1992) yra paremta grupės vertės teorija (Lind & Tyler, 1988), tačiau santykių su autoritetu teorijoje daugiau dėmesio skirta veiksniams, kurie lemia reakcijas į autoritetų elgesį. Pasak santykių su autoritetu teorijos, suvoktas procedūrinis teisingumas skatina autoriteto (asmens, priimančio sprendimus) legitimumo suvokimą, o tai, savo ruožtu, didina paklusnumą autoritetui (Blader & Tyler, 2015; Tyler & Lind, 1992). Procedūrinis teisingumas skatina suvokti asmens, priimančio sprendimus, veiksmus kaip legitimus ne tiesiogiai, o per socialinį statusą. Ši idėja susijusi su tuo, kad autoritetas (asmuo, priimančio sprendimą) dažniausiai yra kokios nors grupės atstovas, ir jo elgesys individui nurodo jo statusą toje grupėje (Blader & Tyler, 2015).

Santykių su autoritetu teorija (Tyler & Lind, 1992) naudoja grupės vertės teorijos (Lind & Tyler, 1988) iškeltą prielaidą, kad procedūrinis teisingumas suteikia žmonėms informacijos apie jų socialinę padėtį. Tačiau ši prielaida praplėsta: manyta, kad asmuo, procedūras vykdamas pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus, rodydavo individui, kad jo socialinis statusas yra aukštas, o tai, savo ruožtu, skatins individą manyti, jog autoriteto elgesys ir sprendimai yra legitimūs. Išties, paaiškėjo, kad tai, kaip jauni įstatymų pažeidėjai suvokia teismų legitimumą, priklausė ir nuo to, kaip su jais buvo elgiama iki teismo proceso ir jo metu (Sprott & Greene, 2010). Palyginti su grupės vertės teorija, santykių su autoritetu teorijoje atsirado prielaida, kad procedūrinio teisingumo vertinimai formuoja reakcijas į asmens, priimančio sprendimą, veiksmus (ši prielaida buvo patvirtinta, pvz., Tyler & Caine, 1981). Santykių su autoritetu teorijoje išskiriami tie patys procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai: pasitikėjimas asmeniu, priimančiu sprendimą, statuso pripažinimas ir asmens, priimančio sprendimą, nešališkumas.

1.6.5. Įsitraukimo į grupę teorija (Tylerio, Bladerio)

2000-aisiais pristatyta kita – įsitraukimo į grupę (angl. *the group engagement model*, Tyler & Blader, 2000; 2003; Blader & Tyler, 2009) – teorija, taip pat pagrįsta grupės vertės teorija. Įsitraukimo į grupę teorijoje plėtojamos tiek grupės vertės, tiek santykių su autoritetu teorijos aiškinant, kaip procedūrinis teisingumas paveikia bendradarbiavimą (angl. *cooperation*) grupėse, organizacijose, visuomenėje (Tyler & Blader, 2003). Įsitraukimo į grupę teorijoje atkartojama grupės vertės ir santykių su autoritetu teorijų prielaida, kad procedūrinis teisingumas žmonėms svarbus todėl, kad jos formuoja individo socialinį tapatumą grupėje, o socialinis tapatumas paveikia nuostatas, vertybes ir elgesį (Tyler, 1999; Tyler & Blader, 2003).

Suvoktas socialinis tapatumas skaidomas į dvi pagrindines dalis: susitapatinimą su grupe (angl. *identification*) ir statuso pripažinimą. Susitapatinimo su grupe procesas apibūdintas kaip psichologinis įsitraukimas į grupę (Tyler & Blader, 2003). Kuo labiau individas susitapatina su grupe, tuo labiau jis yra linkęs investuoti savo laiko ir kitus išteklius į bendradarbiavimą su grupe (Tyler & Blader, 2003). Socialinis statusas operacionalizuojamas kaip pasididžiavimas (angl. *pride*) ir pagarba (angl. *respect*) (Tyler & Blader, 2003). Pasididžiavimas susijęs su grupės prestižu, o pagarba atspindi individo poziciją grupės viduje – ar grupės autoritetas vertina ir gerbia individą (Blader & Tyler, 2009).

Įsitraukimo į grupę teorija teigia, kad suvoktas procedūrinis ir skirstymo teisingumas gali paveikti individo bendradarbiavimą su grupe, nes tiek vienas, tiek kitas suteikia informacijos apie individo socialinį tapatumą. Viena vertus, individai gali įvertinti savo socialinį tapatumą pagal tai, kokių išteklių jie gauna iš grupės. Tiek, kiek skiriami ištekliai skatins individą gerai vertinti savo tapatumą, jis įsitrauks į grupės veiklą (ir bendradarbiaus su grupe). Kitaip tariant, materialių ar kitokių išteklių skirstymo grupėje teisingumas taip pat informuoja individą apie tai, kiek jis yra vertinamas ir gerbiamas grupės. Kita vertus, iš visų grupės taisyklių ir jų taikymo individams ypatumų svarbiausieji

yra susiję su procedūriniu teisingumu. Procedūrinio teisingumo elementai svarbūs todėl, kad individams suteikia naudingos informacijos apie jų tapatumą grupėje. Ši prielaida keliami remiantis ankstesnėmis grupės vertės ir santykių su autoritetu teorijomis. Asmens, priimančio sprendimą, elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams nulems, ar individas manys, kad jis turi aukštą poziciją grupėje, kad grupė turi aukštą poziciją tarp kitų grupių (prestižą) ir ar jis tapatinsis (identifikuosis) su grupe. Taigi bendradarbiavimą su grupe nulemia motyvacija išlaikyti palankų socialinį tapatumą (Tyler, 1999; Tyler & Blader, 2003). O spręsti apie tai, koks jo tapatumas grupėje, individas gali tiek remdamasis suvoktu skirstymo teisingumu, tiek procedūriniu.

Svarbiausia įsitraukimo į grupę teorijos prielaida yra ta, kad socialinis tapatumas paaiškina, kaip suvoktas procedūrinis teisingumas paskatina įvairias bendradarbiavimo su grupe formas (Blader, 2007; Blader & Tyler, 2009; Stinglhamber et al., 2015; Tyler & Blader, 2003). Ši prielaida buvo tikrinta empiriškai ir gauti rezultatai ją patvirtino: procedūrinio teisingumo informacija yra naudojama statusui grupėje įvertinti, o tai, savo ruožtu, nulemia susitapatinimo su grupe laipsnį, kuris skatina bendradarbiavimą su grupe (Blader, 2007; Blader & Tyler, 2009; Stinglhamber et al., 2015; Tyler & Blader, 2003). Pavyzdžiui, jaunų Londone gyvenančių asmenų apklausa parodė, kad suvoktas policijos pareigūnų elgesio teisingumas skatina bendradarbiauti su šia institucija, be to, yra susijęs su socialiniu tapatumu (Bradford, 2012). Kadangi remiamasi tiek grupės vertės, tiek santykių su autoritetu teorijomis, įsitraukimo į grupę teorijoje pripažįstama, kad svarbiausi procedūrinio teisingumo vertinimo komponentai yra pasitikėjimas asmeniu, priimančiu sprendimą, statuso pripažinimas ir nešališkumas.

1.6.6. Dviejų ir keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijos (Bladerio, Tylerio)

Dviejų ir keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijos, autorių teigimu, sukurtos siekiant užpildyti ankstesnių empirinių tyrimų spragas

išaiškinant, kas sudaro procedūrinio teisingumo vertinimus (Tyler & Blader, 2000; Blader & Tyler, 2003a; 2003b). Dviejų komponentų teorija teigia, kad, vertindami vykdomų procedūrų teisingumą, žmonės svarsto tuos procedūrų komponentus, kurie nulemia ginčo sprendimo priėmimo būdus, ir tuos, kurie nustato, kaip su jais bus elgiamasi.

Dviejų komponentų procedūrinio teisingumo teorijoje procedūros pagal funkciją skaidomos į dvi kategorijas – procedūros, nulemiančios sprendimo priėmimą, ir procedūros, nulemiančios tarpasmeninę sąveiką (elgesį) vykdant procedūras (Blader & Tyler, 2003a; 2003b). Taip atskiriami procedūrų ypatumai, tiesiogiai lemiantys ginčo sprendimo rezultatą, ir ypatumai, susiję su procedūrų vykdymo socialine atmosfera (Blader & Tyler, 2003a; 2003b). Keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijoje procedūros skirstomos pagal kitas dvi dimensijas: procedūrų funkciją ir šaltinį. Procedūrų funkcijos nurodytos dviejų komponentų procedūrinio teisingumo teorijoje – tai sprendimo priėmimas ir tarpasmeninė sąveika. Analogiškai procedūrų funkcijoms identifikuoti du procedūrų šaltiniai – formalios taisyklės ir autoritetai (pareigūnai), vykdantys procedūras (Blader & Tyler, 2003a; 2003b). Taisyklės, kurios reguliuoja procedūras, S. L. Blader ir T. R. Tyler (2003a; 2003b) pavadino formaliu poveikiu teisingumui, o konkrečių individų įtaką teisingumui – neformaliu poveikiu. Teorijos autoriai teigia, kad procedūrų dimensijos – funkcija ir šaltinis – yra teoriškai ortogonalios viena kitai (Blader & Tyler, 2003a). Taigi skiriami keturi svarbiausi procedūrinio teisingumo elementai: formalaus sprendimo priėmimo ypatumai, neformalaus sprendimo priėmimo ypatumai, formalios tarpasmeninės sąveikos ypatumai ir neformalios tarpasmeninės sąveikos ypatumai. Kiekvienas iš šių keturių pagrindinių komponentų turi atskirą poveikį procedūrinio teisingumo vertinimams (Blader & Tyler, 2003a; 2003b). Formalios taisyklės nustato sprendimų priėmimo ir tarpasmeninės sąveikos (elgesio) būdus. Neformalusis procedūrų šaltinis atspindi asmens, vykdančio procedūras, individualų tarpasmeninės sąveikos ir sprendimų priėmimo stilių bei sprendimų priėmimą esant netipiškoms ar taisyklių nenumatytoms aplinkybėms. Kitaip tariant, neformalusis procedūrų

šaltinis yra asmuo, vykdamas procedūras. Šio asmens elgesys tose situacijose, kurios nėra reglamentuotos formalių taisyklių, laikomas neformalia tarpasmenine sąveika; jo sprendimų priėmimas tais atvejais, kurie nėra nurodyti taisyklėse, laikomas neformaliu sprendimų priėmimu.

Procedūrų, reglamentuojančių tarpasmeninę sąveiką ir sprendimų priėmimą, atskyrimas laikomas svarbiausiu dviejų komponentų teorijos indėliu į procedūrinio teisingumo tyrinėjimus. Keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijos svarbiausiu indėliu laikomas formalios tarpasmeninės sąveikos ir neformalaus sprendimo priėmimo identifikavimas (pastarieji iki modelio pristatymo beveik nebuvo sulaukę tyrėjų dėmesio) (Blader & Tyler, 2003a; 2003b). Vis dėlto konkrečių procedūrinio teisingumo vertinimo veiksnių teorijos autoriai neidentifikuoja (Blader & Tyler, 2003a; 2003b). Bet jie teigia, kad neformalūs tarpasmeninės sąveikos ypatumai jau buvo tyrinėti kaip suvokto sąveikos (angl. *interactional*) teisingumo veiksniai, ir kitų tyrėjų (Tyler, 1997) pripažinti svarbiais procedūrinio teisingumo veiksniais. Tad galima manyti, kad suvokto procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai pagal dviejų ir keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijas yra asmens, priimančio sprendimą, elgesio nešališkumas, pasitikėjimas šiuo asmeniu, statuso pripažinimas.

1.6.7. Procedūrinio teisingumo teorijose išskiriamų veiksnių apibendrinimas

Pateikiame aptartose procedūrinio teisingumo teorijose išskiriamus pagrindinius procedūrinio teisingumo veiksnius (žr. 1-ą lentelę).

Žvelgiant į 1-ą lentelę matyti, kad beveik visos aptartos procedūrinio teisingumo teorijos svarbiausiais procedūrinio teisingumo veiksniais laiko individo, suinteresuoto sprendimu, statuso pripažinimą, jo pasitikėjimą asmeniu, kuris priima sprendimą, ir šio asmens nešališkumą.

Nešališkumas apibūdinamas kaip asmens, priimančio sprendimą, sąžiningumas ir šališkumo nebuvimas (vienodas įstatymų taikymas visoms

suinteresuotoms šalims); statuso pripažinimas reiškia galimybę išreikšti savo nuomonę ir būti išklausytam asmens, priimančio sprendimą; pasitikėjimas atspindi įsitikinimus apie asmens, priimančio sprendimą, geranoriškumą (Tyler & Lind, 1988).

1 lentelė. *Procedūrinio teisingumo teorijose išskiriami svarbiausi procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai*

Procedūrinio teisingumo teorija	Pagrindiniai procedūrinio teisingumo veiksniai
Proceso kontrolės (Thibaut & Walker, 1975)	Galimybė dalyvauti priimant sprendimą
Procedūrinio teisingumo taisyklės ³ (Leventhal, 1980)	Etiškumas, reprezentatyvumas, apeliacijos galimybė, tikslumas, nešališkumas, pastovumas
Grupės vertės (Lind & Tyler, 1988)	Pasitikėjimas, statuso pripažinimas, nešališkumas
Santykių su autoritetu (Tyler & Lind, 1992)	Pasitikėjimas, statuso pripažinimas, nešališkumas
Įsitraukimo į grupę (Tyler & Blader, 2000)	Pasitikėjimas, statuso pripažinimas, nešališkumas
Dviejų ir keturių komponentų (Blader & Tyler, 2003a; 2003b)	Pasitikėjimas, statuso pripažinimas, nešališkumas

Nešališkumas kartu su pasitikėjimu vadinami santykių (angl. *relational*) procedūrinio teisingumo veiksniais, nes atspindi asmens, priimančio sprendimą, ir individo, suinteresuoto sprendimu, sąveikos pobūdį (Heuer, Penrod, Hafer, & Cohn, 2002; Tyler & Lind, 1992; Ohbuchi et al., 2005). Nešališkumu laikomas asmens, priimančio sprendimą, sąžiningumas ir šališkumo jo elgesyje nebuvimas (pvz., vienodas įstatymų taikymas visoms suinteresuotoms šalims, nesivadovavimas išankstine nuomone) (Tyler & Lind, 1992; Valickas ir kt., 2013). Reikia pasakyti, kad vėlesniuose darbuose statuso pripažinimo konstruktas nebetaikomas – jis vadinamas taip, kaip ir buvo matuojamas – asmens, priimančio sprendimą, rodoma pagarba ginčo šaliai

³ Procedūrinio teisingumo taisyklės, pasiūlytos G. S. Leventhalio (1980), nėra laikomos procedūrinio teisingumo teorija, tačiau į analizę įtraukiamos todėl, kad nurodo aiškius ir empiriškai patvirtintus procedūrinio teisingumo veiksnius.

(etiškumas) (pvz., Tyler, 2007b; 2016; Tyler & Sevier, 2014). Etiškumas suprantamas kaip elgesys, atitinkantis etikos standartus (kartu rodant individams pagarbą) (Tyler, 1988; Valickas ir kt., 2013).

Priešingai nei galimybė išreikšti nuomonę, etiškumo ir nešališkumo veiksniais, mūsų žiniomis, eksperimentuose faktiškai nemanipuluota (išskyrus Čunichina, 2014). Įvairių asmenų grupių apklausos rodo, kad tiek suvoktas asmens, priimančio sprendimą, nešališkumas, tiek etiškumas lemia geresnius suvokto procedūrinio teisingumo vertinimus. Tyrimai teisės kontekste rodo, kad suvoktą procedūrinį teisingumą didina: 1) civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo elgesio etiškumas (MacCoun et al., 1988; Lind et al., 1989) ir nešališkumas (Ohbuchi et al., 2005); 2) nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo elgesio etiškumas ir nešališkumas (Čunichina, 2014); žmonių suvoktas policijos pareigūnų etiškumas ir nešališkumas (Tyler & Jackson, 2014); 3) teisėsaugos pareigūnų (policijos ir teismų) etiškumas ir nešališkumas (Tyler, 1988); 4) policijos pareigūnų elgesio etiškumas ir nešališkumas (Tyler & Wakslak, 2004).

Galimybė išreikšti nuomonę buvo priskirta prie instrumentinių procedūrinio teisingumo vertinimo veiksnių, šis veiksnys buvo priešpriešinamas santykių veiksniams – etiškumui ir nešališkumui. Todėl ir 1-oje lentelėje galimybė išreikšti nuomonę prie šiose teorijose išskiriamų procedūrinio teisingumo vertinimo veiksnių neįrašyta. Vis dėlto galimybė išreikšti savo nuomonę šiuolaikinėje procedūrinio teisingumo literatūroje yra laikoma vienu iš svarbiausių procedūrinio teisingumo veiksnių.

A. O. Hirschman (1970) pirmasis pavartojo terminą „galimybė išreikšti nuomonę“ (angl. *voice*) ir jam suteikė labai plačią reikšmę – galimybė paveikti sprendimo priėmimą išreiškiant savo nuomonę. R. Folger ir J. Greenberg (1985) teigimu, šis konstruktas atitinka J. Thibaut ir L. Walkerio (1975, 1978) proceso kontrolės sampratą sprendžiant teisinius ginčus. R. Folgeris, įkvėptas A. O. Hirschman (1970) ir lygybės teorijos (angl. *equity theory*) darbų (Adams, 1965), „proceso kontrolę“ teisingumo tyrimuose pakeitė į „galimybę išreikšti nuomonę“ (Folger, 2005). J. Thibaut ir L. Walkeris (1975) manė, jog

rungtyniškos teisinio ginčo sprendimo procedūros žmonėms atrodo teisingesnės nei inkvizicinės todėl, kad leidžia kontroliuoti sprendimo priėmimo procesą ir kartu – sprendimo rezultatą. Rungtyniško bylų nagrinėjimo metu ginčo šalys pačios renka ir pristato įrodymus byloje, teikia prašymus, atsiliepimus ir pan. (Froeb & Kobayashi, 2001). Inkvizicinio proceso pranašumu laikomas jo neutralumas, nes inkviziciniame bylos nagrinėjimui vadovauja teisėjas, kuris nustato įrodymų tyrimo tvarką, juos vertina (Froeb & Kobayashi, 2001). Tad skirtinguose procesuose skiriasi ginčo šalies vaidmuo: rungtyniškame procese individas gali būti kur kas aktyvesnis ir labiau paveikti sprendimo priėmimo procesą nei inkviziciniame. R. Folger (2005) nuomone, „galimybė išreikšti nuomonę“, priešingai nei „proceso kontrolė“, tiesiog nurodo procedūrų ypatumą (galimybę išreikšti savo nuomonę), o ne paaiškina, kodėl atsiranda tam tikrų efektų. Galimybės išreikšti nuomonę konstruktas tyrimuose prigijo ir tapo bene dažniausiai procedūrinio teisingumo eksperimentuose taikoma manipuliacija (Bauman & Skitka, 2009; van den Bos et al., 1997a; van den Bos et al., 1998b; Skitka et al., 2003).

Tyrimų, atliktų įvairiose sprendimų priėmimo srityse rezultatai rodo, kad galimybė išreikšti nuomonę skatina suvoktą procedūrinį teisingumą. Pavyzdžiui, viename eksperimente buvo manipuliuojama galimybe išreikšti nuomonę apie būsimo atlygio už darbą dydį (Folger, 1977). Tyrimo rezultatai parodė, kad tyrimo dalyviai teisingesnėmis laikė procedūras, kurios leido jiems pasakyti nuomonę, nei tas, kurios nesuteikė galimybės tai padaryti (Folger, 1977). Taip pat paaiškėjo, kad tiek procedūros, kurios leido išreikšti nuomonę prieš priimant sprendimą, tiek tos, kurias taikant galimybė išreikšti nuomonę buvo suteikta po to, kai sprendimas buvo priimtas, lemia palankesnius procedūrinio teisingumo vertinimus nei procedūros, nenumatančios galimybės išreikšti nuomonę (Lind et al., 1990a). Tai, kad procedūrinio teisingumo įvertinimai gali paveikti suvoktą sprendimo palankumą (Skitka et al., 2003) ar pasitenkinimą priimtu sprendimu (Ohbuchi et al., 2005; van den Bos et al., 1997a), vadinama „teisingo proceso efektu“.

Reikia pasakyti, kad, užuot tyrus galimybę išreikšti nuomonę, kartais tirama proceso kontrolė (pvz., Ohbuchi et al., 2005). Įdomu, kad šio konstrukto operacionalizavimas gali ir visiškai atitikti galimybės išreikšti nuomonę sampratą. Pavyzdžiui, Ohbuchi ir kiti (2005), vertindami civilinio ginčo šalių suvoktą proceso kontrolę, tyrimo dalyviams uždavė du klausimus: „Ar teismo proceso metu galėjote išreikšti savo poziciją?“, „Ar teismo proceso metu turėjote galimybę pateikti įrodymus?“ (p. 882). Matyti, šie klausimai atspindi tai, ar asmuo turėjo galimybę išreikšti nuomonę.

Trumpai tariant, galimybė išreikšti nuomonę suprantama kaip individo nuomonės dėl sprendimo priėmimo proceso ar jo turinio paisymas – šios nuomonės išklausymas ir atsižvelgimas į ją (pvz., Peterson, 1999; Tyler & Blader, 2003a; van den Bos et al., 2014).

Apibendrinant procedūrinio teisingumo teorijose išskiriamus procedūrinio teisingumo veiksnius galima pasakyti, kad suvokto procedūrinio teisingumo vertinimą, remiantis procedūrinio teisingumo teorijomis, atspindi teisėjo etiškumo, nešališkumo vertinimai ir civilinio ginčo šalies suvoktos galimybės išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu vertinimas. Todėl civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo elgesio etiškumas, nešališkumas ir suvokta galimybė išreikšti nuomonę laikomi procedūrinio teisingumo komponentais. Toliau apžvelgiami procedūrinio teisingumo tyrimai civilinėje justicijoje, nes, nagrinėjant civilinio ginčo šalių suvoktą teisingumą, iš esmės buvo nagrinėjamas tik jų suvoktas procedūrinis teisingumas.

1.7. Procedūrinio teisingumo tyrimai civilinėje justicijoje

Pirmųjų procedūrinio teisingumo tyrėjų – J. Thibaut ir L. Walkerio (pvz., Thibaut et al., 1974; Walker et al., 1979) – darbai buvo tiesiogiai nukreipti į tai, kaip žmonės vertina civilinio ginčo nagrinėjimo procedūrų teisingumą. Pavyzdžiui, nustatyta, kad rungtyniškos ginčo sprendimo procedūros vertinamos kaip teisingesnės nei inkvizicinės (Thibaut et al., 1974; Lind, Lissak, & Conlon, 1983). Rungtyniškos ginčo sprendimo procedūros taip pat

padidina teismo sprendimo priimtinumą (angl. *acceptability*) ir suvoktą jo teisingumą (Walker et al., 1979). Vis dėlto šis efektas nėra visiškai nepriklausomas nuo aplinkybių, pavyzdžiui, kai buvo taikytos rungtyniškos procedūros, tik tiesiogiai dalyvavusios nagrinėjant ginčą jo šalys įvertino sprendimo rezultatą kaip teisingesnį (Walker et al., 1979), o kai sprendimo rezultatas buvo dalinis (ne „visiškas“ ginčo laimėjimas ar pralaimėjimas, tik jo dalies), proceso kontrolės turėjimas nepadidino suvokto ginčo sprendimo rezultato teisingumo vertinimo (Lind et al., 1983).

R. J. MacCoun ir kiti (1988) apklausė civilinio ginčo šalis ($N = 308$) ir advokatus ($N = 419$), siekdami įvertinti alternatyvių ginčo sprendimo procedūrų (angl. *alternative dispute resolution*), skirtų sumažinti teismų darbo krūvį, suvoktą teisingumą. Civilinio ginčo šalys ir advokatai dalyvavo civilinėse bylose dėl eismo įvykių sukeltos neturtinės žalos (neviršijančios 15 000 JAV dolerių), bylą nagrinėjant ne teismo posėdžio metu, o su teismo paskirtu arbitru (angl. *court-annexed arbitration*). Rezultatai parodė, kad ieškovai ir jų advokatai palankiau vertino šią procedūrą nei atsakovai ir jų advokatai. Tačiau atsakovai nemanė, kad atliekamos procedūros yra šališkos ir yra palankesnės ieškovams. Civilinio ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimai (apimantys tiek taikytų procedūrų, tiek asmens, vykdžiusio procedūras, elgesio teisingumą) buvo susiję su jų vertinimais, kiek arbitras, vykdamas procedūras, buvo etiškas jų atžvilgiu ir leido dalyvauti priimant sprendimą. Be to, procedūrinio teisingumo vertinimai buvo susiję su ginčo šalių ketinimais priimti arba atmesti arbitro sprendimą – suvoktas procedūrinis teisingumas skatina priimti sprendimą (neteikti apeliacijos). Įdomu, kad tie, kuriems sprendimas buvo palankus, buvo labiau linkę jį priimti (neteikti apeliacijos), tačiau tai labiau susiję su psichologiniu pasitenkinimu byloje priimtu sprendimu nei finansiniais padariniais. Procedūrinis teisingumas taip pat turėjo reikšmingą įtaką pasitenkinimui byloje priimtu sprendimu. Tačiau bylą „laimėjusių“ ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimai buvo geresni nei „pralaimėjusių“. Skirtingo amžiaus ir lyties civilinio ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimai nesiskyrė. Bet civilinio ginčo šalių, kurios

yra anksčiau dalyvavusios teismo procese, pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu buvo mažesnis nei tokios ankstesnės patirties neturėjusiųjų. Svarbu pasakyti, kad nei advokatai, nei ginčo šalys nemanė, jog ginčo šalys galėjo pakankamai kontroliuoti sprendimo priėmimo procesą, nors šis veiksnys ir buvo svarbus prognozuojant suvoktą procedūrinį teisingumą. Apibendrinant R. J. MacCoun ir kitų (1988) gautus rezultatus, galima išskirti tokius potencialius civilinio ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimo veiksnius: asmens, priimančio sprendimą (ir vykdančio procedūras), elgesio etiškumas; galimybė dalyvauti (išreikšti savo nuomonę); byloje priimto sprendimo palankumas; procesinė šalies padėtis (ieškovas ar atsakovas).

E. A. Lind ir kiti (1989) atkreipė dėmesį į tai, kad tik maža dalis žmonių realiai susiduria su teismais, tad jų nuomonės nepaisoma sprendžiant teismų sistemos tobulinimo klausimus. Be to, manoma, kad šiems žmonėms svarbiausi yra ginčo sprendimo rezultatas, bylinėjimosi kaina ir trukmė (Lind et al., 1989). Apklaustos ginčo šalys ($N = 286$), dalyvavusios bylose dėl patirtos žalos (kai sumos neviršija 50 000 dolerių), taikant skirtingas ginčo sprendimo procedūras (teisminis bylos nagrinėjimas, teismo paskirtas arbitras, mediacija (angl. *judicial settlement conference*)). Tyrimo tikslas buvo įvertinti civilinio ginčo šalių suvoktą procedūrinį teisingumą, pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu ir pasitenkinimą teismų sistemos darbu. Procedūrinis teisingumas šiame tyrime operacionalizuotas kaip taikytų procedūrų teisingumas. Tačiau taip pat vertinta suvokta sprendimo priėmimo proceso kontrolė, advokato įvertinimas (jo žinių ir įgūdžių adekvatumo ir pasitikėjimo tuo, kad advokato sprendimai atitinka ginčo šalies interesus), galimybė dalyvauti sprendimo priėmimo procese, ginčo sprendimo procedūrų metu rodoma pagarba. Atskleista, kad procedūrinio teisingumo vertinimams turi įtakos (šiuos vertinimus padidina): suvokta sprendimo priėmimo proceso kontrolė, advokato elgesio įvertinimas, galimybė dalyvauti priimant sprendimą, ginčo šaliai rodoma pagarba, byloje priimto sprendimo palankumas. Tyrimo dalyvių socialinės ir demografinės charakteristikos su procedūrinio teisingumo vertinimais nebuvo susijusios. Mokslininkai padarė išvadą, kad teismų

sistemos tobulinimas turėtų būti labiau sutelktas į ginčo sprendimo procedūrų vykdymo ypatumus; ginčo rezultatas, proceso trukmė ir kaina turėtų būti gerinami nemažinant civilinio ginčo šalims svarbių ginčo sprendimo procedūrų taikymo ypatumų (pvz., jiems rodomos pagarbos, galimybės išreikšti nuomonę) kokybės (Lind et al., 1989).

Civilinio ginčo šalys ($N = 132$) ir advokatai ($N = 276$), dalyvavę bylose dėl didelių sumų (iki 150 000 JAV dolerių), buvo apklausti siekiant įvertinti šiose bylose taikytų alternatyvių teisminių bylos nagrinėjimui teismo paskirto arbitro taikomų procedūrų efektyvumą ir suteikti informacijos apie tai, kaip šios procedūros suvokiamos proceso dalyvių (Lind, 1990; Lind et al., 1990a; 1990c). Procedūrinis teisingumas operacionalizuotas kaip taikytų procedūrų teisingumas. Atskleisti tokie ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimų veiksniai (vienodai svarbūs tiek ieškovams, tiek atsakovams): byloje priimto sprendimo palankumas, galimybė išreikšti savo nuomonę, suvokta sprendimo priėmimo proceso kontrolė (Lind et al., 1990a; 1990c). Be to, paaiškėjo, kad, palyginti su advokatais, ginčo šalių teismo procedūrinio teisingumo vertinimai buvo prastesni (Lind et al., 1990a; 1990c). Priešingai nei R. J. MacCoun ir kitų (1988) tyrime, šiame apklaustų asmenų ankstesnis susidūrimas su teismais neturėjo įtakos jų procedūrinio teisingumo vertinimams. Taigi potencialūs procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai, sprendžiant iš E. A. Lind (1990) atlikto tyrimo, yra byloje priimto sprendimo palankumas ir galimybė išreikšti savo nuomonę.

W. M. O'Barr ir J. M. Conley (1988) savo tyrime atliko interviu su 45 ieškovais bylose dėl nedidelių sumų. Pagrindiniai interviu klausimai buvo susiję su bylos esmės supratimu, lūkesčiais teismo proceso ir teismų sistemos atžvilgiu. Rezultatai parodė, kad ieškovai iki galo nesuvokė įrodinėjimo pareigos naštos, tenkančios jiems dėl rungtyniško ginčo sprendimo procedūrų pobūdžio. Svarbu, kad ieškovams rūpėjo ne tik rezultato, bet ir proceso teisingumas. Įdomu, kad jie manė, jog teismas turi galios išieškoti iš atsakovo bet kokio dydžio jų norimą sumą net ir tais atvejais, kai jis / ji neturi pakankamai lėšų. W. M. O'Barr ir J. M. Conley (1988) teigia, kad šie klaidingi

įsitikinimai gali prisidėti prie nepasitenkinimo teismo procesu, nes sukuria nerealistiškus lūkesčius, kurių teismai negali įgyvendinti.

E. A. Lind ir kiti (1993) apklausė civilinių bylų šalis (iš viso 208 asmenis) – ieškovus ir atsakovus, tarp kurių buvo fizinių asmenų, smulkių įmonių vadovų, įmonių darbuotojų ir korporacijų atstovų. Taikytos alternatyvios teismui bylos nagrinėjimui procedūros – teismas paskyrė arbitražą. Šio tyrimo tikslas buvo įvertinti, kaip civilinio ginčo šalių suvokto procedūrinio teisingumo vertinimai susiję su jų sprendimu priimti ar atmesti arbitro sprendimą. Procedūrinis teisingumas matuotas kaip suvoktas taikytų procedūrų teisingumas. Patvirtinta, kad ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimai turi įtakos tam, ar civilinio ginčo šalys sutiks su priimtu sprendimu (angl. *accept*) (pvz., neteiks apeliacijos). Taip pat aptikta, kad procedūrinio teisingumo vertinimai priklauso nuo to, kaip ginčo šalys įvertino arbitro elgesio nešališkumą, galimybę išreikšti savo nuomonę. Procedūrinio teisingumo vertinimai, savo ruožtu, paveikė ir ginčo sprendimo rezultato vertinimus (Lind et al., 1993). Svarbu paminėti ir kitą procedūrinio teisingumo tyrimuose nuolat analizuojamą klausimą – kaip ginčo rezultato vertinimai paveikia procedūrinį teisingumą. Šis klausimas yra ypač aktualus teisinio ginčo kontekste, kai retai pasitaiko galimybė apklausti ginčo šalis du kartus – prieš teismo procesą ir po jo. Tyrėjai (Lind et al., 1993) iškėlė hipotezę, kad įspūdžiai apie procesą (t. y., įvertinimas, kiek arbitro elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus) paveiks procedūrinio teisingumo vertinimus (t. y., kiek teisingas ginčo šalims atrodė ginčo sprendimo būdas) daugiau nei subjektyvūs ginčo rezultato įvertinimai (t. y., ar rezultatas buvo palankus, atitiko lūkesčius). Ir ginčo rezultato palankumas, ir įspūdžiai apie procesą (galimybė išreikšti nuomonę ir arbitro elgesio nešališkumas) buvo teigiamai susiję su procedūrinio teisingumo vertinimais, bet įspūdžiai apie procesą susiję labiau. Vis dėlto svarstyta, kad sprendimo rezultatas taip pat informuoja asmenis apie proceso teisingumą, ir ši informacija gali būti naudojama įvertinti, kaip teisingai su proceso šalimi buvo elgiamasi. Taigi pagrindiniai šiame tyrime įvertinti suvokto procedūrinio teisingumo veiksniai

yra asmens, priimančio sprendimą, elgesio nešališkumas, galimybė išreikšti nuomonę ir sprendimo palankumas.

Faktiškai didžiausias ir išsamiausias procedūrinio teisingumo civilinėje teisėje tyrimas atliktas Japonijos mokslininkų (Ohbuchi et al., 2005). 1999 metais Japonijos valdžios institucijos nutarė vykdyti teismų sistemos reformą, įsteigtas teismų sistemos reformavimo komitetas. Pastarojo iniciatyva 2000-aisiais metais, taikant pusiau struktūruotą interviu, apklausta 591 civilinio ginčo šalis. Šio tyrimo tikslas buvo išnagrinėti ryšius tarp teismų sistemos vertinimo ir reakcijų į teisminį bylos nagrinėjimą (teismo proceso ypatumus, pvz., jo trukmę, patirtą teisingumą, byloje priimto sprendimo vertinimus, pvz., pasitenkinimą juo). Procedūriniu teisingumu laikytas teismo proceso metu taikytų procedūrų teisingumas. Rezultatai atskleidė, kad tiek teismo proceso rezultatų (teismo nuosprendžių ir nutarčių) palankumas, tiek patirtas procedūrinis teisingumas susiję su didesniu pasitenkinimu byloje priimtu sprendimu ir palankesniais teismų sistemos vertinimais. Pasitenkinimas teismo sprendimu, savo ruožtu, buvo labiausiai nulemtas suvokto teismo sprendimo palankumo. Tačiau teismų sistemos vertinimui daugiausia įtakos turėjo teismo proceso metu patirtas procedūrinis teisingumas. Patirtas procedūrinis teisingumas, savo ruožtu, didėja, jei ginčo šalis mano galėjusi kontroliuoti procesą, teigiamai įvertino su santykiškai susijusius procedūrinio teisingumo reikalavimus (teisėjo elgesio nešališkumą, etiškumą). Šie rezultatai patvirtina procedūrinio teisingumo santykių modelių prielaidas, kad, žmonėms vertinant procedūrinį teisingumą, yra svarbūs tarpasmeninės sąveikos su sprendimą priimančiuoju ypatumai (Blader & Tyler, 2015). Įdomu, kad procedūrinio teisingumo reikalavimų vertinimai buvo paveikti ir teismo sprendimo palankumo vertinimų – palankus sprendimas padidina suvoktą procedūrinį teisingumą. Svarbu, kad buvo tirtas ir laiko bei ekonominių sąnaudų vaidmuo vertinant teismų sistemos darbą. Išaiškėjo, kad tik dėl bylinėjimosi patirtos ekonominės sąnaudos buvo susijusios su byloje priimto sprendimo palankumo vertinimu, tačiau labai silpnai (Ohbuchi et al., 2005). Šie rezultatai iš esmės patvirtina E. A. Lind ir kitų (1989) užfiksuotus rezultatus: civilinio ginčo

šalims už proceso kainą ir trukmę yra svarbesni elgesio su jais ypatumai. Taigi šiuo tyrimu nustatyti pagrindiniai procedūrinio teisingumo vertinimo veiksniai yra teisėjo elgesio nešališkumas, etiškumas, galimybė išreikšti nuomonę ir byloje priimto sprendimo palankumas.

Lietuvoje jau yra atlikta nemažai procedūrinio teisingumo tyrimų, tačiau dauguma jų sutelkti į baudžiamąją justiciją (pvz., Čunichina, Valickas ir Justickis, 2014; Justickis ir Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2013). Civilinėje justicijoje tyrimai dar tik pradėti. Galima paminėti eksperimentinį procedūrinio teisingumo veiksmų tyrimą, kuriam buvo pasirinktas civilinės bylos scenarijus (Laurinavičius, 2005), taip pat mokslinį projektą „Teisėjų elgesio ir įvaizdžio socialinė percepcija“, kurio dalis apėmė ir teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose ištyrimą, ir civilinio ginčo šalių apklausą (Teisėjų elgesio ir įvaizdžio socialinė percepcija..., 2015). Nagrinėjant teismo posėdžių dalyvių įstatymų, teisėsaugos institucijų ir pareigūnų elgesio vertinimus, buvo apklausti ir civiliniame procese dalyvavę asmenys (apie 150 asmenų; Valickas ir Vanagaitė, 2013). Tačiau dauguma dalyvavusiųjų civiliniame procese buvo stebėtojai arba liudytojai. Paaiškėjo, kad civilinių bylų dalyviai geriau vertino teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio teisingumą nei baudžiamųjų bylų dalyviai (Valickas ir Vanagaitė, 2013).

Apibendrinant civilinėje justicijoje atliktų tyrimų rezultatus galima teigti, kad procedūrinis teisingumas civilinio ginčo šalims yra svarbus (jų pasitenkinimui byloje priimtu sprendimu, pasitenkinimui teismų darbu). Tačiau sunku nustatyti civilinio ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimo veiksmus. Nors galima išskirti tokius dažniausiai su procedūrinio teisingumo vertinimais susijusius veiksmus kaip teisėjo (arbitro) elgesio etiškumas, nešališkumas, galimybė išreikšti nuomonę, byloje priimto sprendimo palankumas, ne visi veiksniai (pvz., nešališkumas) buvo analizuoti visuose tyrimuose. Taigi negalime teigti, kad šie veiksniai prognozuoja visų be išimties teisėjų elgesio teisingumo vertinimus. Galima įvardyti ir papildomus procedūrinio teisingumo vertinimo veiksmus: ankstesnę susidūrimą su teismais,

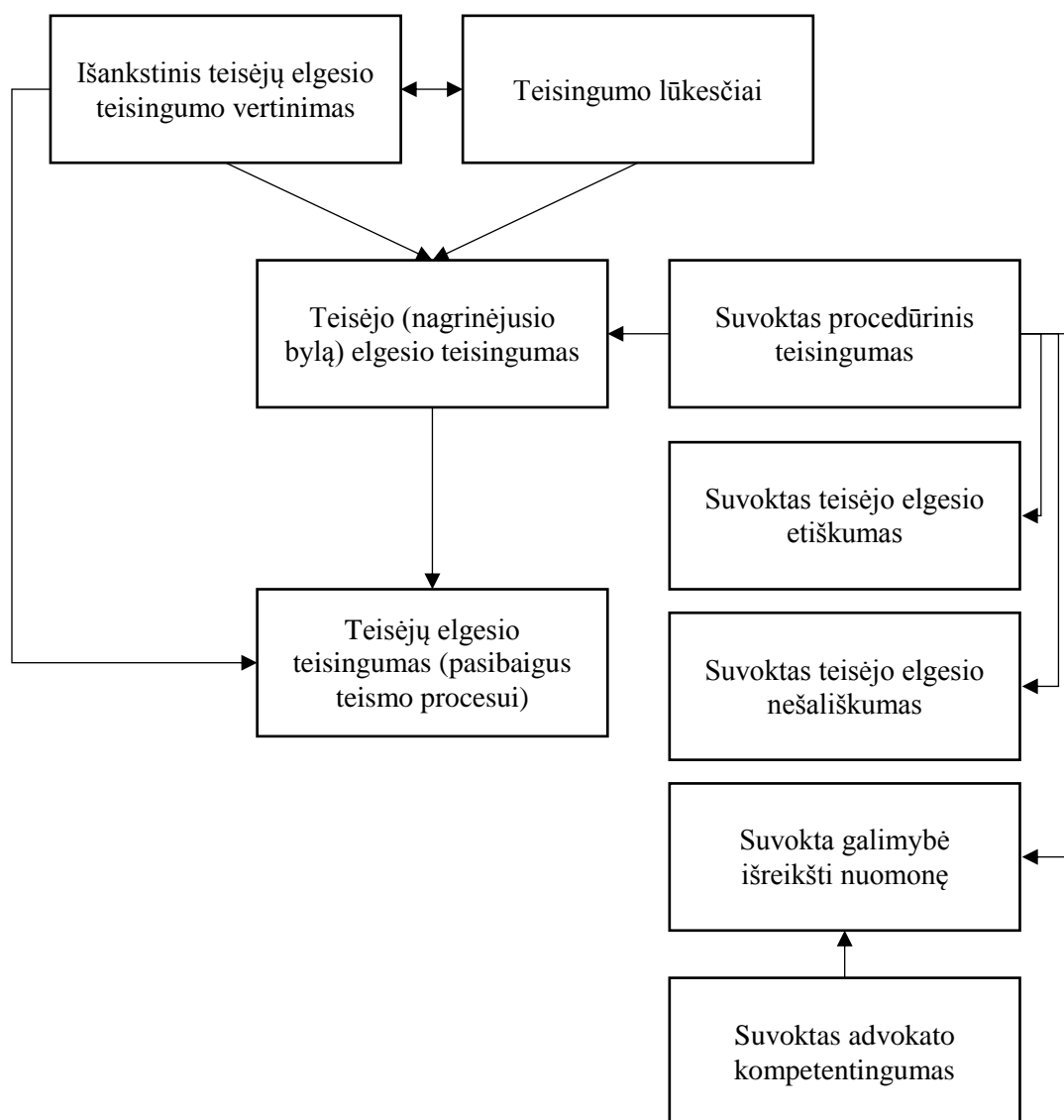
advokato elgesio vertinimą (jo žinių ir įgūdžių adekvatumo bei pasitikėjimo jo sprendimų nauda ginčo šaliai), procesinę padėtį (ieškovas ar atsakovas). Šių veiksmų sąsajos su procedūrinio teisingumo vertinimais nėra paprastai paaiškinamos – kai kurių tyrimų rezultatai prieštarauja vieni kitiems (pvz., ankstesnio susidūrimo su teismais atveju), kai kurie veiksniai nebuvo analizuoti visuose tyrimuose (pvz., advokatų elgesio vertinimas). Pagrindinis daugelio aptartų tyrimų tikslas buvo įvertinti alternatyvių ginčo sprendimo procedūrų efektyvumą (faktiškai visų, išskyrus Ohbuchi et al., 2005), todėl išanalizuota santykinai nedaug galimų suvokto procedūrinio teisingumo veiksmų. Tai galima sieti ir su tyrimų civilinio ginčo kontekste trūkumu. Be to, beveik visi tyrimai (išskyrus Ohbuchi ir kitų (2005), kuris vykdytas Japonijoje) atlikti Jungtinėse Amerikos Valstijose, kurių teismų taikomos procedūros skiriasi nuo taikomų Lietuvoje ir atspindi kitokių nei Lietuvos civilinio ginčo procedūrų teisingumo vertinimus. Taigi aiškių procedūrinio teisingumo vertinimo veiksmų analizuojant empirinius tyrimus civilinėje justicijoje nepavyko nustatyti. Matyti, kad nė viename tyrime nebuvo analizuojamas bendrojo teisingumo vertinimas. Todėl manytina, kad asmens, priimančio sprendimą, etiškumo ir nešališkumo komponentai turi būti priskiriami prie procedūrinio teisingumo vertinimo veiksmų, o kiti nustatyti veiksniai, kaip antai byloje priimto sprendimo palankumas, procesinė ginčo šalies padėtis ir kt., turėtų būti analizuojami kaip potencialūs bendrojo teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai.

1.8. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai civilinėje justicijoje

Išanalizavus skirstymo ir procedūrinio teisingumo sampratas, toliau aptariami teisėjų elgesio teisingumo vertinimo civilinėje justicijoje veiksniai: pirmiausia nagrinėjamas sudarytas teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis, tuomet – kiti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai.

1.8.1. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis

Atsižvelgiant į bendrojo teisingumo ryšius su procedūriniu ir skirstymo teisingumu, taip pat pritaikius ir papildžius dinaminės teisingumo teorijos (Jones & Skarlicki, 2013) įžvalgas apie asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimą, sudarytas teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis (žr. 1-ą pav.).

1 pav. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis

Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelyje dėmesys sutelkiamas būtent į teisėjų elgesio teisingumo vertinimus, nes teisėjai reprezentuoja visą teismų

sistemą (Rottman & Tyler, 2014), o jų elgesys su teismo proceso dalyviais yra vienas svarbiausių nuomonės apie teismus ir jų darbą veiksnių (pvz., Frazer, 2007; Lind et al., 1989). Teisėjų elgesio teisingumo vertinimu vadinamas bendras teisėjų elgesio ir jų priimamų sprendimų teisingumo vertinimas.

Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelyje nagrinėjamas ne tik teisėjų elgesio vertinimas pasibaigus teismo procesui. Į modelį įtraukiamas ir išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas (iki teismo proceso), ir teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimas. Keliamo hipotezė, kad išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimus, o šie – teisėjų elgesio teisingumo vertinimus (pasibaigus teismo procesui). Kitaip tariant, manome, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimai gali kisti, nes priklauso nuo patirties teismo proceso metu. Ši hipotezė grindžiama dinamine teisingumo vertinimų teorija (Jones & Skarlicki, 2013). Vienas iš pagrindinių šios teorijos teiginių yra tas, kad bendrojo teisingumo vertinimai keičiasi – priklauso nuo patirto teisingumo. Procedūrinio teisingumo santykių teorijose taip pat teigiama, kad požiūris į instituciją gali priklausyti nuo konkretaus asmens, priimančio sprendimą, elgesio su individu (Blader & Tyler, 2015). Šias prielaidas patvirtina empiriniai tyrimai. Pavyzdžiui, paaiškėjo, kad jaunuolių nuomonė apie teismų legitimumą priklausė nuo to, kaip teisingai su jais elgėsi teisėjai, nagrinėję bylą, ir jaunuolių advokatai (Sprott & Greene, 2010); civilinio ginčo šalių pasitenkinimas teismų darbu priklausė nuo patirto teisėjų elgesio teisingumo (Lind et al., 1989). Taigi tikėtina, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimas (pasibaigus teismo procesui) priklausys nuo teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo ir išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo.

Kitas teisėjų elgesio teisingumo dėmuo – teisingumo lūkesčiai. Teisingumo lūkesčiai yra santykinai naujas konstruktas, nors buvo pristatytas prieš 15 metų (Shapiro & Kirkman, 2001). Individo turimi teisingumo lūkesčiai yra minimi tik vienoje procedūrinio teisingumo teorijoje – dinaminėje teisingumo vertinimų (Jones & Skarlicki, 2013), tačiau yra pagrindo manyti, kad šis veiksnys gali būti labai svarbus vertinant procedūrinį teisingumą.

Pavyzdžiui, nustatyta, kad 15 mėnesių amžiaus kūdikiai jau turi teisingumo lūkesčių, kaip teisingai paskirstyti išteklius (pvz., žaislus) (Schmidt & Sommerville, 2011; Sommerville, Schmidt, Yun, & Burns, 2013). Teisingumo lūkesčių svarba neabejojama (van den Bos et al., 1996), tačiau, išskyrus lūkesčių byloje būsimo sprendimo atžvilgiu vaidmenį vertinant teisingumą (Lind et al., 1990b), teisinio ginčo kontekste teisingumo lūkesčiai analizuoti tik viename tyrime (Woolard, Harvell, & Graham, 2008). Teisingumo lūkesčių konstruktas pirmiausia buvo apibūdintas kaip numatomas teisingumas (angl. *anticipatory justice*) (Shapiro & Kirkman, 2001). Tačiau jau pirmosiose publikacijose kartu su numatomo teisingumo sąvoka nuolat vartojama ir lūkesčių sąvoka (Shapiro & Kirkman, 2001). Teisingumo lūkesčių susidarymui įtakos gali turėti ankstesnė patirtis panašioje situacijoje (pvz., atrankos į darbą, Geenen et al., 2012; susidūrimo su teisėsauga, Woolard et al., 2008); taip pat nustatyta, kad moterys tikisi didesnio elgesio teisingumo nei vyrai (Bell et al., 2006), o vyresni individai tikisi mažesnio teisingumo (Bell et al., 2006). Vis dėlto teorinio pagrindo, kuris aiškintų teisingumo lūkesčių susidarymą, dar nėra.

Teisingumo lūkesčiai iš dalies nulemia patirto teisingumo vertinimus (Bell et al., 2006; Shapiro & Kirkman, 2001). Pavyzdžiui, atrankos metu individų buvo prašoma įvardyti, ar jie tikisi, kad su jais bus elgiamasi teisingai (Bell et al., 2006). Išaiškėjo, kad individų pateikti didesni teisingumo lūkesčiai susiję su palankesniais patirto teisingumo vertinimais (Bell et al., 2006). Taip pat yra ir numatomo neteisingumo atveju (Rodell & Colquit, 2009). Manoma, kad teisingumas apskritai tampa svarbesnis tada, kai teisingumo lūkesčiai yra dideli (Bell et al., 2006). J. L. Woolard ir kitų (2008) tyrimo objektas buvo paauglių, padariusių nusikalstamas veikas, numatomas neteisingumas (angl. *anticipatory injustice*). Rezultatai parodė, kad numatomas neteisingumas susidūrus su teisėsaugos sistema prognozuoja tolesnius paauglių pasirinkimus, tokius kaip advokato konsultacijos, policijos pareigūnų apklausos ir pan. (Woolard et al., 2008). Apibendrinant teisingumo lūkesčių tyrimų rezultatus galima pasakyti,

kad teisingumo lūkesčiai gali paveikti procedūrinio teisingumo vertinimus sąveikaudami su kitais konstruktais arba savarankiškai.

Manome, kad teisingumo lūkesčiai yra susiję su išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais. Kadangi nėra žinomas teisingumo lūkesčių susidarymo mechanizmas, sunku tiksliai nusakyti, ar teisingumo lūkesčiai prognozuoja išankstinį teisėjų elgesio teisingumo vertinimą, ar atvirkščiai. Taip pat keliama prielaida, kad teisingumo lūkesčiai prognozuos teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą. Šią prielaidą grindžiame duomenimis, kurie rodo, kad teisingumo lūkesčiai iš dalies nulemia patirto teisingumo vertinimus (Shapiro & Kirkman, 2001). Galiausiai, keliame ir alternatyvią prielaidą – teisingumo lūkesčiai sąveikaus su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu prognozuojant teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą. Tokią prielaidą galima pagrįsti tuo, kad teisingumo lūkesčiai paveikia patirto elgesio teisingumo vertinimus sąveikaudami su kitais konstruktais (Bell et al., 2006).

Atsižvelgiant į procedūrinio teisingumo svarbą vertinant bendrąjį teisingumą, teisėjų elgesio teisingumo modelyje atsirado suvokto procedūrinio teisingumo komponentas. Atitinkamai keliama hipotezė, kad civilinio ginčo šalies suvoktas procedūrinis teisingumas prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą. Vadovaujantis santykių teorijų samprata (Blader & Tyler, 2015), trys pagrindiniai suvoktą procedūrinį teisingumą sudarantys komponentai yra asmens, priimančio sprendimą, etiškumas, nešališkumas ir suvokta galimybė išreikšti savo nuomonę. Tad teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelyje suvoktą procedūrinį teisingumą sudaro suvoktas teisėjo etiškumas, suvoktas teisėjo nešališkumas ir suvokta galimybė išreikšti nuomonę. Taip pat ši hipotezė grindžiama gausiais empiriniais tyrimais, patvirtinančiais, kad asmens, priimančio sprendimą, elgesio etiškumas, nešališkumas ir individui suteikta galimybė išreikšti nuomonę paveikia asmens, priimančio sprendimą, elgesio vertinimus, kartu ir jo elgesio teisingumo (pvz., Čunichina, 2014; Tyler, 1988; Tyler & Jackson, 2014).

Kadangi advokatai potencialiai atlieka svarbų vaidmenį ginčo šalims reiškiant savo poziciją teismo proceso metu, į teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelį įtraukėme suvokto advokato kompetentingumo konstrukta. Yra duomenų, rodančių, kad ginčo šalies teisingumo vertinimus gali paveikti ne tai, ar ginčo šalis turi advokatą, bet tai, kaip advokatas elgiasi (Lind et al., 1989; Sprott & Greene, 2010). Suvoktas advokato elgesio kompetentingumas galėtų būti svarbus procedūrinio teisingumo veiksnys dėl kelių priežasčių. Pirma, gali būti, kad asmeniui suteikta arba jo suvokta galimybė išreikšti nuomonę teismo proceso metu priklauso nuo advokato elgesio. W. M. O'Barr ir J. M. Conley (1988) atskleidė, kad žmonės neturi pakankamai teisinių žinių apie teismo procesą ir todėl gali būti susidarę neadekvatų vaizdą to, kas vyksta teismo posėdžių metu. Tad, viena vertus, teisininko žinios civilinio ginčo šalims padėtų dalyvauti teismo procese. Kita vertus, iš tikrųjų teisėjams sunkiau bendrauti su sau atstovaujančiomis ginčo šalimis vėlgi dėl to, kad jos neturi pakankamai teisinių žinių ir nesugeba teismo procese dalyvauti taip, kaip tai gali padaryti teisininkas (Greacen, 2014). Tai reikštų, kad teisėjai gali suteikti mažiau galimybių išreikšti nuomonę sau atstovaujančioms ginčo šalims. Antra, paaiškėjo, kad advokato elgesys (jo žinių ir įgūdžių adekvatumas bei pasitikėjimo tuo, kad jo sprendimai atitinka ginčo šalies interesus) paveikė civilinio ginčo sprendimo procedūrų teisingumo vertinimus (Lind et al., 1990c). Kitaip tariant, advokato elgesys gali turėti įtakos taikomų procedūrų teisingumui, taigi kartu tam, kiek jos leidžia išreikšti nuomonę. Trečia, advokato elgesio teisingumo vertinimas buvo susijęs su kaltinamųjų teismų sistemos teisingumo vertinimu (Farley et al., 2014) ir teismų legitimumo vertinimu (Sprott & Greene, 2010). Taigi manome, kad suvoktas advokato elgesio kompetentingumas gali prognozuoti, kaip ginčo šalis suvoks jai suteiktą galimybę pasakyti savo nuomonę, nes pagrindinė advokato funkcija civilinėje byloje yra išreikšti ginčo šalies nuomonę pateikiant reikiamus įrodymus, prašymus, atsiliepimus. Tikėtina, kad advokato elgesio teisingumas atliekant šias funkcijas gali suteikti civilinio ginčo šaliai informacijos apie tai, kaip gerai yra atstovaujama jos pozicijai teisme. Tad formuluojama tokia

hipotezė: civilinio ginčo šalies suvoktas advokato elgesio teisingumas prognozuos suvoktą galimybę išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu.

1.8.2. Kiti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai

Remdamiesi suvokto teisingumo tyrimais teisinio ginčo ir kituose sprendimų priėmimo kontekstuose, toliau nagrinėjame kitus potencialiai svarbius teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius, kurie į teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelį nėra įtraukti dėl to, kad stinga teorinio ir empirinio pagrindo siekiant įvardyti tiksliai šiuos veiksnius ir bendrojo teisėjų elgesio teisingumo vertinimo pasibaigus teismo procesui sąsajas.

Byloje priimto sprendimo palankumas ginčo šaliai. Tyrimų rezultatai rodo, kad palankus byloje priimtas sprendimas teigiamai veikia procedūrinio teisingumo vertinimus (MacCoun et al., 1988; Lind, 1990). Byloje priimto sprendimo palankumas gali paveikti ir kitus vertinimus, pavyzdžiui, pasitenkinimo teismų darbu (Lind et al., 1989). Vis dėlto sprendimo palankumo poveikis procedūrinio teisingumo (ir kitiems) vertinimams nėra didelis. Lind ir kitų (1989) atlikta civilinio ginčo šalių apklausa parodė, kad laimėję bylą asmenys tik šiek tiek geriau nei pralaimėjęs vertino taikytą procedūrų teisingumą. Kitu tyrimu nustatyta, kad byloje priimto sprendimo palankumas susijęs su procedūrinio teisingumo vertinimais netiesiogiai – civilinėje byloje priimto sprendimo palankumas turėjo įtakos suvoktam kontrolės jausmui (angl. *sense of control*) ir santykių (angl. *relational*) veiksniams, kurie, savo ruožtu, veikė procedūrinio teisingumo vertinimus (Ohbuchi et al., 2005). Maža to, aptiktas ir atvirkščias efektas – 89 tyrimų metaanalizės rezultatai parodė, kad procedūrinio teisingumo vertinimai paaiškina 19 proc. suvokto sprendimo palankumo (Skitka et al., 2003). Svarbu, kad suvoktas byloje priimto sprendimo palankumas numato pasitenkinimą šiuo sprendimu, tačiau pasitenkinimą sprendimu lemia ir suvoktas procedūrinis teisingumas (Ohbuchi et al., 2005).

Taip pat yra duomenų, rodančių, kad sprendimo palankumas sąveikauja su procedūrinio teisingumo vertinimais prognozuojant paramą (palaikymą, angl. *support*) asmeniui, priimančiam sprendimą (Brockner, 2002). Kai procedūrinio teisingumo vertinimai yra palankūs, priimto sprendimo palankumas turi mažiau įtakos skiriamai paramai (angl. *support*) nei tada, kai procedūrinio teisingumo vertinimai yra nepalankūs. Kiti tyrimai rodo, kad palankūs procedūrinio teisingumo vertinimai sukelia įvairius teigiamus padarinius – ne tik paramą teisėsaugos institucijoms ir pareigūnams, bet ir jų suvoktą legitimumą bei kitus padarinius net ir tada, kai priimamas nepalankus sprendimas (Tyler, 1990; Tyler & Fagan, 2008; Tyler & Huo, 2002; Tyler & Jackson, 2014; Tyler & Jost, 2007). Taigi procedūrinio teisingumo vertinimų ir byloje priimto sprendimo palankumo ryšys gali būti abipusis: palankesnis sprendimas gali būti susijęs su palankesniais procedūrinio teisingumo vertinimais (ir didesniu pasitenkinimu byloje priimtu sprendimu), o palankūs procedūrinio teisingumo vertinimai gali sumažinti nepalankaus sprendimo poveikį, be to, skatinti sprendimą suvokti kaip palankesnį.

Teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai. Teismo proceso metu individas gali patirti daug įvairių emocinių išgyvenimų. Žinoma, kad susidūrimas su teisėsaugos sistema apskritai sukelia stresą (Valickas, Voropaj ir Justickis, 2012). Įvairiu teismo proceso metu individo patirti emociniai išgyvenimai gali paveikti teisingumo vertinimus taip: 1) emociniai išgyvenimai gali kilti įvykio metu (pvz., teismo proceso metu, atrankos į darbą metu) ir formuoti procedūrinio teisingumo vertinimą (pvz., teismo posėdžio metu ieškovas gali patirti pyktį ir dėl jo tendencingai vertinti teisėjo elgesį kaip neteisingą nepaisant jo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams); 2) reakcijos į su teisingumu susijusius įvykius gali paveikti ne tik šių įvykių, bet ir bendrąjį teisėjo (angl. *overall justice evaluation*; Lind, 2001) ar teismų sistemos teisingumo vertinimą (pvz., ieškovas gali manyti, kad teisėjas teismo proceso metu elgėsi su juo neteisingai, tai gali sukelti pyktį, ir šis pyktis gali nulemti nepalankius visos teismų sistemos vertinimus) (Barsky,

Kaplan, & Beal, 2011). Šiais atvejais emociniai išgyvenimai atlieka tarpininko vaidmenį – paveikia įvairius padarinius (pvz., paklusnumą; Murphy & Tyler, 2008) ne savarankiškai, o sąveikaudami su kitais konstruktais. Pavyzdžiui, bendrojo teisingumo (angl. *overall justice*) vertinimai susiję su efektyvesniu darbo atlikimu ir pagalba bendradarbiams ne tiesiogiai, o per patirtus teigiamus emocinius išgyvenimus (Barclay & Kiefer, 2014). Kitaip tariant, išskyrus tuos atvejus, kai patiriami atsitiktiniai emociniai išgyvenimai, teisingumas gali sukelti tam tikrus emocinius išgyvenimus, kurie, savo ruožtu, paveikia tolesnius individo vertinimus ir elgesį.

Nė vienoje iš procedūrinio teisingumo teorijų nekalbama apie tai, kaip individo patirti emociniai išgyvenimai (pvz., pyktis) gali paveikti jo procedūrinio teisingumo vertinimus. Visose teorijose procedūrinio teisingumo vertinimų formavimasis yra „šaltas“ pažintinis procesas (Barsky et al., 2011; van den Bos, 2003; 2007). Anksčiau buvo publikuota duomenų, rodančių, kad, pavyzdžiui, liūdesys ir pyktis veikia socialinės informacijos apdorojimą (Keltner, Ellsworth, & Edwards, 1993), tad emociniai išgyvenimai turėtų paveikti ir su procedūriniu teisingumu susijusios informacijos supratimą ir interpretavimą. Ši idėja susilaukė tyrėjų dėmesio ir buvo patvirtinta: negavę progos išreikšti savo nuomonę tyrimo dalyviai patyrė neigiamas emocijas, kurios, savo ruožtu, paveikė suvokto teisingumo vertinimus (De Cremer & Ruiters, 2003; Pretsch et al., 2016). Vis dėlto procedūrinio teisingumo tyrimuose daugiausia nagrinėtos tik emocinės reakcijos į patirtą neteisingumą (pvz., Cropanzano, Stein, & Nadisic, 2011; Howard & Cordes, 2010; Krehbiel & Cropanzano, 2000; Miller, 2001; Murphy & Tyler, 2008; Skarlicki, Hoegg, Aquino, & Nadisic, 2013). Pavyzdžiui, aptikta, kad individai patiria daugiausia pykčio tada, kai sulaukia nepalankaus sprendimo, kuris buvo priimtas taikant neteisingas procedūras (Krehbiel & Cropanzano, 2000). Kitos galimos emocinių išgyvenimų ir procedūrinio teisingumo vertinimų sąsajos (pvz., atsitiktinai kilusių emocinių išgyvenimų poveikis procedūrinio teisingumo vertinimams) pradėtos nagrinėti santykinai neseniai (pvz., Barsky et al., 2011; Blader, Wiesenfeld, Fortin, & Wheeler-Smith, 2013; Cropanzano et al., 2011;

van den Bos, 2007). Kadangi emociniai išgyvenimai gali formuoti procedūrinio teisingumo vertinimus, paveikti socialinės informacijos apdorojimą ir sprendimus (Barsky et al., 2011; Krehbiel & Cropanzano, 2000), manytina, kad emociniai išgyvenimai turėtų būti analizuojami kaip potencialiai svarbus teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) veiksnys.

Socialinės ir demografinės civilinio ginčo šalių charakteristikos.

Tyrimai rodo, kad moterų nuomonė apie teismų teisingumą yra prastesnė nei vyrų (Higgins et al., 2009); moterys, palyginti su vyrais, turi neigiamesnį požiūrį į pareigūnus, tačiau labiau pasitiki institucijomis (Valickas ir kt., 2013). Tad verta tikrinti, ar civilinio ginčo šalių lytis susijusi su jų pateiktais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais prieš teismo procesą ar jam pasibaigus. Be to, vyresni individai gali būti linkę prasčiau vertinti teisėsaugos institucijų darbą (pvz., Valickas ir kt., 2013). Ankstesnis dalyvavimas teismo procese taip pat gali būti susijęs su teisėjų elgesio teisingumo vertinimais – nustatyta, kad teismo procese dalyvavę asmenys, palyginti su nedalyvavusiais, prasčiau vertina teismų darbą (Rottman, 2005). Vis dėlto minėtuose tyrimuose nebuvo analizuojamas bendras visų teisėjų elgesio teisingumas; be to, prielaidos, kad socialinės ir demografinės civilinio ginčo šalių charakteristikos susijusios su teisingumo vertinimais, nėra pagrįstos teoriškai, tad verta tikrinti, kaip šios charakteristikos gali būti susijusios tiek su išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais ir teisingumo lūkesčiais, tiek su teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumu ir visų teisėjų elgesio teisingumu (pasibaigus teismo procesui).

Pasitenkinimas teismo proceso organizavimu. Prie teisingumo vertinimo veiksnių gali būti priskiriamas ir pasitenkinimas teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo posėdžiai prasidėdavo laiku). Potenciali pasitenkinimo teismo proceso organizavimu svarba vertinant teisėjų elgesio teisingumą gali būti grindžiama ir santykių procedūrinio teisingumo teorijomis (Blader & Tyler, 2015). Šios teorijos daro prielaidą, kad tarpasmeninės sąveikos metu

procedūrinis teisingumas yra naudojamas kaip užuomina, padedanti suprasti, koks yra individo ir asmens, priimančio sprendimus (ir / arba asmens, taikančio procedūras), santykio pobūdis. Jei asmens, priimančio sprendimą (vykdančio procedūras), elgesys atitiks procedūrinio teisingumo reikalavimus, suinteresuotas sprendimu individas manys, kad jis yra vertinamas ir gerbiamas. Asmens, priimančio sprendimą, elgesio neatitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams siunčia negatyvią žinutę apie jo ir suinteresuoto sprendimu individo santykį – individas nėra gerbtinas ir svarbus. Atitinkamai, teismo posėdžių vėlavimas ar, ginčo šalies nuomone, teismo proceso vilkinimas ginčo šaliai gali kelti įtarimų, kad pažeidžiami etiškumo ar nešališkumo principai.

Jungtinių Amerikos Valstijų nacionalinės apklausos duomenys parodė, kad greitas bylų išsprendimas yra susijęs su pasitenkinimu bendruomenės teismų (angl. *community courts*) darbu (Buckler et al., 2007). Tačiau, kaip ir civilinio ginčo šalių socialinių ir demografinių charakteristikų atveju, nepakanka duomenų tiksliai prognozuoti pasitenkinimo teismo proceso organizavimu ryšį su teisėjų elgesio teisingumo vertinimais, todėl į modelį šis kintamasis nebuvo įtrauktas.

1.9. Teisėjo elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams

Vertinant patirtą procedūrinį teisingumą, ne mažiau nei kiti procedūrinio teisingumo veiksniai yra svarbi faktinė teisėjo elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams. Kitaip tariant, vertinant procedūrinį teisingumą svarbus ne tik suvoktas teisėjo elgesio etiškumas ir nešališkumas, bet ir tai, ar teisėjas iš tikrųjų elgėsi etiškai ir nešališkai. Teisėjų elgesio įtaka suvoktam procedūriniam teisingumui nagrinėta viename tyrime (Beier et al., 2014); teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams apskritai analizuota vos keliuose (Justickis ir Valickas, 2006; Rottman & Tyler, 2014; Sivasubramaniam & Heuer, 2007; Valickas ir kt., 2013). Pastarųjų tyrimų rezultatai atspindi tendenciją, kad teisėjams procedūrinio teisingumo reikalavimai rūpi mažiau nei teismo procesų dalyviams (Sivasubramaniam &

Heuer, 2007), jų elgesys nepakankamai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus (Valickas ir kt., 2013). Jungtinėse Amerikos Valstijose jau įgyvendinama nuolatinė teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams stebėseną (Rottman & Tyler, 2014). Vis dėlto tai dar nėra paplitusi praktika.

Viename iš naujausių teisėjų elgesio stebėsenos tyrimų (Beier et al., 2014) išnagrinėtas 13 teisėjų elgesys 129-ių baudžiamųjų bylų teismo posėdžiuose. Buvo analizuojamas teisėjų elgesys tik kaltinamojo apklausos metu. Taikyti trys teisėjų elgesio vertinimo kriterijai: a) susidomėjimas kaltinamojo pasakojimu (angl. *interested listening*); b) empatiškas kaltinamojo klausymasis (angl. *empathetic listening*); c) pagarba, rodoma kaltinamajam (angl. *respectful contact*). Tyrimo rezultatai atskleidė teisėjų amžiaus ir jų elgesio sąsajas – kuo vyresnis teisėjas, tuo mažiau susidomėjęs jis klausėsi kaltinamojo ir tuo mažiau pagarbiai su juo elgėsi. Taigi S. Beier ir kiti (2014) įvertino tik 13-os teisėjų elgesį, ir tik vienas iš taikytų kriterijų tiesiogiai atitinka procedūrinio teisingumo sampratą. Įdomu, kad kaltinamųjų procedūrinio teisingumo vertinimai buvo mažai susiję su stebėtų teisėjų elgesio vertinimais, tačiau salėje buvusių asmenų – susiję (Beier et al., 2014). Vis dėlto šis tyrimas unikalus savo metodologija – tai bene vienintelis tyrimas, kuriame teisėjų elgesio teisingumas įvertintas iš dviejų perspektyvų – proceso dalyvio ir stebėtojo. Šios tyrimo dalies rezultatai atskleidė, kad kuo etiškiau ir pagarbiau teisėjas elgėsi su kaltinamaisiais, tuo labiau salėje buvę asmenys buvo linkę vertinti teismo procesą kaip teisingą (Beier et al., 2014).

Pirmajame procedūrinio teisingumo tyrime Lietuvoje (Justickis ir Valickas, 2006) iš viso stebėti 103 baudžiamųjų bylų teismo posėdžiai, išskirtos kriterinės situacijos, kurios leido nustatyti, ar teisėjų elgesys atitiko nustatytus reikalavimus. Teisėjų elgesio teisingumas vertintas pagal aštuonis procedūrinio teisingumo reikalavimus: informavimo, rungimosi, etiškumo, empatijos, tendencingumo, teisių supratimo kontrolės, aktyvaus dalyvavimo ir apeliacijos. Gauti rezultatai parodė, kad teisėjų elgesio atitiktis vertintose kriterinėse situacijose svyravo nuo 0 iki 80 proc. Taip pat nustatyta, kad teisėjų elgesio

atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams priklauso nuo to, kaip tie reikalavimai suformuluoti procesiniame įstatyme: detaliai teisiškai reglamentuotose situacijose, palyginti su nereglamentuotomis, teisėjų elgesys labiau atitiko šiuos reikalavimus.

Antrajame procedūrinio teisingumo tyrime Lietuvoje stebėti 57 baudžiamųjų bylų posėdžiai (Valickas ir kt., 2013). Atliekant šį tyrimą, kaip ir ankstesniame tyrime (Justickis ir Valickas, 2006), išskirtos kriterinės situacijos, teisėjų elgesys vertintas pagal aštuonis procedūrinio teisingumo reikalavimus (tokius pačius kaip ir pirmajame procedūrinio teisingumo tyrime). Gauti rezultatai atskleidė tokias pačias tendencijas: teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams svyravo nuo 1,8 iki 93 proc., ši atitiktis priklausė nuo kriterinių situacijų teisinio reglamentavimo. Įdomu, kad šio tyrimo (Valickas ir kt., 2013) duomenys atskleidė, jog teisėjų elgesio atitiktis, palyginti su pirmuoju tyrimu, labai pagerėjo.

Apibendrinant teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksnius, galima manyti, kad nustatyti šie veiksniai: kriterinių situacijų reglamentavimas įstatymuose (Justickis ir Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2013) (reglamentuotose situacijose, palyginti su nereglamentuotomis, teisėjų elgesys geriau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus), teisėjų amžius (kuo vyresnis teisėjas, tuo mažiau pagarbiai jis elgiasi su kaltinamuoju) (Beier et al., 2013).

2. METODIKA

Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksmų civilinėje justicijoje tyrimą sudarė dvi dalys: civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo tyrimas ir teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose tyrimas.

2.1. Pirma tyrimo dalis: civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo tyrimas

Pirmoje tyrimo dalyje buvo apklausti civilinės bylos dalyviai – ieškovai ir atsakovai – siekiant įvertinti jų suvoktą teisėjų elgesio teisingumą.

2.1.1. Civilinio ginčo šalys

Iš viso buvo apklausta 151 civilinio ginčo šalis, jų amžiaus vidurkis buvo 39 metai ($SD = 11,7$), jausias tyrimo dalyvis buvo 19 metų, vyriausias – 73 (10 tyrimo dalyvių (6,6 proc.) savo amžiaus nenurodė). Kitos tyrimo imties charakteristikos pateikiamos 2-oje lentelėje.

2 lentelė. *Civilinio ginčo šalių charakteristikos*

		N (proc.)
Lytis	Vyras	60 (39,7)
	Moteris	86 (56,9)
	Nenurodė	5 (3,4)
Procesinė ginčo šalies padėtis	Ieškovas	115 (77,6)
	Atsakovas	34 (22,5)
	Nenurodė	2 (1,3)
Išsimokslinimas	Pradinis	2 (1,3)
	Pagrindinis	1 (0,7)
	Vidurinis	23 (15,2)
	Aukštesnysis	11 (7,3)
	Aukštasis	107 (70,9)
	Nenurodė	7 (4,6)

2 lentelės tęsinys. *Civilinio ginčo šalių charakteristikos*

		N (proc.)
Šeiminei padėčiai	Vedę / ištekėjusios	54 (35,8)
	Nevedę / netekėjusios	35 (23,2)
	Išsiskyre / išsiskyrusios	51 (33,8)
	Kita	4 (2,6)
	Nenurodė	7 (4,6)
Gyvenamoji vieta	Didelis miestas	96 (63,6)
	Rajono centras	28 (18,5)
	Mažas miestelis	11 (7,3)
	Kaimas	8 (5,3)
	Nenurodė	8 (5,3)
Ankstesnis susidūrimas su teismais	Anksčiau dalyvavo teismo procese	57 (37,7)
	Anksčiau nedalyvavo teismo procese	90 (59,6)
	Nenurodė	4 (2,6)
Civilinio ginčo šalių advokatai	Buvo pasisamdę	96 (63,6)
	Nebuvo pasisamdę	53 (35,1)
	Nenurodė	2 (1,3)

Naudojantis civilinių bylų klasifikatoriumi⁴, pagal Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą visos bylos suskirstytos į kategorijas pagal tai, dėl ko kilo ginčas (žr. 3-ią lentelę).

3 lentelė. *Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal bylos pobūdį*

Bylų pobūdis	N (proc.)
Bylos dėl darbo teisinių santykių	7 (4,6)
Su prievolių teise susijusios bylos	52 (34,4)
Bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių	71 (47,0)
Bylos, kylančios iš daiktinių teisinių santykių	3 (2,0)
Bylos dėl paveldėjimo	8 (5,3)
Bylos dėl juridinių asmenų	1 (0,7)
Kitos bylos, nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka	1 (0,7)
Nenurodė	8 (5,2)
Iš viso	151 (100)

Taigi pirmojoje tyrimo dalyje apklaustas tik 151 teismo proceso dalyvis. Tačiau nėra žinoma, kiek žmonių dalyvauja civilinėse bylose ir kokios yra jų

⁴ Civilinių bylų klasifikatorių galima rasti:

<http://www.infolex.lt/praktika/demo/TPCatTree/kmedis.asp?rgr=47543>

demografinės charakteristikos. Nepaisant didžiulio teismų gaunamų civilinių bylų skaičiaus, iš 2014 metais Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos inicijuotų reprezentatyvių apklausų galima spręsti, kad tik labai nedidelė visuomenės dalis tiesiogiai susiduria su teismais (iš 3 007 apklaustųjų tik 252 (8,38 proc.) turėjo tiesioginių kontaktų su teismais (Vileikienė, 2015)). Suprantama, kad ne visose bylose (2015 metais išnagrinėta iš viso 208 852 bylos; Nacionalinė teismų administracija, 2016) dalyvauja fiziniai asmenys (kai kuriais atvejais, pvz., kai bylinėjasi įmonės, teismo posėdžiuose dalyvauja tik juridinių asmenų atstovai, turintys teisinį išsilavinimą), taip pat dalis bylų išnagrinėjamos fiziniams asmenims jose nedalyvaujant (pvz., kai kurios bylos, nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka). Tačiau nėra atlikta tyrimų, todėl ir nežinoma, kokios lyties, amžiaus, išsilavinimo ir pan. asmenys dažniausiai dalyvauja teismo procesuose. Taigi, ar tyrime apklaustų asmenų demografinės charakteristikos atitinka bylininkų charakteristikas, įvertinti negalime.

2.1.2. Tyrimo metodas

Civilinio ginčo šalių suvoktam teisėjų elgesio teisingumui įvertinti sukurtas Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimynas, kuris buvo parengtas remiantis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksu (toliau tekste – LR CPK), Civiliniu kodeksu, Teisėjų etikos kodeksu, taip pat ankstesniais Lietuvoje atliktais suvokto teisingumo tyrimais (Justickis, Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2013). Klausimyną iš viso sudaro 110 klausimų (visas klausimynas pateiktas 1 priede). Kadangi pagrindinė klausimyno dalis kurta siekiant įgyvendinti Lietuvos mokslo tarybos remiamo projekto „Teisėjų elgesio ir įvaizdžio socialinė percepcija“ (sutarties Nr. MIP-015/2013) tikslus⁵, ne visi sukurto klausimyno klausimai panaudoti disertacinio darbo tyrimui.

⁵ Darbo autorė prisidėjo kuriant civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimyną ir toliau pristatomą civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės metodiką, taip pat rinko duomenis – apklausė tyrimo dalyvius, analizavo bylų garso įrašus, galiausiai suvedė ir analizavo duomenis.

Šiam tyrimui panaudoti klausimai, matuojantys konstruktus, įtrauktus į teisėjų elgesio teisingumo modelį (pavaizduotas 1-ame pav.; visi į tyrimą įtraukti klausimai pateikti 2-ame priede), ir apžvalginėje darbo dalyje įvardytus kitus teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius. Atitinkamai šie klausimai atspindi toliau nurodomas skales ir konstruktus.

Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas. Tyrimo dalyviams pateikti du klausimai, atspindintys teisėjų elgesio ir jų priimamų sprendimų teisingumo vertinimus, kuriuos tyrimo dalyviai turėjo prieš prasidedant teismo procesui. Taikyta 5 balų Likerto tipo skalė, kur 4 reiškia geriausią įvertinimą (pvz., teisėjai elgiasi visiškai teisingai), 2 – neutralų (nei teisingai, nei neteisingai), o 0 – prasčiausią (visiškai neteisingai).

Teisingumo lūkesčiams įvertinti skirti du klausimai, parodantys, kokio teisėjo (nagrinėjančio bylą) elgesio teisingumo ir kokio byloje būsimo sprendimo teisingumo ginčo šalis tikėjosi prieš prasidedant teismo procesui; taikyta minėta 5 balų skalė.

Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas. Tyrimo dalyviams pateikti 2 klausimai, atspindintys teisėjo elgesio teisingumą ir jo priimto sprendimo teisingumą; taikyta aprašytoji 5 balų skalė.

Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui). Tyrimo dalyviams pateikti du klausimai (apie teisėjų elgesio ir jų priimamų sprendimų teisingumą), taikyta 5 balų skalė, kur 4 reiškia geriausią įvertinimą (pvz., teisėjai elgiasi visiškai teisingai), 2 – neutralų (nei teisingai, nei neteisingai), o 0 – prasčiausią (visiškai neteisingai).

Suvoktas teisėjo etiškumas. Tyrimo dalyviams buvo pateikti 4 klausimai, kuriais prašoma įvertinti teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio etiškumą (pvz., „Ar teisėjas (-a) Jus pertraukdavo, kai davėte paaiškinimus?“). Atsakydami į šiuos klausimus, tyrimo dalyviai turėjo pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų, pavyzdžiui: „Ar teisėjas (-a) buvo pakėlęs (-usi) balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą bylos nagrinėjimo metu? 1. buvo; 2. Nebuvo.“ Jei atsakymo variantas nurodo, kad teisėjas elgėsi etiškai – šiuo atveju nebuvo pakėlęs balso tono ir kt., toks atsakymo variantas koduojamas 1. Jei atsakymo variantas rodo,

kad teisėjas elgėsi neetiškai, toks atsakymo variantas koduojamas 0 (šiuo atveju – pirmasis atsakymo variantas).

Suvoktas teisėjo nešališkumas. Tyrimo dalyviams buvo pateikti 7 klausimai, kuriais prašoma įvertinti teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio nešališkumą (pvz., „Ar teisėjas (-a) kada nors per teismo posėdį parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl bylos baigties?“). Atsakydami į šiuos klausimus, tyrimo dalyviai turėjo pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų, kurių vienas atspindi teisėjo elgesio nešališkumą, kitas – šališkumą. Atitinkamai šie klausimai koduojami 1 ir 0. Klausimai, turintys daugiau nei du atsakymų variantus, perkoduoti taip, kad turėtų tik po du atsakymų variantus (pvz., klausimas „Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) dažniau komentavo kurios nors ginčo šalies pasisakymus?“ turi tris atsakymų variantus „1. taip, ieškovo; 2. taip, atsakovo; 3, ne“, kurie perkoduoti į du – „taip“ (koduojamą nuliu) ir „ne“ (koduojamą vienetu)).

Suvokta galimybė išreikšti nuomonę. Į suvoktos galimybės išreikšti nuomonę skalę įtraukti 5 klausimai atitinka 4 klausimyne tyrimo dalyviams pateiktus klausimus, nes į šią skalę įtrauktas klausimas „Ar Jūsų nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar į juos atsižvelgta?“ išskaidytas į du variantus: A variantą „Ar nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti“ ir B variantą „Ar į juos buvo atsižvelgta“. Taigi tyrimo dalyviai gavo 4 klausimus, susijusius su galimybe išreikšti savo nuomonę teismo posėdžio metu. Atsakydami į šiuos klausimus, tyrimo dalyviai turėjo pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų, koduojamų vienetu (jei atsakymo variantas rodo, kad ginčo šalis galėjo išreikšti savo nuomonę teismo posėdžio metu) ir nuliu (jei atsakymo variantas rodo, kad ginčo šalis negalėjo išreikšti savo nuomonės teismo posėdžio metu).

Suvoktas advokato kompetentingumas. Tyrimo dalyviams pateikti 5 klausimai, kuriais prašoma įvertinti advokato elgesio ypatumus (pvz., „Ar advokatas atidžiai Jus iš klausė?“). Atsakydami į šiuos klausimus tyrimo dalyviai turi pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų, pavyzdžiui, „Ar, Jūsų manymu, teismo proceso metu advokatas siekė teisingumo? 1. taip; 2. ne“. Visi atsakymai „taip“ koduojami vienetu, o „ne“ – nuliu.

Byloje priimto sprendimo palankumas. Tyrimo dalyviai turėjo pasirinkti vieną iš dviejų atsakymų į klausimą „Ar byloje priimtas sprendimas buvo Jums palankus?“ – palankus (koduojamas 1) arba nepalankus (koduojamas 0).

Pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu vertintas vienu klausimu „Ar Jūs likote patenkintas (-a) teisėjo (-os) priimtu sprendimu?“ taikant 5 balų skalę, kur 4 reiškė „visiškai patenkintas“, 2 – „nei patenkintas, nei nepatenkintas“, 0 – „visiškai nepatenkintas“.

Teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai. Tyrimo dalyvių buvo prašoma nurodyti, kokius emocinius išgyvenimus jie patyrė teismo proceso metu (įvardyti savais žodžiais). Sudarytas tyrimo dalyvių įvardytų emocinių išgyvenimų sąrašas. Tada kiekvienam pateiktam emociniam išgyvenimui sukurtas naujas kintamasis ir kiekvienam tyrimo dalyviui pažymėta, ar jis įvardijo tam tikrą emocinį išgyvenimą (koduojama 1), ar ne (koduojama 0).

Pasitenkinimas teismo proceso organizavimu. Tyrimo dalyviams pateiktas klausimas: „Ar Jūs likote patenkintas (-a) teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar posėdžiai prasidėdavo laiku)?“ Atsakydami į šį klausimą tyrimo dalyviai turėjo pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų („1. taip“ (koduojamas 1) ir „2. ne“ (koduojamas 0)).

Socialinės ir demografinės tyrimo dalyvių charakteristikos. Tyrimo dalyvių taip pat buvo prašoma nurodyti savo vaidmenį teismo procese (ieškovas ar atsakovas), bylos pobūdį (dėl ko kilo ginčas), amžių, lytį, išsimokslinimą, šeiminę padėtį, kur praleido didžiąją savo gyvenimo dalį (dideliame mieste, rajono centre, mažame miestelyje, kaime).

Vienas iš argumentų, paremiančių bendrojo teisingumo sampratą, yra empiriniuose tyrimuose dažnai aptinkamas stiprus ryšys tarp procedūrinio ir skirstymo teisingumo vertinimų (Colquitt & Rodell, 2015; Lind, 2001). Metaanalizės rezultatai parodė, kad koreliacijos koeficientas tarp šių konstruktyvų svyruoja nuo 0,50 iki 0,84 (Hauenstein et al., 2001). Todėl apskaičiuoti koreliacijos koeficientai tarp procedūrinio teisingumo (elgesio

vertinimų) ir skirstymo teisingumo (sprendimų vertinimų) vertinimų šiame tyrime (žr. 4–ą lentelę).

4 lentelė. Bendrojo teisingumo vertinimus sudarančių procedūrinio ir skirstymo teisingumo vertinimų aprašomoji statistika ir tarpusavio koreliacijos

Bendrojo teisingumo vertinimas	Procedūrinio ir skirstymo teisingumo vertinimai	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>r</i>
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas ⁶	Teisėjų elgesio teisingumas	2,88	0,83	0,520**
	Teisėjų priimamų sprendimų teisingumas	3,03	0,61	
Teisingumo lūkesčiai	Teisėjo elgesio atžvilgiu	3,35	0,59	0,427**
	Būsimo sprendimo atžvilgiu	3,48	0,61	
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	Teisėjo elgesio teisingumas	2,98	0,97	0,552**
	Teisėjo priimto sprendimo teisingumas	2,78	1,34	
Teisėjų elgesio teisingumas pasibaigus teismo procesui	Teisėjų elgesio teisingumas	2,79	1,00	0,808**
	Teisėjų priimamų sprendimų teisingumas	2,81	0,94	

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *r* – Pearsono koreliacijos koeficientas, jo reikšmingumo lygmuo ** – $p < 0,01$.

Iš 4-oje lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad visos koreliacijos tarp procedūrinio ir skirstymo teisingumo vertinimų yra statistiškai reikšmingos. Tai leidžia manyti, kad procedūrinio ir skirstymo teisingumo vertinimų sujungimas į bendrojo teisingumo vertinimus yra pagrįstas ne tik teoriškai, bet ir empiriškai.

Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo, teisingumo lūkesčių, teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo, visų teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) konstruktai atspindi bendrojo teisingumo vertinimus. Atitinkamai kiekvienas iš šių konstrukčių sudarytas iš dviejų klausimų, kurių vienas atitinka procedūrinį, o kitas – skirstymo teisingumą.

⁶ Bendrojo teisingumo vertinimas taip pat kaip ir procedūrinio teisingumo vertinimas vadinamas teisėjų elgesio teisingumo vertinimais todėl, kad elgesio sąvoka apima ir veiksmus, atliekamus priimant sprendimus.

Pastebima, kad bendrojo teisingumo ir procedūrinio teisingumo vertinimams įvardinti panaudotas toks pats žodžių junginys – „teisėjų elgesio teisingumo vertinimas“. Taip nutiko dėl kalbos vartosenos ypatumų – „elgesio“ sąvoka gali apimti tiek bendravimą su ginčo šalimis (procedūrinį teisingumą), tiek sprendimų priėmimą (skirstymo teisingumą). Tokios pačios problemos dėl procedūrinio ir bendrojo teisingumo vertinimų įvardinimo kyla ir užsienio šalių tyrėjams (pvz., Colquitt & Rodell, 2015). Matuojant bendrąjį teisingumą, tyrimo dalyviams pateikiami teiginiai (arba klausimai) yra neišvengiamai suformuluoti taip, kad mokslininkų gali būti interpretuojami tiek kaip bendrojo, tiek kaip procedūrinio teisingumo vertinimai. Pavyzdžiui, T.-Y. Kim ir K. Leung (2007) bei M. L. Ambrose ir M. Schminke (2009) tyrimuose buvo naudojamas toks bendrąjį teisingumą matuojantis teiginys „apksritai, mano vadovas elgiasi su manimi teisingai“ (“*Overall, I’m treated fairly by [my supervisor]*”). Matyti, kad anglų kalboje žodis „*treatment*“, kaip ir lietuvių kalboje žodis „elgesys“, gali atspindėti tiek procedūrinio, tiek bendrojo teisingumo vertinimus.

Visos skalės sudarytos apskaičiuojant jas sudarančių klausimų įverčių vidurkius. Pavyzdžiui, išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo skalė yra sudaryta iš dviejų klausimų. Atsakymai į juos vertinami balais nuo 0 iki 4 (4 reiškia geriausią įvertinimą, o 0 – prasčiausią). Nors klausimai, priskirti skalėms, tiesiogiai atspindi jų turinį ir atitinka kituose procedūrinio teisingumo tyrimuose naudojamas konstrukto operacionalizacijas (pvz., Blader & Tyler, 2003a; Farley et al., 2014; Tyler & Jackson, 2014), klausimyno skalių turinio validumą (Anastasi, 1985) siekta patikrinti papildomai – klausimų skalėms priskyrimą taip pat vertino kitas procedūrinio teisingumo tyrėjas (socialinių mokslų psichologijos krypties daktaro laipsnį turintis mokslininkas), kuris patvirtino klausimų pasirinkimą. Sudarytų skalių vidiniam suderintumui įvertinti taikytas *Cronbacho alfa* koeficientas (Cronbach, 1951) (žr. 5-ą lentelę).

5 lentelė. *Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimyno skalių aprašomoji statistika ir vidinio suderintumo koeficientai*

Skalė	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	α
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	2	2,96	0,63	0,655
Teisingumo lūkesčiai	2	3,42	0,50	0,554
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	2	2,88	1,02	0,680
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2	2,80	0,92	0,880
Suvoktas teisėjo etiškumas	4	0,82	0,26	0,710
Suvoktas teisėjo nešališkumas	8	0,78	0,23	0,718
Suvokta galimybė išreikšti nuomonę	5	0,83	0,22	0,604
Suvoktas advokato kompetentingumas	5	0,86	0,25	0,812

Pastaba. *N* – skalę sudarančių klausimų skaičius, *M* – skalės vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, α – vidinio suderintumo koeficientas (Cronbacho alfa).

Matyti, kad kelių skalių vidinio suderintumo koeficientai nesiekia rekomenduojamos 0,6 ribos (Pakalniškienė, 2012), bet viršija 0,55 ribą, kuri taip pat gali būti laikoma priimtina (Schmitt, 1996). Visgi dėl priimtino vidinio suderintumo koeficiento lygmens yra nemažai diskutuojama; kai kurie mokslininkai teigia, kad ir $\alpha = 0,5$ gali būti naudingas, tai priklauso nuo tyrimo tikslo ir teorinio pagrindimo (Pakalniškienė, 2012; Schmitt, 1996). Be to, yra žinoma, kad šis koeficientas didėja didėjant teiginių ar klausimų, sudarančių skalę, skaičiui (Tavakol & Dennick, 2011). Taigi teisingumo lūkesčių skalė taip pat įtraukta į duomenų analizę.

2.1.3. Tyrimo eiga

Tyrimas buvo vykdomas 2014–2015 metais. Asmenys, dalyvavę teismo procese kaip ieškovai arba atsakovai, buvo kviečiami dalyvauti tyrime keliais būdais. Pirmiausia kvietimas dalyvauti tyrime buvo platinamas Lietuvos teismuose per Nacionalinę teismų administraciją. Parengtų dalyvauti tyrime kvietimų buvo palikta ir Vilniaus rajono apylinkės teisme (gavus teismo pirmininko leidimą). Tyrimo dalyviai taip pat kviesti dalyvauti tyrime patogiosios atrankos būdu (sniego gniūžtės metodu). Tyrimo dalyviai buvo apklausiami individualiai, pildė klausimyno popierinę versiją. Tyrimo dalyvių patogumui buvo sukurta ir elektroninė klausimyno versija. Tokiu būdu

klausimyną užpildė 11 tyrimo dalyvių (7,2 proc.)⁷. Vidutiniškai tyrimo dalyviai klausimyną pildė apie 30 minučių.

2.1.4. Duomenų tvarkymas

Rezultatams tvarkyti ir pirminei duomenų analizei atlikti naudotas *IBM SPSS Statistics 23* statistinis programinis paketas, struktūrinėms lygtims modeliuoti – *Mplus 6.12* programinis paketas.

Aprašomoji statistika. Atskirų klausimų ir sudarytų skalių aprašomoji statistika (vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, minimalios ir maksimalios reikšmės), pasiskirstymo normalumas ir vidinis suderintumas apskaičiuoti naudojant *IBM SPSS Statistics 23* paketą.

Trūkstami duomenys. 6 kintamųjų atveju trūkstamų duomenų nėra. Išskyrus kelis, likusių kintamųjų atvejais trūkstamų duomenų yra tik apie 1–2 proc. visų reikšmių. Toks trūkstamų duomenų procentas laikytinas atsitiktiniu. Daugiausia – 50,1 proc. duomenų, trūksta kintamuosiuose, kurie atspindi teisėjo reakciją į pateiktą ginčo šalies prašymą (22 klausimas, žr. 1-ą priedą). Tik 49 proc. tyrimo dalyvių pateikė prašymų teismo proceso metu, todėl šis klausimas pašalintas iš analizės. 35 proc. trūkstamų reikšmių yra klausimuose, susijusiuose su advokatų elgesio teisingumo vertinimais (34–38 klausimai, žr. 1-ą priedą). Šios trūkstamos reikšmės nerodo jokio tendencingumo klausimyno pildymo atžvilgiu, nes asmuo galėjo atsakyti į atitinkamus klausimus tik jei turėjo advokatą. Kuriant struktūrinių lygčių modelius, naudotas *WLSMV* modelio įvertinimo būdas, kai taikomas porinis duomenų ištrynimo metodas (angl. *pairwise deletion*), kuris pašalina analizei naudojamų duomenų poras. Todėl buvo patikrintas visų kintamųjų kovariacijos padengimas (angl. *covariance coverage*), kuris parodo, kiek procentų duomenų yra kiekviename

⁷ Atliktas tyrimas 16 šalių apklausus 52 461 asmenį taikant dvi skirtingas strategijas – apklausą internetu ir tradiciniu – popieriaus ir pieštuko metodu – parodė, kad skirtumų tarp duomenų, gautų vienu ir kitu būdu, nėra, ir jie gali būti taikomi kaip lygiaverčiai duomenų rinkimo metodai (De Beuckelaer & Lievens, 2009). Todėl internetu užpildžiusių klausimyną tyrimo dalyvių atsakymai nėra analizuojami atskirai.

kintamųjų poroje. Minimali leidžiama kovariacijos padengimo kiekvieno iš dviejų kintamųjų reikšmė – 10 proc. Analizuojamų kintamųjų atveju mažiausia reikšmė yra 64,9 proc., todėl nuspręsta su advokatų elgesio teisingumu susijusius kintamuosius naudoti.

Duomenų pasiskirstymas. Kintamųjų ir sudarytų skalių pasiskirstymo normalumas vertintas pasitelkiant asimetrijos (angl. *skewness*) koeficientus ir betrendžio kvantilinio grafiko (Q-Q grafiko) nuokrypius (angl. *detrended Q-Q plot*) (žr. 6-ą lentelę).

6 lentelė. Pirmoje tyrime dalyje naudotų skalių ir kintamųjų pasiskirstymo rodikliai

	Asimetrijos koeficientas	Q-Q grafiko nuokrypiai
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	-0,762	< ± 1
Teisingumo lūkesčiai	-0,426	< ± 1
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	-0,848	< ± 1
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	-0,794	< ± 1
Suvoktas teisėjo etiškumas	-1,694	> ± 1
Suvoktas teisėjo nešališkumas	-1,256	< ± 1
Suvokta galimybė išreikšti nuomonę	-1,567	> ± 1
Suvoktas advokato kompetentingumas	-1,970	> ± 1
Pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu	-0,741	< ± 1
Ginčo šalių amžius	0,317	< ± 1

Asimetrijos koeficientai, patenkantys į intervalą nuo -2 iki +2, ir kvantilinio grafiko nuokrypiai, patenkantys į intervalą nuo -1 iki 1, rodo, kad duomenys yra pakankamai normaliai pasiskirstę (Garson, 2012). Atlikus pasiskirstymo normalumo analizę paaiškėjo, kad visų sudarytų skalių ir kintamųjų asimetrijos koeficientai ir kvantilinio grafiko nuokrypiai tenkina šias sąlygas, išskyrus suvokto teisėjo elgesio etiškumo, galimybės išreikšti nuomonę ir suvokto advokato elgesio teisingumo skales (žr. 6-ą lentelę).

Pirmas duomenų statistinės analizės etapas. Pirmiausia įvertinti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelio kintamųjų ryšiai ir jų faktorinė struktūra (analizuojami tyrimo rezultatai, susiję su pirmaisiais trimis tyrimo klausimais). Taikytas struktūrinių lygčių modeliavimo (angl. *structural equation modelling*,

sutr. SEM) metodus. Naudotas *Mplus 6.12* statistinės analizės paketas. Struktūrinių lygčių modelių tinkamumui nustatyti taikyti šie dažniausiai naudojami rodikliai (Brown, 2015; Jackson, Gillaspy, & Purc-Stephenson, 2009): chi kvadrato statistika (χ^2), lyginamasis vidinio suderinamumo indeksas (angl. *Comparative Fit Index, CFI*), Tuckerio ir Lewiso indeksas (angl. *Tucker-Lewis Index, TLI*) ir kvadratinė šaknis iš vidutinės aproksimacijos paklaidos (angl. *Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA*). Norint teigti, kad teorinis modelis yra tinkamas duomenims, suderinamumo rodiklių įverčiai turi atitikti tokius reikalavimus: *CFI* ir *TLI* reikšmės turi būti didesnės už 0,90 (geriau, jei didesnės už 0,95 (Schumacker & Lomax, 2010)), *RMSEA* reikšmė turi būti mažesnė už 0,06 (Hu & Bentler, 1999). Tačiau kai kurie autoriai teigia, kad modelis tinkamas, jei $RMSEA \leq 0,05$, priimtinas, jei $0,05 < RMSEA < 0,08$ (Schumacker & Lomax, 2010). Remiantis kita nuomone, už 0,03 mažesnės *RMSEA* reikšmės rodo puikų modelio tinkamumą (Hooper, Coughlan, & Mullen, 2008). Galiausiai, manoma ir kad tada, kai $RMSEA \leq 0,05$, modelis geras, nuo 0,05 iki 0,08 – priimtinas, nuo 0,08 iki 0,10 – galimas (Pakalniškienė, 2012). Iš esmės pageidautina, kad χ^2 statistikos reikšmingumo lygis p viršytų 0,05 (Barrett, 2007; Hu & Bentler, 1999) ir / arba normuotasis chi kvadratas (χ^2 įverčio ir laisvės laipsnių (angl. *degrees of freedom*, sutr. *df*) santykis; sutr. χ^2 / df) nebūtų didesnis nei 2 (kai kurie autoriai teigia, kad galimas ir įvertis penki), nes chi kvadrato testas yra itin jautrus imties dydžiui (Hooper et al., 2008)).

Didžiausio tikėtinumo (angl. *maximum likelihood*, sutr. *ML*) įvertinimo metodas (angl. *estimation method*) yra plačiausiai taikomas atliekant patvirtinamąją faktorių analizę, tačiau, taikant šį metodą daroma prielaida, kad duomenų pasiskirstymas atitinka normalųjį skirstinį (Beauducel & Herzberg, 2006; Flora & Curran, 2004). Vis dėlto daugelis duomenų psichologiniuose tyrimuose yra ranginiai / kategoriniai (pvz., 1 – visiškai nesutinku, 2 – nei sutinku, nei nesutinku, 3 – visiškai sutinku) arba neatitinka normaliojo pasiskirstymo reikalavimo (Beauducel & Herzberg, 2006). Alternatyva šiam įvertinimo metodui yra svertinis pagal vidurkius ir dispersiją pakoreguotų

mažiausiųjų kvadratų (angl. *Weighted Least Squares Means and Variance Adjusted*, sutr. *WLSMV*) įvertinimo metodas. Kintamiesiems, kurie turi dvi ar tris kategorijas, ypač rekomenduojamas *WLSMV* metodas (Beauducel & Herzberg, 2006). Kadangi dalis analizuojamų kintamųjų yra dvireikšmiai, o tyrimo dalyvių imtis nėra labai didelė, taikytas *WLSMV* įvertinimo metodas.

Taikant *WLSMV* metodą papildomai atliekamas vieno į kitą įtrauktų (angl. *nested*) modelių palyginimas, nes tikrinant modelį gaunamas χ^2 įvertis neatitinka įprastojo χ^2 pasiskirstymo (Munthén & Munthén, 1998–2010). Vienas į kitą įtraukti modeliai yra tokie, kurie sudaryti iš tų pačių kintamųjų, tačiau skiriasi laisvės laipsnių (*df*) skaičiumi (vertinamų parametru, tokių kaip koreliacijos, regresijos ir pan. skaičiumi). Kad būtų galima įvertinti, kuris modelis tinkamesnis duomenims, skaičiuojamas χ^2 ir laisvės laipsnių skirtumas: statistiškai reikšmingas χ^2 įvertis rodo, kad alternatyvus modelis paaiškina duomenis prasčiau nei pradinis teorinis modelis (Munthén & Munthén, 1998–2010). Modelių palyginimas atliktas naudojant *Mplus 6.12* programą. Ši programa, sintaksėje nurodžius atitinkamas komandas, išsaugo pradinio modelio informaciją ir palygina ją su tikrinamais alternatyviais modeliais.

Taikant struktūrinių lygčių modeliavimo metodą įvertinti ir netiesioginiai ryšiai tarp kintamųjų – atlikta mediacinė analizė (Hayes, 2013). Mediacinė analizė leidžia paaiškinti, koks mechanizmas sieja du kintamuosius. Mediacinė analizė remiasi regresine analize, todėl, aprašant mediacinės analizės rezultatus, pateikiami kiekvieno iš kintamųjų (regresorių) regresijos koeficientai (standartizuotieji beta koeficientai (žymimi β)) ir *p* reikšmės (žymimos *p*) bei netiesioginio efekto (nepriklausomas kintamasis paveikia priklausomą kintamąjį ne tiesiogiai, o per mediatorių) regresijos koeficiento dydis (žymimas β) ir jo *p* reikšmė. Netiesioginis (mediacijos efektas) pasireiškia, jei šio efekto koeficiento *p* reikšmė nesiekia 0,05.

Siekiant patikrinti prielaidą, kad teisinugmo lūkesčiai sąveikauja su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu prognozuojant tesėjo (nagrinęjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą, atlikta moderacinė analizė.

Moderacinė (sąveikos) analizė leidžia įvertinti, kaip dviejų kintamųjų ryšys gali būti priklausomas nuo trečio kintamojo. Tai yra, nepriklausomo kintamojo ir priklausomo kintamojo ryšys priklauso nuo moderatoriaus: esant skirtingoms moderatoriaus reikšmėms ryšys tarp nepriklausomo ir priklausomo kintamųjų yra skirtingas. Moderatoriaus reikšmės paprastai skirstomos į aukštą (lygi 1 standartiniam nuokrypiui virš vidurkio), vidutinę (lygi vidurkiui) ir žemą (lygi 1 standartiniam nuokrypiui žemiau vidurkio). Teigiama, kad moderacijos efektas pasireiškė, jei sąveikos efekto beta koeficientas (β) ir sąrankos (*bootstrapping*) metodu ($N = 5000$) sugeneruoti šio koeficiento pasikliautinas intervalas (nurodomos jo žemutinė ir viršutinė ribos) neapima nulio, o determinacijos koeficiento pokytis (ΔR^2) yra statistiškai reikšmingas (p reikšmė yra mažesnė už 0,05).

Antras duomenų statistinės analizės etapas. Analizuojami tyrimo rezultatai, susiję su ketvirtuoju tyrimo klausimu. Naudojant *IBM SPSS Statistics 23* programinį paketą, įvertintos teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnių, neįtrauktų į teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelį, sąsajos su civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimais. Skirtumai tarp grupių įvertinti taikant Studento t testo kriterijų nepriklausomoms imtims, tarp dviejų ir daugiau grupių – taikant vienfaktorinę dispersinę analizę (*ANOVA*), sąsajoms tarp kintamųjų įvertinti taikytas Pearsono koreliacijos koeficientas (r) ir linijinė regresija. Chi kvadrato požymių homogeniškumo kriterijus taikytas vertinant kintamųjų reikšmių pasiskirstymą. Tais atvejais, kai analizuoti kintamieji neatitiko normaliojo pasiskirstymo reikalavimų, taikyta neparametrinė statistika: skirtumams tarp grupių taikytas Studento t testo nepriklausomoms imtims atitikmuo Manno ir Whitney U testas. Vidurkių tarp dviejų grupių skirtumų efekto dydis (angl. *Cohen's d*) apskaičiuotas taikant formulę $d = (M_2 - M_1) / SD_{svertinis}$, čia M_1 ir M_2 yra grupių įverčių vidurkiai, SD – standartinis nuokrypis, $SD_{svertinis} = \sqrt{((SD_1^2 + SD_2^2)/2)}$ (SD_1 ir SD_2 – grupių įverčių vidurkių standartiniai nuokrypiai).

2.2. Antra tyrimo dalis: teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose tyrimas

Antroje tyrimo dalyje analizuoti civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašai, gauti bendradarbiaujant su Nacionaline teismų administracija. Klausant bylos garso įrašų buvo fiksuojama, kaip teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus.

2.2.1. Bylos

Buvo išanalizuotas 181 bylos garso įrašas. Iš visų bylų (181) 108 bylos (59,7 proc.) buvo nagrinėtos apylinkės, 73 (40,3 proc.) – apygardos teismuose. Bylos nagrinėtos aštuoniuose skirtinguose Lietuvos teismuose (žr. 7-ą lentelę).

7 lentelė. *Išanalizuotų bylų pasiskirstymas skirtingų miestų teismuose*

Teismas, kuriame nagrinėta byla	<i>N (proc.)</i>
Vilniaus miesto apylinkės	48 (26,5)
Vilniaus miesto apygardos	35 (19,3)
Kauno apylinkės	25 (13,8)
Kauno apygardos	6 (3,3)
Panevėžio miesto apylinkės	17 (9,4)
Panevėžio miesto apygardos	30 (16,6)
Alytaus rajono apylinkės	10 (5,5)
Marijampolės rajono apylinkės	10 (5,5)
Iš viso	181 (100)

Sprendžiant iš 7-oje lentelėje pateiktų duomenų, didžioji dalis bylų nagrinėtos Vilniaus miesto apylinkės ir apygardos teismuose. Naudojantis civilinių bylų klasifikatoriumi⁸, pagal Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą visos bylos suskirstytos į kategorijas atsižvelgiant į tai, dėl ko kilo ginčas (žr. 8-ą lentelę). Tyrėjo suskirstymą patikrino teisinį išsilavinimą turintis ekspertas.

⁸ Civilinių bylų klasifikatorius:

<http://www.infolex.lt/praktika/demo/TPCatTree/kmedis.asp?rgr=47543>

8 lentelė. *Išanalizuotų bylų pobūdis*

Bylų pobūdis	N (proc.)
Bylos dėl darbo teisinių santykių	5 (2,8)
Su prievolių teise susijusios bylos	101 (55,8)
Bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių	33 (18,2)
Bylos, kylančios iš daiktinių teisinių santykių	5 (2,8)
Bylos dėl paveldėjimo	2 (1,1)
Bylos dėl asmenų neturtinių teisių ir intelektinės nuosavybės	2 (1,1)
Bylos dėl juridinių asmenų	14 (7,7)
Kitos bylos, nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka	16 (8,8)
Nebuvo galimybės įvertinti bylos pobūdžio*	3 (1,7)
Iš viso	181 (100)

* Civilinio ginčo pobūdžio nebuvo galima įvertinti dėl bylų garso įrašų kokybės.

Visoje Lietuvoje 2015, 2014 ir 2013 metais daugiausiai nagrinėta su prievolių teise susijusių ir dėl šeimos teisinių santykių kylančių bylų (Nacionalinė teismų administracija, 2016). Iš 8-os lentelės matyti, kad atliktame tyrime taip pat daugiausia pasitaikė su prievolių teise susijusių ir dėl šeimos teisinių santykių kylančių bylų.

Civilinio proceso kodekse numatyta, kad ginčo šalys gali vesti bylą per atstovus ir pačios nedalyvauti teismo posėdžiuose, todėl fiksuotas ginčo šalių atstovų dalyvavimas bylos nagrinėjime. Iš viso 158 bylose (87,8 proc.) dalyvavo ginčo šalių atstovai: 92 bylose dalyvavo abiejų šalių atstovai (50,8 proc.), 66 bylose dalyvavo vienos ginčo šalies atstovas (36,7 proc.). Tik 22 bylose abi ginčo šalys atstovavo savo interesams savarankiškai (12,2 proc.).

2.2.2. Teisėjai

Teisėjų elgesys analizuotas klausantis civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų, gautų bendradarbiaujant su Nacionaline teismų administracija. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams analizuota 181 civilinėje byloje, kurias nagrinėjo 106 teisėjai. Teisėjus, nagrinėjančius bylas, buvo galima identifikuoti dviem būdais: klausantis bylų garso įrašų išgirsti teisėjo, nagrinėjusio bylą, pavardę arba, jei buvo bylos garso įrašo numeris, naudojantis Lietuvos teismų informacinės sistemos teikiama paslauga, atrasti

bylos nuosprendį pagal šį numerį. Abiem atvejais paskui pagal teisėjų sąrašą Nacionalinės teismų administracijos puslapyje buvo fiksuojamas teisėjo amžius ir darbo stažas. Analizuotas civilines bylas nagrinėjo 106 teisėjai, 89 moterys (84,0 proc.) ir 17 vyrų (16,0 proc.). Teisėjų amžius apskaičiuotas iš 2016 metų atėmus teisėjų gimimo metus; teisėjų amžiaus $M = 50,29$ m. ($SD = 8,74$ m.), jis svyravo nuo 34 iki 66 m. Teisėjų darbo stažas apskaičiuotas iš 2016 metų atėmus teisėjų darbo teisme pradžios metus (teisėjų darbo stažas fiksuotas naudojantis teismų administracijos puslapiu 2015 metais; jau tuomet 8 teisėjų teisėjavimo pradžios metų nebebuvo įmanoma užfiksuoti (nes jie nebedirbo teisėjais)). Minimalus teisėjų darbo stažas – 3 metai, maksimalus – 34 metai, vidutinis darbo stažas – 15,25 metai ($SD = 7,45$ m.).

Šiame tyrime išanalizuotas tik 13,9 proc. visų Lietuvos teisėjų elgesys (100 proc. laikant visų 2013–2015 metais dirbusių teisėjų skaičiaus vidurkį – 762). Vis dėlto tiek išanalizuotų bylų ir teismo posėdžių, tiek bylas nagrinėjusių teisėjų skaičiaus atžvilgiu šis tyrimas pralenkia daugumą procedūrinio teisingumo tyrimų baudžiamojoje ir civilinėje justicijoje (palyginimui – Beier et al. (2014) tyrime išanalizuoti 129 posėdžiai, kuriuose bylas nagrinėjo tik 13 teisėjų).

2.2.3. Tyrimo metodas

Teisėjų elgesio atitikčiai procedūrinio teisingumo reikalavimams nagrinėti parengtas civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolas (žr. 3-ią priedą). Garso įrašų analizės protokolas sukurtas remiantis baudžiamųjų bylų teismo posėdžių analizės protokolu (Valickas ir kt., 2013), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksu, Teisėjų etikos kodeksu, konsultacijomis su teisės ekspertais (teisėjais ir teisės mokslininkais) ir atsižvelgiant į procedūrinio teisingumo literatūroje išskiriamus procedūrinio teisingumo reikalavimus.

Civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolą iš viso sudaro 320 klausimų, apimančių visas svarbiausias civilinės bylos nagrinėjimo dalis

(skliausteliuose nurodoma, kokiais LR CPK straipsniais buvo remiamasi kuriant analizės protokolą): teismo posėdžio pradžia (238, 239, 242 str.); teisių ir pareigų išaiškinimas dalyvaujantiems byloje asmenims (243 str.); prašymų išsprendimas (245 str.); pasitarimas dėl bylos nagrinėjimo, jei neatvyko liudytojai ar kiti proceso dalyviai (246, 247, 248 str.); pasitarimas dėl įrodymų tyrimo tvarkos, bylos nagrinėjimas iš esmės; bylos nagrinėjimo iš esmės pradžia (249 str.); šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimai (250 str.; ieškovo šalis, atsakovo šalis, tretieji asmenys); nepilnamečio liudytojo apklausa (194 str.); eksperto apklausa (217 str.; fiksuojamas teisėjo elgesys su pirmuoju iškvietu ekspertu, jei jų posėdyje dalyvavo daugiau nei vienas); liudytojo apklausa (191, 192 str.; fiksuojamas teisėjo elgesys su pirmuoju iškvietu liudytoju); rašytinių įrodymų tyrimas (CPK 250 str.); bylos nagrinėjimo iš esmės pabaiga (251 str.); baigiamosios kalbos (253, 254, 255 str.); bylos nagrinėjimo atidėjimas (162² str.; jei toks įvyko); bylos nagrinėjimo iš esmės atnaujinimas (256 str.; jei toks įvyko); teismo sprendimo ar nutarties paskelbimas (325 str.). Taigi civilinių bylų garso įrašų analizės protokolai buvo sudaromi taip, kad aprėptų kuo daugiau teismo ginčo nagrinėjimo situacijų. Šiose situacijose fiksuojamas teisėjų elgesys yra iš dalies reglamentuojamas procesinio įstatymo. Tačiau į protokolą taip pat įtraukti klausimai, sudaryti remiantis ankstesniais procedūrinio teisingumo tyrimais Lietuvoje (Justickis ir Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2013) ir užsienio šalyse (Beier et al., 2014), Teisėjų etikos kodeksu. Pavyzdžiui, fiksuota, ar teisėjas pertraukinėjo ginčo šalis joms teikiant prašymus ar duodant paaiškinimus – toks reikalavimas nėra tiesiogiai suformuluotas įstatyme, tačiau Teisėjų etikos kodekso 6 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad teisėjas privalo „pagarbiai išklausyti procese dalyvaujančius asmenis kaip to reikalauja įstatymas, dėmesingai reaguoti į jų prašymus ir siūlymus, o nepagrįstus prašymus atmesti taktiškai“.

Civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokole taip pat buvo fiksuojamas liudytojų, trečiųjų šalių, dalyvavusių teismo posėdžiuose, skaičius; ginčo šalių atstovų dalyvavimas posėdžiuose; miestas / rajonas, kuriame buvo nagrinėjama byla; teismo instancija – apylinkės ar apygardos teismas; bylos

esmė (pobūdis); teisėjo (-os), nagrinėjusio (-ios) bylą, pavardė; bylos įrašų numeris (-iai); bendras (tyrėjo) įspūdis, kaip teisėjas bendravo su ginčo šalimis.

Teisminio bylos nagrinėjimo situacijos priskirtos prie procedūrinio teisingumo reikalavimų. Šiame darbe teisėjų elgesys teisminio bylos nagrinėjimo metu vertintas pagal tris pagrindinius procedūrinio teisingumo reikalavimus:

1. *Etiškumo* – rodo teisėjo elgesio mandagumą ir pagarbą, rodomą proceso dalyviams (pvz., nekelti balso tono, nerodyti pykčio ar susierzinimo).
2. *Nešališkumo* – atspindi, ar teisėjas nagrinėja bylą nesivadovaudamas iš anksto suformuota nuomone (pvz., nedaro spaudimo proceso dalyviams), nesielgia šališkai vienos kurios ginčo šalies atžvilgiu.
3. *Galimybės išreikšti nuomonę* – rodo, kiek teisėjas skatina proceso dalyvius aktyviai dalyvauti nagrinėjant bylą ir lemiant jos nagrinėjimo eigą (pvz., ar teisėjas leidžia proceso šalims užduoti klausimų, pareikšti savo nuomonę dėl jų).

Analizuotose civilinėse bylose bylos nagrinėjimo iš esmės atnaujinimas įvyko tik 9 (5 proc.) bylose, teismo nutartis / sprendimas buvo skelbiama 36 (19,9 proc.) bylose, bylos nagrinėjimas buvo atidėtas 59 (32,6 proc.) bylose, taikos sutartis sudaryta tik 22 bylose (12,2 proc.). Taip pat tik 16 (8,8 proc.) bylų dalyvavo vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, liudytojai dalyvavo tik 32 (17,7) bylose, nepilnamečio liudytojo ir eksperto apklausos vyko tik 3 (1,6 proc.) bylose, tretieji asmenys dalyvavo tik 27 (14,9 proc.) bylose. Šios civilinių bylų analizės protokolo dalys nebuvo analizuojamos. Taip pat neanalizuotos su nagrinėjamais procedūrinio teisingumo reikalavimais nesusijusios teisminio bylos nagrinėjimo situacijos (pvz., teisių išaiškinimo) ir tokios, kurios pasitaikė mažiau nei 65 proc. bylų (t. y. mažiau nei 117 bylų; visų kriterinių situacijų aprašomoji statistika pateikta 4-ame priede)⁹. Tad

⁹ Išimtis yra padaryta šioms kriterinėms situacijoms: CB60 ir CB68 (priskirtoms galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui) ir CB276, CB277 ir CB278 (priskirtoms etiškumo reikalavimui). CB60 klausimas įtrauktas nepaisant didesnio nei reikiamo trūkstumų reikšmių skaičiaus (žr. 4-ą priedą), nes, pagal LR CPK 245 straipsnio 2 dalį, teisėjas privalo išklausti dalyvaujančių byloje asmenų nuomos dėl pateikto prašymo. CB68 klausimas įtrauktas dėl

galiausiai teisėjų elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams įvertintas iš viso 33 kriterinėse situacijose, iš kurių 14 priskirtos galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui, 11 – etiškumo ir 8 – nešališkumo (visi procedūrinio teisingumo reikalavimams priskirtas situacijas atspindintys bylų analizės protokolo klausimai pateikti 9-oje lentelėje).

9 lentelė. *Civilinių bylų teismo nagrinėjimo situacijos, priskirtos procedūrinio teisingumo reikalavimams*

Kriterinės situacijos, priskirtos etiškumo reikalavimui

- CB32* Ar teisėjas kada nors pertraukė ieškovo šalį jai teikiant prašymą?
- CB37 Ar teisėjas kada nors pertraukė atsakovo šalį jai teikiant prašymą?
- CB85 Ar teisėjas pertraukė ieškovą jam duodant paaiškinimus?
- CB92 Ar teisėjas padėjo ieškovui jam baigus kalbėti?
- CB276 Jei ieškovas su atsakovu ginčijosi tarpusavyje teismo posėdžių metu, kaip teisėjas reagavo į jų ginčus?
- CB277 Jei ieškovas pertraukinėjo atsakovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino ieškovą?
- CB278 Jei atsakovas pertraukinėjo ieškovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino atsakovą?
- CB279 Ar teisėjas moralizavo kurią nors ginčo šalį kokiu nors klausimu?
- CB280 Ar, nagrinėdamas bylą teismo posėdžio metu, teisėjas buvo pakėlęs balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą?
- CB283 Kaip teisėjas bendravo su ieškovo atstovu?
- CB287 Kaip teisėjas bendravo su atsakovo atstovu?

Kriterinės situacijos, priskirtos nešališkumo reikalavimui

- CB31 Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą ieškovui teikiant prašymus?
- CB36 Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą atsakovui teikiant prašymus?
- CB81 Ar teisėjas darė spaudimą šalims sudaryti taikos sutartį?
- CB87 Ar teisėjas darė ieškovui spaudimą (atsisakyti reikalavimų, juos sumažinti ir pan.)?
- CB271 Ar teisėjas uždavė daugiau klausimų kuriai nors ginčo šaliai?
- CB272 Ar teisėjas dažniau pertraukė kurią nors ginčo šalį?
- CB273 Ar teisėjas dažniau komentavo kurios nors ginčo šalies pasisakymus, prašymus ir pan.?
- CB274 Ar teisėjas dažniau įsiterpė į kurios nors ginčo šalies atsakymų į kitų dalyvaujančiųjų byloje klausimus procesą?

LR CPK 183 str. 1 dalies nuostatų (teisėjas nustato įrodymų tyrimo tvarką atsižvelgdamas į dalyvaujančių bylų asmenų nuomonę). CB276, CB277 ir CB278 situacijos, mūsų nuomone, yra itin svarbios nagrinėjant, kaip teisėjas palaiko tvarką teismo posėdžio metu ir neleidžia ne tik sau, bet ir ginčo šalims elgtis neetiškai (pagal Teisėjų etikos kodekso 6 straipsnio „Pagarba žmogui“ 3 punktą „teisėjas turi būti reiklus proceso tvarkos pažeidėjams“).

9 lentelės tęsinys. *Civilinių bylų teismo nagrinėjimo situacijos, priskirtos procedūrinio teisingumo reikalavimams*

Kriterinės situacijos, priskirtos galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui

CB8 Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys nori pareikšti nušalinimų?

CB29 Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys turi prašymų?

CB60 Jei buvo prašymų, ar teisėjas paklausė kitų byloje dalyvaujančių asmenų nuomonės dėl pateiktų prašymų?

CB65 Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės, ar toliau nagrinėti bylą, jei neatvyko liudytojai ar kiti proceso dalyviai?

CB66 Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl bylos nagrinėjimo neatvykus liudytojams ar kitiems proceso dalyviams?

CB67 Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?

CB68 Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?

CB69 Ar teisėjas paklausė, ar ieškovas palaiko savo reikalavimus visa apimtimi?

CB71 Ar teisėjas paklausė, ar atsakovas pripažįsta pareikštą ieškinį?

CB73 Ar teisėjas paklausė ginčo šalių, ar išnaudotos visos galimybės sudaryti taikos sutartį?

CB84 Ar teisėjas pasiūlė ieškovui duoti paaiškinimų?

CB88 Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje užduoti klausimų ieškovui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?

CB97 Ar teisėjas pasiūlė atsakovui duoti paaiškinimų?

CB217 Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantieji byloje nori papildyti bylos medžiagą?

*Visas civilinių bylų analizės protokolas pateiktas 3-iame priede. Po raidžių derinio CB (civilinės bylos) einantys skaitmenys atitinka civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolo klausimų numeraciją.

Civilinių bylų teismo posėdžio garso įrašų analizės protokolo klausimų priskyrimas procedūrinio teisingumo reikalavimams iš esmės atitinka vyraujančias pagrindinių procedūrinio teisingumo reikalavimų (arba kriterijų) sampratą. Konkrečiai, 3 iš 11 etiškumo reikalavimui priskirtų situacijų fiksuojama, ar teisėjas pertraukė ginčo šalį jai atliekant procesinius veiksmus. Pertraukimas suprantamas kaip Teisėjų etikos kodekso pažeidimas (Teisėjų etikos kodeksas, 6 str. 3 d.). Kitos dvi situacijos – CB279 ir CB280 (žr. 7-ą lentelę) tiesiogiai atspindi Teisėjų etikos kodekse nurodytus reikalavimus teisėjams (Teisėjų etikos kodeksas, 14 str., 4 ir 5 d.). CB276–278 situacijos apima drausmės teismo posėdžiuose palaikymą (kartu ir rodomą pagarbą ginčo

šalims neleidžiant vienai su kita nepagarbiai elgtis, atitinka Teisėjų etikos kodekso 6 str. 3 d., taip pat 13 str. 4 d. nurodomus reikalavimus). Pagarbos veiksnys įtraukiamas ir į empirinius procedūrinio teisingumo tyrimus, kuriais vertinamas asmens, priimančio sprendimą, elgesio etiškumas (pvz., Blader & Tyler, 2003a; Lind et al., 1993). Galiausiai, CB283 ir CB287 klausimai atspindi teisėjo bendravimo su ginčo šalių atstovais pobūdį – tiek neutralus, tiek geranoriškas elgesys atitinka etiškumo reikalavimą, o nepasitenkinimo rodymas – ne (žr. 3-ią priedą) – asmens, priimančio sprendimą, elgesio geranoriškumas atspindi etiškumo reikalavimą (pvz., Tyler & Lind, 1992).

Nagrinėjant situacijas, priskirtas nešališkumo reikalavimui, matyti, kad šios situacijos apima kelis ir kituose tyrimuose nešališkumo reikalavimui priskiriamus veiksnius (Tyler & Lind, 1992): ginčo šalims daromą spaudimą (CB81, CB87), nepasitenkinimą, rodomą ginčo šalims atliekant procesinius veiksmus (CB31 ir CB36), daugiau / mažiau palankų kuriai nors ginčo šaliai elgesį (CB271–274). Visi šie nešališkumo veiksniai netiesiogiai atsispindi tiek CPK, tiek Teisėjų etikos kodekse (pvz., CPK 6 str., 17 str., Teisėjų etikos kodekso 8 str.). Vis dėlto kai kurios nešališkumo reikalavimą atspindinčios situacijos (pvz., CB31 ir CB36) galėtų būti priskirtos etiškumo reikalavimui. Reikia suprasti, kad etiškumo ir nešališkumo veiksniai kai kuriuose tyrimuose (pvz., Ohbuchi et al., 2005) analizuojami kartu kaip santykių veiksniai (angl. *relational*, Tyler & Lind, 1992). Tačiau toks šių procedūrinio teisingumo reikalavimų operacionalizavimas nėra vyraujantis.

Galimybės išreikšti nuomonę situacijos tiesiogiai atspindi Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse numatytas bylos nagrinėjimo situacijas, kuriose ginčo šalys gali paveikti teismo procesą: nušalinimų (CB8; CPK 242 str.), prašymų teikimas (CB29, CB60; CPK 245 str.), pasitarimas dėl bylos nagrinėjimo neatvykus liudytojams ar kitiems proceso dalyviams (CB65, CB66; CPK 248 str.), įrodymų tyrimo tvarkos nustatymas (CB67, CB68; CPK 183 str.), ieškinio palaikymas ir pripažinimas (CB69, CB71; CPK 249 str.), nuomonė dėl taikos sutarties sudarymo (CB73; CPK 249 str.), paaiškinimų davimas (CB84, CB88, CB97; CPK 186 str.) ir bylos medžiagos papildymas

(CB217; CPK 251 str.). Tiek nuomonės reiškimas, tiek atsižvelgimas į ją atitinka tai, kaip galimybė išreikšti nuomonę suprantama kituose procedūrinio teisingumo tyrimuose (pvz., Jonathan-Zamir, Mastrofski, & Moyal, 2010; Ohbuchi et al., 2005; Peterson, 1999; Tyler & Blader, 2003a).

Taip pat buvo fiksuojama, ar išskirta kriterinė situacija yra reglamentuota LR CPK, ar ne. Pavyzdžiui, LR CPK 183 straipsnyje nurodoma, kad „Įrodymų tyrimo tvarką nustato bylą nagrinėjantis teismas, atsižvelgdamas į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę“. Atitinkamai šiam nurodymui civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokole yra du klausimai: „Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?“ ir „Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?“ Šie klausimai laikomi beveik atitinkančiais procesiniame įstatyme reglamentuotą teisėjų elgesį. LR CPK 245 str. aiškiai nurodyta, kad „Posėdžio pirmininkas paklausia, ar dalyvaujantys byloje asmenys turi prašymų“. Taip suformuluotas klausimas yra civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokole; jis laikomas visiškai atitinkančiu įstatymo formuluotę. Įstatymo nereglamentuotos situacijos šiame tyrime yra visos, priskirtos etiškumo ir nešališkumo reikalavimams (iš viso 19 situacijų), o reglamentuotos – priskirtos galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui (14 situacijų). Prie reglamentuotų situacijų priskirtos ir 5 kriterinės situacijos, taikytos analizuojant teisėjų elgesio atitiktį informavimo reikalavimui (Teisėjų elgesio ir įvaizdžio..., 2015; papildomai įtrauktos kriterinės situacijos pateiktos 4-ame priede), kuris šiame darbe nėra atskirai analizuojamas. Kadangi suformuluotos taip, kaip nurodo LR CPK, šios situacijos labai svarbios siekiant įvertinti teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams įstatyme reglamentuotose situacijose. Taigi pridėjus šias situacijas, reglamentuotų situacijų skaičius padidėjo iki 19 ir apima ne tik galimybės išreikšti savo nuomonę, bet ir informavimo reikalavimą.

Teisėjų elgesys buvo vertinamas pagal skalę nuo –1 iki 1 balo, kur 1 balas reiškė „teisėjo elgesys visiškai atitiko keliamą reikalavimą“, 0,5 balo – „teisėjo

elgesys beveik atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą“, 0,25 balo – „teisėjo elgesys daugiau atitiko nei neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą“, –0,25 balo – „teisėjo elgesys daugiau neatitiko nei atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą“, –0,5 balo – „teisėjo elgesys beveik neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimo“, –1 balas – „teisėjo elgesys visiškai neatitiko keliamo reikalavimo“. Kai byloje dalyvavo kelios ginčo šalys, buvo fiksuojamas teisėjo elgesys su pirmaisiais byloje dalyvaujančiais ieškovais ir / ar atsakovais. Kai byloje buvo daugiau nei vienas teismo posėdis (kartu ir keli garso įrašai) ir kartojosi tam tikros teismo posėdžio dalys (pvz., kas kartą buvo skelbiama teismo posėdžio pradžia ir pabaiga), protokole buvo numatyta dalinės teisėjo elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams galimybė – pavyzdžiui, „teisėjas paskelbė, kokia byla nagrinėjama bent viename teismo posėdyje“.

Kiekvienam reikalavimui priskirtos situacijos sujungtos į skales apskaičiuojant teisėjo elgesiui priskirtų balų vidurkius. Tada šie įverčiai paversti procentais. Taigi 100 proc. įvertis etiškumo skalėje reiškia, kad teisėjas visose jam pasitaikiusiose situacijose elgėsi visiškai pagal procedūrinio teisingumo reikalavimą, 0 proc. – kad nė vienoje situacijoje nepasielgė pagal šį reikalavimą. Nors protokolo klausimai akivaizdžiai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų turinį, papildomai trys ekspertai (procedūrinio teisingumo tyrėjai) vertino protokolo klausimų priskyrimą procedūrinio teisingumo skalėms. Jų buvo prašoma įvertinti, ar visi civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų protokolo klausimai atspindi procedūrinio teisingumo reikalavimus, kuriems yra priskirti. Trijų tyrėjų sutarimu patvirtinta, kad atitinkami klausimai atspindi procedūrinio teisingumo reikalavimus (klausimų priskyrimas pateiktas 9-oje lentelėje). Taip buvo sustiprintas sudarytų skalių turinio validumas (Anastasi, 1985).

Kadangi mūsų analizuotas bylas nagrinėjo mažiau teisėjų, nei buvo bylų, teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams įvertinta du kartus: a) išanalizavus visas bylas (iš viso jų buvo 181, skalių aprašomoji statistika pateikta 10-oje lentelėje); b) išanalizavus 106 bylas, kai kiekvienam

teisėjui, kuris nagrinėjo daugiau nei po vieną bylą, atsitiktinai parinkta po vieną bylą. Todėl sudarytų skalių aprašomoji statistika ir vidinio suderintumo koeficientai apskaičiuoti dviejų imčių – 181 ir 106 bylų (žr. 10-ą lentelę).

10 lentelė. *Teisėjų elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams skalių aprašomoji statistika ir vidinio suderintumo koeficientai (181 ir 106 bylų imtys)*

Skalė	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	α
181 bylos imtis				
Etiškumo	11	77,42	23,79	0,887
Nešališkumo	8	83,44	22,72	0,764
Galimybės išreikšti nuomonę	14	72,24	18,99	0,698
106 bylų imtis				
Etiškumo	11	80,84	18,91	0,821
Nešališkumo	8	83,50	23,55	0,700
Galimybės išreikšti nuomonę	14	74,08	19,58	0,701

Pastaba. *N* – kriterinių situacijų skaičius, *M* – skalės vidurkis (procentais), *SD* – standartinis nuokrypis (procentais), α – vidinio suderintumo koeficientas (Cronbacho alfa).

Matyti, kad visi suderintumo koeficientai (tiek 181, tiek 106 bylų imtyje) viršija moksliniams tyrimams rekomenduojamą vidinio suderintumo koeficiento dydį – 0,6 (Pakalniškienė, 2012).

2.2.4. Tyrimo eiga

Civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašai buvo analizuojami 2014–2015 metais. Bylų garso įrašų analizės trukmė labai įvairi, priklauso nuo bylos pobūdžio, proceso dalyvių ir teismo posėdžių skaičiaus ir trukmės (pvz., greičiausiai byla išnagrinėta per 30 min. vieno teismo bylos nagrinėjimo posėdžio metu, ilgiausiai nagrinėta – 15 teismo posėdžių, kurių trukmė svyravo nuo 10 iki 120 min). Remiantis parengtu civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolu buvo apmokyti projekto („Teisėjų elgesio ir įvaizdžio socialinė percepcija“) dalyviai – šeši tyrėjai (keturi tyrėjai turėjo socialinių mokslų psichologijos krypties daktaro laipsnį, vienas tyrėjas (darbo autorė) – psichologijos mokslų magistro, vienas tyrėjas – bakalauro laipsnį (tyrimo metu studijavo teisės psichologijos magistro studijų programą)). Su tyrėjais detaliai

aptarus svarbiausius civilinių bylų teismo nagrinėjimo etapus ir jų fiksavimo tvarką, atlikti keturi bandomieji tyrimai. Šių tyrimų rezultatai buvo aptariami ir lyginami tarpusavyje. Baigus pirmąjį tyrimą šešių tyrėjų atliktų stebėjimų rezultatų sutapimas siekė 98,01 proc. Tačiau po pirmojo tyrimo civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolas dar buvo tobulinamas ir papildytas klausimais, atspindinčiais bendrąjį įspūdį apie teisėjo elgesį su ginčo šalimis (konkrečiai, šio elgesio pobūdį, žr. 3-ią priedą, 281-300 klausimus). Todėl baigus antrąjį tyrimą, sutapimas nukrito iki 72,09 proc. Vis dėlto atlikus trečiąjį ir ketvirtąjį bandymus, tyrėjų atliktų stebėjimų rezultatų sutapimas pakilo ir pasiekė 87,4 proc. ir 82,7 proc. Kadangi ir teisėjų elgesio su ginčo šalimis pobūdžio įvertinimo sutapimas tarp tyrėjų išaugo ir viršijo 80 proc. (atsižvelgiant į tai, kad civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolą iš viso sudaro 320 klausimų) nuspręsta, kad tyrėjai yra pasirengę atlikti tyrimą.

2.2.5. Duomenų tvarkymas

Rezultatams tvarkyti ir duomenų analizei atlikti naudotas *IBM SPSS Statistics 23* statistinis programinis paketas.

Aprašomoji statistika. Sudarytų skalių aprašomoji statistika (vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, minimalios ir maksimalios reikšmės), pasiskirstymo normalumas ir vidinis suderintumas apskaičiuoti naudojant *IBM SPSS Statistics 23* paketą.

Trūkstamos reikšmės. 181 bylos imtyje etiškumo skalėje trūksta vienos reikšmės (0,5 proc.), o nešališkumo skalėje – 5 reikšmių (2,76 proc.). 106 bylų imtyje tik nešališkumo skalėje trūksta vienos reikšmės (0,94 proc.). Paskirų kintamųjų atveju trūkstamos reikšmės nėra atsitiktinės ir priklauso nuo nagrinėjamos bylos pobūdžio, dalyvaujančių byloje asmenų atvykimo ir kitų aplinkybių. Maksimaliai 65 proc. trūkstamų reikšmių reikalavimas taikytas atrenkant kriterines situacijas (181 bylos imtyje; visos kriterinės situacijos atitiko šį reikalavimą, išskyrus penkias, kurių naudojimo duomenų analizėje

motyvai buvo aptarti 2.2.4. skyrelyje „Tyrimo metodai“). Būtent todėl skalių apskaičiavimui kintamųjų reikšmės buvo vidurkinamos – taip atsižvelgiama į tai, kad teisėjams galėjo tekti skirtingas skaičius situacijų, kai jų elgesys galėjo atitikti procedūrinio teisingumo reikalavimus arba jų neatitikti. Tačiau 106 bylų imtyje skales sudarančios kriterinės situacijos nebuvo iš naujo atrenkamos taikant maksimaliai 65 proc. trūkstamų reikšmių reikalavimą (šiuo atveju tai būtų reikalavimas, kad kriterinė situacija būtų pasitaikiusi ne mažiau nei 47 bylose), nes bylos, kurios analizuojamos šioje imtyje, kiekvienam teisėjui, kuris nagrinėjo dvi ir daugiau bylų, parinktos atsitiktinai, o ne pagal tai, kiek jose yra trūkstamų reikšmių (visų kintamųjų, naudotų skalėms sudaryti, aprašomoji statistika pateikta 4-ame priede).

Duomenų pasiskirstymas. Apskaičiuotų teisėjo elgesio atitikties etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę procedūrinio teisingumo reikalavimams skalių pasiskirstymo normalumas įvertintas pasitelkiant asimetrijos (angl. *skewness*) koeficientus ir betrendžio kvantilinio grafiko (Q-Q grafiko) nuokrypius (angl. *detrended Q-Q plot*). Asimetrijos koeficientai, patenkantys į intervalą nuo -2 iki $+2$, o kvantilinio grafiko nuokrypiai, patenkantys į intervalą nuo -1 iki 1 , rodo, kad duomenys yra pakankamai normaliai pasiskirstę (Garson, 2012; žr. 11-ą lentelę).

11 lentelė. Skalių ir kintamųjų pasiskirstymo rodikliai (181 ir 106 bylų imtys)

	Asimetrijos koeficientas	Q-Q grafiko nuokrypiai
181 bylos imtis		
Etiškumo	-1,255	> 0,001
Nešališkumo	-1,360	> 0,001
Galimybės išreikšti nuomonę	-1,041	> 0,001
Reglamentuotos situacijos	-0,759	> 0,001
Nereglamentuotos situacijos	-1,122	< 0,001
106 bylų imtis		
Etiškumo	-0,956	> 0,001
Nešališkumo	-1,571	> 0,001
Galimybės išreikšti nuomonę	-1,172	> 0,001
Teisėjų amžius	-0,019	< 0,001
Teisėjų darbo stažas	0,076	< 0,001

Pasiskirstymo normalumo analizė parodė, kad šiuos reikalavimus tenkina tik teisėjų amžiaus ir darbo stažo bei nereglamentuotų situacijų kintamieji. Etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę skalių bei reglamentuotų situacijų kintamųjų kvantilinio grafiko nuokrypiai šių sąlygų netenkina. Todėl analizuojant šias skales taikyta neparametrinė statistika.

Pirmas duomenų statistinės analizės etapas. Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose ir šios atitikties veiksniai pirmiausia analizuoti visos – 181 bylos – imties. Analizuoti su civilinėmis bylomis susiję veiksniai, kaip antai bylos pobūdis, miestas, kuriame nagrinėta byla, teismas (apylinkės ar apygardos), civilinio ginčo šalių advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą. Taikyta tokia statistika: Manno ir Whitney U testas (dviejų grupių vidurkių palyginimas), Kruskalo ir Walliso testas (trijų ir daugiau grupių vidurkių palyginimas). Pirmajame analizės etape išanalizuotas teisėjų elgesio atitikimas įstatyme reglamentuotoms ir nereglamentuotoms situacijoms (taikytas Wilcocono testas).

Antras duomenų statistinės analizės etapas. Šioje analizės dalyje naudotos 106 bylos – kiekvienam teisėjui, kuris nagrinėjo daugiau nei vieną bylą, atsitiktinai (generuojant atsitiktinius skaičius) parinkta po vieną bylą. Tai padaryta tam, kad būtų galima patikrinti teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams ir jų amžiaus, lyties ir darbo stažo sąsajas (veiksnius, susijusius su teisėjais). Siekiant įvertinti atskirų teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajas su teisėjų amžiumi ir darbo stažu, naudotas Spearmano koreliacijos koeficientas (r_s). Vertinant teisėjų vyrų ir moterų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams skirtumus, taikytas Manno ir Whitney U testas. Šiame etape taip pat išanalizuotos teisėjų elgesio atitikties skirtingiems procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajos (taikytas Spearmano koreliacijos koeficientas).

3. REZULTATAI

Rezultatai pateikiami pagal suformuluotus uždavinius: pirma nagrinėjami civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksniai, paskui – teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai.

3.1. Pirma tyrimo dalis: civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksniai

Pirmiausia išnagrinėtas išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimai (pasibaigus teismo procesui). Tyrimo rezultatai parodė, kad civilinio ginčo šalių išankstinių teisėjų elgesio teisingumo vertinimų vidurkis yra 2,96 balo iš 4 ($SD = 0,63$), o teisėjų elgesio teisingumo vertinimų teismo procesui pasibaigus – yra 2,80 balo iš 4 ($SD = 0,92$). Mažiausias išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimas yra 1 balas – tai reiškia, kad nei viena civilinio ginčo šalis iki teismo proceso neįvertino tiek teisėjų elgesio, tiek jų priimamų sprendimų kaip „visiškai neteisingų“. Tačiau mažiausia teisėjų elgesio teisingumo vertinimo pasibaigus teismo procesui reikšmė yra 0 balų.

Matyti, kad ginčo šalių nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą tiek teismo procesui dar neprasidėjus, tiek jam pasibaigus yra gana palanki – teisėjų elgesio teisingumo vertinimų vidurkiai beveik siekia 3 balus iš galimų 4 (kur 4 reikštų, kad teisėjų elgesys suvoktas kaip „visiškai teisingas“). Patikrinta, ar išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo teisėjų elgesio teisingumo vertinimų pasibaigus teismo procesui. Pritaikius Stjudento t testą priklausomoms imtims nustatyta, kad išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimų pasibaigus teismo procesui skalių vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi ($t = 2,05$, $df = 150$, $p = 0,042$; $d = 0,20$). Akivaizdu, kad šis skalių vidurkių skirtumas nėra didelis, tačiau šiam tyrimui svarbus ne šių vertinimų vidurkių

skirtumo dydis, o veiksniai. Todėl toliau nagrinėjamos pagrindinės sukurto teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelio prielaidos ir pagrindiniai ryšiai.

3.1.1. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis

Atlikus analizę nustatyta, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis duomenims tinka: chi kvadrato skirtumas $\chi^2 = 417,500$, $df = 362$, $p = 0,023$; $\chi^2 / df = 1,15$ rodo, kad modelis tinkamas (Hooper et al., 2008); kvadratinė šaknis iš vidutinės aproksimacijos klaidos $RMSEA = 0,032$ rodo, kad modelis tinkamas (Schumacker & Lomax, 2010), lyginamasis vidinio suderinamumo indeksas $CFI = 0,955$ rodo puikų modelio suderintumą su duomenimis (Pakalniškienė, 2012; Schumacker & Lomax, 2010), Tuckerio ir Lewiso indeksas $TLI = 0,950$ rodo puikų modelio tinkamumą duomenims (Pakalniškienė, 2012; Schumacker & Lomax, 2010). Visų klausimų faktorių apkrovos svyruoja nuo 0,393 iki 0,987 (visų modelio parametrų įverčiai, įskaitant klausimų faktorių apkrovas, yra pateikti 5-ame priede).

Siekdami pagrįstai teigti, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis yra tinkamas duomenims, palyginome šį modelį su keliais alternatyviais modeliais:

A modelis. Su teoriniu modeliu palygintas toks, kuriame suvoktas teisėjo etiškumas ir nešališkumas ir suvokta galimybė išreikšti tiesiogiai prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą. Kitaip tariant, A modelyje nenumatomas antrojo lygmens faktorius – suvoktas procedūrinis teisingumas (žr. 12-ą lentelę).

B modelis. Nors teisingumo lūkesčiai konkretaus teisėjo, kuris nagrinės bylą, elgesio ir jo būsimo sprendimo byloje atžvilgiu konceptualiai skiriasi nuo išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo, patikrintas modelis, kuriame išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas kartu su teisingumo lūkesčiais sudaro vieną faktorių (žr. 12-ą lentelę).

C modelis. Kadangi tyrimo dalyvių buvo prašoma įvertinti savo turėtą nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso jau tada, kai jis

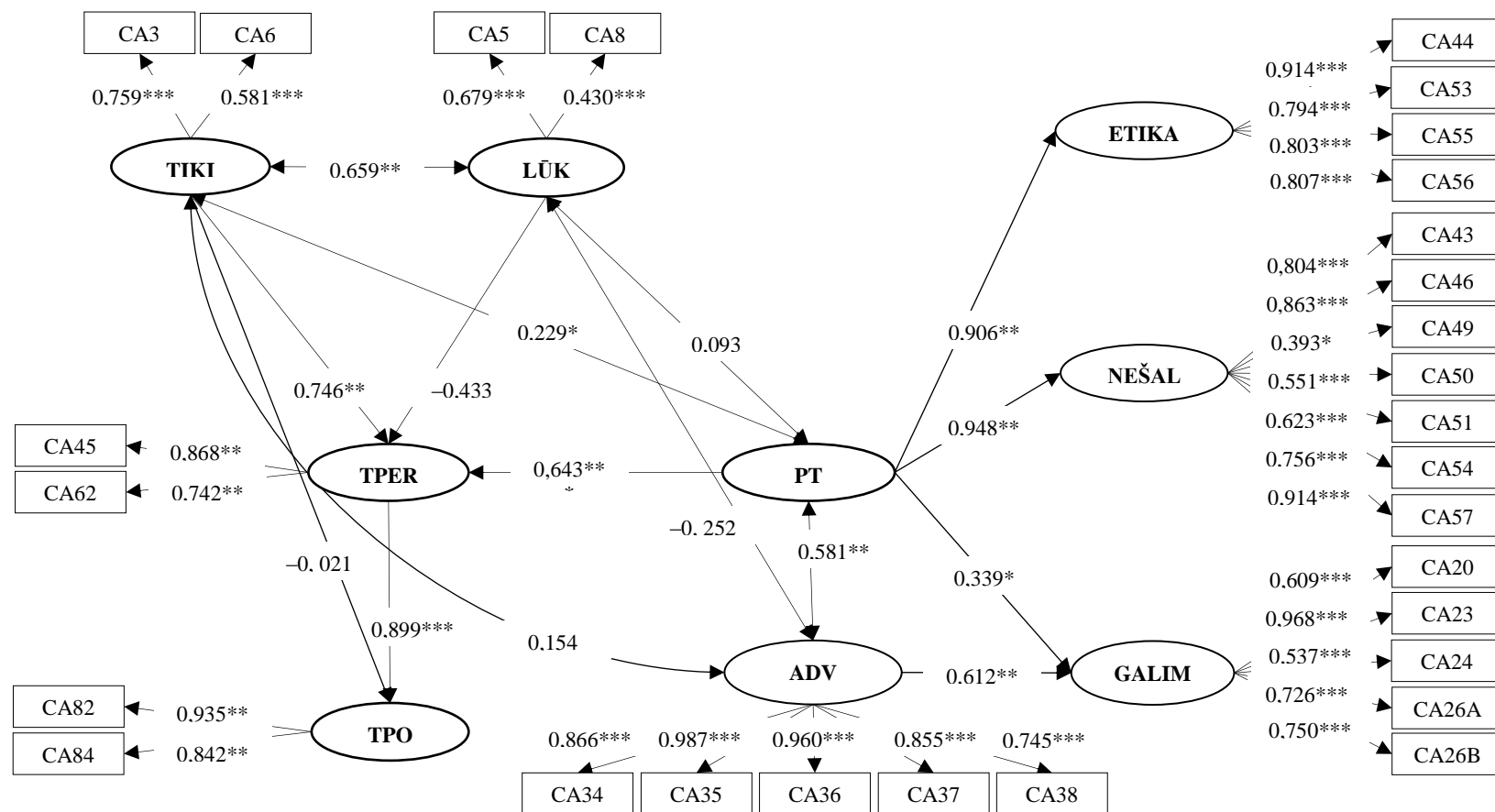
buvo pasibaigęs, tikrinta tokia modelio struktūra, kai išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimai teismo procesui pasibaigus sudaro vieną faktorių (žr. 12-ą lentelę).

12 lentelė. *Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelio ir alternatyvių modelių palyginimas*

	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>	χ^2/df	<i>RMSEA</i>	<i>CFI</i>	<i>TLI</i>	$\Delta\chi^2$	Δdf	<i>p</i>
*	417,50	362	0,023	1,1	0,032	0,955	0,955	–	–	–
A	457,08	367	0,0009	1,2	0,040	0,928	0,920	39,02	5	< 0,001
B	430,97	366	0,01	1,1	0,034	0,948	0,942	11,58	4	0,02
C	453,03	366	0,001	1,2	0,040	0,930	0,923	36,08	4	< 0,001

Pastaba. *Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis; A – 8 faktorių modelis, kuriame suvoktas teisėjo elgesio etiškumas ir nešališkumas bei galimybė išreikšti nuomonę tiesiogiai prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą; B – 8 faktorių modelis, kuriame išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas kartu su teisingumo lūkesčiais sudaro vieną faktorių; χ^2 – chi kvadrato statistika, *df* – laisvės laipsniai, χ^2/df – normuotasis chi kvadratas, *RMSEA* – kvadratinė šaknis iš vidutinės aproksimacijos klaidos, *CFI* – lyginamasis vidinio suderinamumo indeksas, *TLI* – Tuckerio ir Lewiso indeksas, $\Delta\chi^2$ – chi kvadrato skirtumas, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo.

Palyginus teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelį ir alternatyvius modelius paaiškėjo, kad visi modeliai atitinka struktūrinių lygčių modelių tinkamumui keliamus reikalavimus (žr. 12-ą lentelę), tačiau nė vienas modelis nepaaiškina duomenų geriau nei teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis (teisėjų elgesio teisingumo ir alternatyvių modelių chi kvadrato statistikos ($\Delta\chi^2$) ir laisvės laipsnių (Δdf) skirtumai yra statistiškai reikšmingi – tai rodo, kad jie skiriasi tuo, kaip gerai paaiškina duomenis). Palyginus teisėjų elgesio teisingumo modelio tinkamumo duomenims rodiklius su alternatyvių modelių rodikliais, modelis nebuvo modifikuotas (modelis pateikiamas 2-ame pav.).

2 pav. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnių modelis. *Pastaba.* Paveiksle raidžių (CA – civilinio ginčo šalių apklausa) ir skaičių deriniais sužymėti civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimyno klausimai (pvz., CA44 žymi 44 klausimą). *Sutrumpinimai:* LŪK – teisingumo lūkesčiai, TIKI – išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas, TPER – teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimas, TPO – teisėjų elgesio teisingumo vertinimas (pasibaigus teismo procesui); PT – suvoktas procedūrinis teisingumas; ETIKA – suvoktas teisėjo elgesio etiškumas; NEŠAL – suvoktas teisėjo elgesio nešališkumas, GALIM – suvokta galimybė išreikšti nuomonę; ADV – suvoktas advokato elgesio kompetentingumas. * – $p < 0,05$, ** – $p < 0,01$, *** – $p < 0,001$.

2-ame pav. atsispindi visi modelio įverčiai, įskaitant koreliacinius ryšius, apie kuriuos hipotezės nebuvo keliamos (šie ryšiai atsirado dėl to, kad jiems nebuvo taikomi apribojimai; visi įvertinto modelio įverčiai pateikti 5-ame priede). Todėl toliau bus aptariamos teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksmų modelio prielaidos ir tik statistiškai reikšmingi koreliaciniai ryšiai, apie kuriuos hipotezės nebuvo keltos.

3.1.1.1. Civilinio ginčo šalių išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas

Šio konstrukto atžvilgiu keltos dvi hipotezės, abi patvirtintos. Pirma, tikėtasi, kad išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas koreliuos su teisingumo lūkesčiais. Rezultatai parodė, kad išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas (TIKI) yra reikšmingai susijęs su teisingumo lūkesčiais (LŪK; $r = 0,746$, $p < 0,001$). Vadinasi, jei asmuo, neprasidėjęs teismo procesui, vertino teisėjų elgesio teisingumą palankiai, tikėtina, kad jo lūkesčiai dėl būsimo teisingumo teismo proceso metu bus panašiai palankūs (ir atvirkščiai). Kitaip tariant, manydamas, kad teisėjai elgiasi ir priima sprendimus teisingai, asmuo tikės, kad ir su juo bus elgiama teisingai būsimo teismo proceso metu.

Norėdami išsiaiškinti, ar teisingumo lūkesčiai prilygsta išankstiniam teisėjų elgesio teisingumo vertinimams, ar juos pranoksta, palyginome išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir teisingumo lūkesčių vidurkius. Paaiškėjo, kad teisingumo lūkesčių vidurkis ($M = 3,42$, $SD = 0,50$) yra statistiškai reikšmingai didesnis nei išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ($M = 2,96$, $SD = 0,63$; $t = 8,65$, $df = 150$, $p < 0,001$, $d = 0,80$). Taigi, nors tyrimo dalyviai teisėjų elgesio teisingumą dar neprasidėjęs teismo procesui vertino gana gerai (vidurkis beveik siekia 3 balus iš 4, tai atitinka įvertinimą „maniau, kad teisėjai elgiasi daugiau ar mažiau teisingai“), paprašyti pagalvoti, kokio teisingumo jie tikėjosi savo byloje iš bylų nagrinėšančio

teisėjo, tyrimo dalyviai nurodė reikšmingai geresnius (efekto dydis yra pakankamai didelis) vertinimus (atitinkančius įvertinimą „visiškai teisingai“).

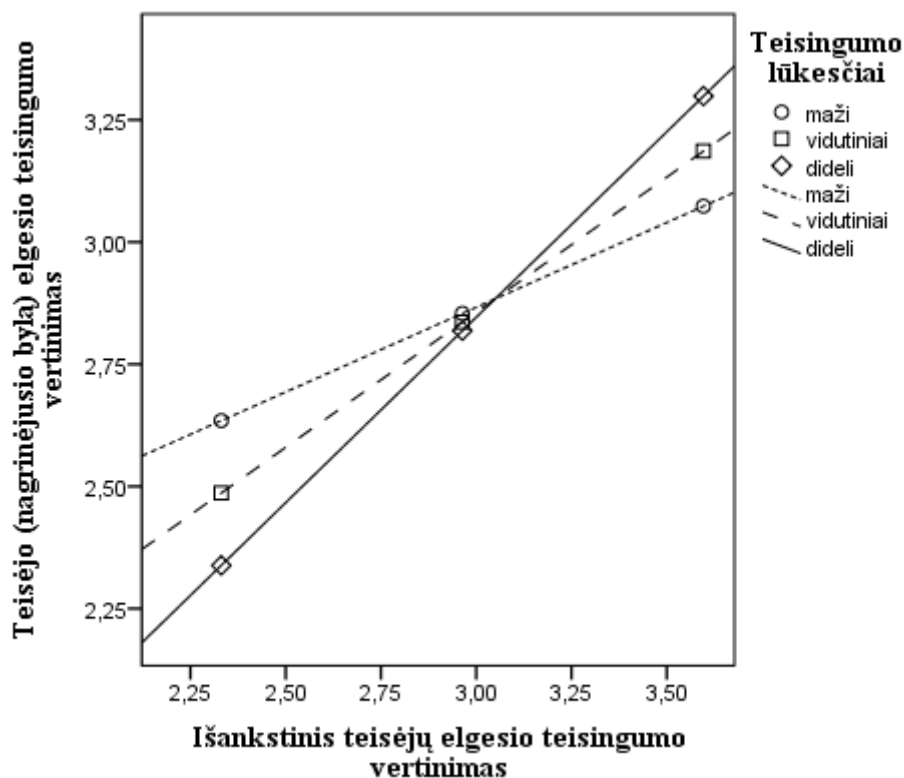
Patvirtinta ir antroji hipotezė: išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai (TIKI) prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimus (TPER; $\beta = 0,659$, $p = 0,005$). Tai reiškia, kad tam, kaip ginčo šalys vertina teisėjo (nagrinėjančio bylą) elgesio teisingumą, gali turėti įtakos jų išankstinė nuomonė apie visų teisėjų elgesio teisingumą.

3.1.1.2. Civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai

Pirmąją hipotezę, susijusią su teisingumo lūkesčiais, jau aptarėme, ji buvo patvirtinta (teisingumo lūkesčiai yra susiję su išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais). Antroji hipotezė patvirtinta nebuvo. Teisingumo lūkesčiai (LŪK) teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo (TPER) neprognozuoja ($\beta = -0,433$, $p = 0,064$). Gali būti, kad teisingumo lūkesčiai nėra tiesiogiai susiję su teisingumo vertinimais, o sąveikauja su kitais konstruktais (Bell et al., 2006).

Todėl išnagrinėjome hipotezę, kad teisingumo lūkesčiai sąveikauja su išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais numatant civilinio ginčo šalių teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimus. Pritaikėme moderacinę analizę (naudodami PROCESS makrokomandą). Rezultatai parodė, kad teisingumo lūkesčiai sąveikauja su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu ($\beta = 0,41$ [0,01; 0,80], $\Delta R^2 = 0,025$, $F = 4,221$, $df = 1$, $p = 0,041$) (žr. 3-ią pav.).

3-iaje pav. pavaizduota teisingumo lūkesčių ir išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo sąveika. Kuo daugiau teisingumo civilinio ginčo šalis tikisi, tuo stipresnis ryšys tarp išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimo.

3 pav. Teisingumo lūkesčių ir išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo sąveika prognozuojant teismo proceso metu patirto teisingumo vertinimus.

Kai teisingumo lūkesčiai yra maži (1 standartinis nuokrypis žemiau vidurkio, 2,92 balai iš 4), išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas mažiausiai susijęs su teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimu (tačiau ryšys yra statistiškai reikšmingas, $\beta = 0,346$, $p = 0,032$). Kai teisingumo lūkesčiai yra vidutiniai (3,42 balo iš galimų 4), išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas svarbesnis prognozuojant civilinio ginčo šalių suvoktą teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą ($\beta = 0,552$, $p < 0,001$). Kai teisingumo lūkesčiai yra dideli (1 standartinis nuokrypis nuo vidurkio, 3,92 balo iš 4), išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas geriausiai prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą ($\beta = 0,758$, $p < 0,001$). Matyti, kad visais atvejais kintamieji statistiškai reikšmingai ir teigiamai susiję. Galima manyti, kad civilinio ginčo šalių nuomonė apie visų teisėjų elgesio teisingumą teismo procesui neprasidėjus yra svarbiausia numatant, kaip jie vertins teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą tada, kai jų teisingumo lūkesčiai yra dideli. Taip pat matyti, kad

vidutiniai lūkesčiai yra netoli maksimalios ribos – 3,42 balo iš 4. Gautas moderacijos efektas leistų manyti, kad ir tokie nedideli teisingumo lūkesčių skirtumai gali būti reikšmingi siekiant suprasti, kaip žmonės vertina teisingumą.

3.1.1.3. Civilinio ginčo šalių teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimas

Prognozuojant teisėjų elgesio teisingumą (pasibaigus teismo procesui) iškeltos prielaidos apie mediacinius ryšius tarp kintamųjų: manyta, kad teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą prognozuos išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas, o teisėjo elgesio teisingumas, savo ruožtu, prognozuos visų teisėjų elgesio teisingumą (pasibaigus teismo procesui). Kitaip tariant, išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas paveiks teisėjų elgesio teisingumo vertinimus (pasibaigus teismo procesui) ne tiesiogiai, o per teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą (žr. 4-ą pav.).

4 pav. Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo (TIKI) ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimo (pasibaigus teismo procesui) (TPO) ryšiai neatsižvelgus (modelis kairėje) ir atsižvelgus į teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą (TPER) (modelis dešinėje).

Kaip matyti iš 4-o pav., atsižvelgus į teismo proceso metu patirto teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą (TPER), tiesioginis ryšys tarp išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo (TIKI) ir teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) (TPO) turi išnykti arba sumažėti (4-ame pav. tai pažymėta brūkšnine linija) (Hayes, 2013).

Atskleista, kad mediacinis ryšys yra: išankstiniai vertinimai neprognozuoja teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) ($\beta = 0,899$, $p < 0,001$),

teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas (TPER) prognozuoja teisėjų elgesio teisingumą (pasibaigus teismo procesui) (TPO; $\beta = 0,899$, $p < 0,001$), netiesioginis efektas pasireiškė ($\beta = 0,592$, $p = 0,006$). Taigi, pirma, matyti, kad konkretaus teisėjo elgesio teisingumas stipriai susijęs su visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimu teismo procesui pasibaigus. Antra, gautas pilnos mediacijos efektas rodo, kad teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas (TPER) veikia kaip mediatorius, kuris paaiškina, kaip išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas yra susijęs su visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimais teismo procesui pasibaigus.

3.1.1.4. Civilinio ginčo šalių suvoktas procedūrinis teisingumas

Patvirtinta, kad suvoktas teisėjo elgesio etiškumas (ETIKA; $\beta = 0,906$, $p < 0,001$), nešališkumas (NEŠAL; $\beta = 0,948$, $p < 0,001$) ir suvokta galimybė išreikšti savo nuomonę (GALIM; $\beta = 0,339$, $p = 0,021$) kartu sudaro suvokto procedūrinio teisingumo vertinimą (PT). Taip pat rastas pagrindimas prielaidai, kad suvoktas procedūrinis teisingumas (PT) prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą (TPER; $\beta = 0,643$, $p < 0,001$). Toks rezultatas visiškai atitinka manymą, kad procedūrinis teisingumas atlieka svarbų vaidmenį vertinant bendrąjį teisingumą.

Taip pat aptikta, kad suvoktas procedūrinis teisingumas yra statistiškai reikšmingai, tačiau nestipriai, susijęs su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu ($r = 0,229$, $p = 0,024$). Šis rezultatas dera su ankstesniais: jau žinome, kad išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą, prie kurio reikšmingai prisideda ir suvoktas procedūrinis teisingumas.

3.1.1.5. Civilinio ginčo šalių suvoktas advokato kompetentingumas

Samprotauta, kad, nagrinėjant civilinį ginčą, advokatai padeda ginčo šalims išreikšti savo poziciją. Gautas rezultatas – suvoktas advokato elgesio

kompetentingumas (ADVOK) prognozuoja suvoktą galimybę išreikšti nuomonę (GALIM; $\beta = 0,612$, $p < 0,001$). Taigi galima manyti, kad iškelta prielaida yra patvirtinta. Be to, aptikta, kad suvoktas advokato elgesio kompetentingumas koreliuoja su suvoktu procedūriniu teisingumu (PT; $\beta = 0,581$, $p < 0,001$). Toks rezultatas patvirtina kitų tyrėjų gautus duomenis – advokato elgesys gali būti svarbus vertinant procedūrinį teisingumą teismo proceso metu (Lind et al., 1989; Sprott & Greene, 2010).

3.1.2. Kiti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai

Šiame skyrelyje analizuojamas ketvirtasis tyrimo klausimas. Nagrinėjami kiti veiksniai nei įtraukti į teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelį, kurie gali būti susiję su vienu ar keliais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais: pasitenkinimas teismo proceso organizavimu, byloje priimto sprendimo palankumas, teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai bei socialinės ir demografinės civilinio ginčo šalių charakteristikos. Šių veiksnių vaidmuo vertinant teisėjų elgesio teisingumą nėra iki galo aiškus, todėl tikrinta, kaip jie yra susiję su civilinio ginčo šalių pateiktais teisingumo vertinimais: išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu, teisingumo lūkesčiais, teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumu ir teisėjų elgesio teisingumu (pasibaigus teismo procesui).

3.1.2.1. Byloje priimto sprendimo palankumas civilinio ginčo šalims

Nepalankaus sprendimo byloje sulaukė 41 apklausta ginčo šalis (27,2 proc.), palankaus – 105 (69,5 proc.) (5 tyrimo dalyviai nenurodė, koks buvo sprendimas). Pirmiausia tikrinta, kaip sprendimo palankumas gali būti susijęs su teisingumo vertinimais (taikytas nepriklausomų imčių Stjudento t testas, žr. 13-ą lentelę).

13 lentelė. *Palankaus ir nepalankaus sprendimo sulaukusių ginčo šalių teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Palankus (<i>n</i> = 105)	Nepalankus (<i>n</i> = 41)	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	<i>M (SD)</i>					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	3,02 (0,62)	2,82 (0,66)	1,657	144	0,100	0,31
Teisingumo lūkesčiai	3,46 (0,49)	3,40 (0,47)	0,655	144	0,513	0,12
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	3,33 (0,67)	1,71 (0,88)	10,606	144	< 0,001	2,07
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	3,13 (0,71)	1,97 (0,90)	7,326	144	< 0,001	1,43

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo; *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*); statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti.

Gauti rezultatai atitinka kitų tyrimų rezultatus (pvz., Lind et al., 1989): palankaus sprendimo byloje sulaukusių ginčo šalių teisingumo vertinimai yra kur kas geresni (efekto dydžiai (*d*) yra labai dideli). Vis dėlto matyti, kad sprendimo palankumas neturėjo reikšmės vertinant teisėjų elgesio teisingumą dar neprasidėjus teismo procesui (išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai yra panašūs) ir teisingumo lūkesčius. Galima manyti, kad, nors ginčo šalys buvo apklaustos teismo procesui jau pasibaigus, kai sprendimas jau buvo žinomas, asmenys gebėjo atsiminti ir nurodyti, kaip teisingumą vertino iki teismo proceso.

Nuo byloje priimto sprendimo palankumo nemaža dalimi priklauso pasitenkinimas sprendimu, tačiau pasitenkinimui įtakos turi ir suvoktas procedūrinis teisingumas (Ohbuchi et al., 2005; Törnblom & Vermunt, 1999). Todėl patikrinta, kaip gerai suvoktas procedūrinis teisingumas (kintamasis sudarytas iš trijų skalių – suvokto teisėjo etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę, *M* = 0,81, *SD* = 0,19, mažiausia galima reikšmė – 0 balų, didžiausia – 1 balas) ir byloje priimto sprendimo palankumas ginčo šaliai

prognozuoja pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu. Ginčo šalių pasitenkinimo vidurkis byloje priimtu sprendimu $M = 2,62$ ($SD = 1,45$, mažiausia reikšmė – 0 balų, didžiausia – 4 balai). Regresinė analizė parodė, kad tiek byloje priimto sprendimo palankumas ginčo šaliai ($\beta = 0,690$, $t = 13,15$, $p < 0,001$), tiek suvoktas procedūrinis teisingumas ($\beta = 0,240$, $t = 4,64$, $p < 0,001$) prognozuoja pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu ($R^2 = 0,686$, $F = 156,311$, $df = 2(143)$, $p < 0,001$). Vadinasi, civilinio ginčo šalių pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu priklauso ne tik nuo byloje priimto sprendimo palankumo, bet ir nuo tų šalių teismo proceso metu patirto teisingumo. Tačiau, sprendžiant iš beta koeficientų (β), byloje priimto sprendimo palankumas geriau prognozuoja pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu. Patikrinome, kaip bendrojo teisingumo konstruktas – teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas – prognozuoja pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu. Paaikškėjo, kad, palyginti su byloje priimto sprendimo palankumu ($\beta = 0,366$, $t = 7,545$, $p < 0,001$), teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas geriau prognozuoja pasitenkinimą sprendimu ($\beta = 0,616$, $t = 12,69$, $p < 0,001$), be to, toks regresijos modelis geriau paaikškina pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu ($R^2 = 0,830$, $F = 349,565$, $df = 2(143)$, $p < 0,001$). Vadinasi, pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu geriausiai paaikškina teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas, tada byloje priimto sprendimo palankumas.

3.1.2.2. Civilinio ginčo šalių teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai

Tyrimo dalyviai, paprašyti nurodyti emocinius išgyvenimus, patirtus teismo proceso metu, dažniausiai įvardijo šiuos: nerimą (88 tyrimo dalyviai (58,3 proc.) nurodė, kad patyrė nerimą, 63 (41,7 proc.) – nenurodė), pyktį (44 tyrimo dalyviai, 29,1 proc.), baimę (33, 21,9 proc.), įtampą (7, 4,6 proc.), bejėgiškumą (6, 4,0 proc.). Be to, 6 asmenys nurodė, kad patyrė neviltį (4 proc.), vienas tyrimo dalyvis (0,6 proc.) nurodė, kad patyrė džiaugsmą. Apie emocinių

išgyvenimų vaidmenį vertinant teisingumą teismo proceso metu yra labai mažai žinoma, todėl nagrinėta, kaip šiuos emocinius išgyvenimus patyrusios ginčo šalys vertino teisingumą (taikytas Stjudento *t* testas nepriklausomoms imtims; žr. 14-ą lentelę).

14 lentelė. *Tyrimo dalyvių, teismo proceso metu patyrusių emocinius išgyvenimus ir jų nenurodžiusių, teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Nerimas		Pyktis		Baimė	
	Patyrė (<i>n</i> = 88)	Nenurodė (<i>n</i> = 63)	Patyrė (<i>n</i> = 44)	Nenurodė (<i>n</i> = 107)	Patyrė (<i>n</i> = 33)	Nenurodė (<i>n</i> = 118)
	<i>M</i> (<i>SD</i>)		<i>M</i> (<i>SD</i>)		<i>M</i> (<i>SD</i>)	
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	2,98 (0,65)	2,92 (0,60)	2,82 (0,60)	3,01 (0,63)	3,03 (0,76)	2,94 (0,59)
<i>t</i>	0,574		-1,670		0,684	
<i>df</i>	149		149		149	
<i>p</i>	0,567		0,095		0,495	
<i>d</i>	0,09		0,30		0,13	
Teisingumo lūkesčiai	3,43 (0,52)	3,41 (0,46)	3,30 (0,47)	3,47 (0,50)	3,39 (0,55)	3,43 (0,48)
<i>t</i>	0,299		-1,908		-0,429	
<i>df</i>	149		149		149	
<i>p</i>	0,765		0,058		0,668	
<i>d</i>	0,04		0,35		0,07	
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	2,89 (0,97)	2,85 (1,09)	2,35 (1,12)	3,09 (0,89)	2,66 (1,08)	2,94 (1,00)
<i>t</i>	0,240		-4,312		-1,367	
<i>df</i>	149		149		149	
<i>p</i>	0,811		0,001		0,668	
<i>d</i>	0,03		0,73		0,26	
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,80 (0,90)	2,80 (0,94)	2,27 (0,97)	3,02 (0,80)	2,71 (1,00)	2,83 (0,89)
<i>t</i>	0,034		-4,880		-0,651	
<i>df</i>	149		149		149	
<i>p</i>	0,973		0,001		0,516	
<i>d</i>	0,00		0,84		0,12	

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo; *d* – efekto dydis (*Coheno d*); statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti.

Teisingumo vertinimų vidurkių skirtumų tarp baimę ir nerimą patyrusių ir šių išgyvenimų nenurodžiusių tyrimo dalyvių neaptikta. Tačiau tyrimo dalyviai, patyrę pyktį, prasčiau įvertino teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą ir teisėjų elgesio teisingumą (pasibaigus teismo procesui), palyginti su pykčio tarp patirtų emocinių išgyvenimų nenurodžiusiais tyrimo dalyviais (efekto dydžiai (d) yra santykinai dideli). Atsižvelgiant į tai, kad šių dviejų tyrimo dalyvių grupių išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir teisingumo lūkesčių vidurkiai nesiskiria, galima daryti prielaidą, kad pyktis kilo teismo proceso metu. Todėl patikrinta, kaip pyktį patyrę asmenys vertino teisėjų elgesio etiškumą, nešališkumą ir galimybę išreikšti nuomonę, palyginti su pykčio neįvardijusiais asmenimis (nešališkumo atveju taikytas Stjudento t testas nepriklausomoms imtims, etiškumo ir galimybės išreikšti nuomonę – Manno ir Whitney U testas, žr. 15-ą lentelę).

15 lentelė. Tyrimo dalyvių, teismo proceso metu patyrusių pyktį ir nenurodžiusių, kad jį patyrė, suvokto teisėjų etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę skalių vidurkių palyginimas

Skalė	Patyrė pyktį ($n = 44$)	Nenurodė ($n = 107$)	U	Z	p	d
	$M (SD)$, vidurkiniai rangai					
Suvoktas teisėjo etiškumas	0,74 (0,31), 67,62	0,86 (0,24), 78,67	1 779,5	-2,70	0,007	0,43
Suvokta galimybė išreikšti nuomonę	0,81 (0,18), 62,94	0,84 (0,23), 81,37	1 961,5	-1,54	0,123	0,14
	$M (SD)$		t	df	p	d
Suvoktas teisėjo nešališkumas	0,68 (0,28)	0,82 (0,20)	-3,448	149	0,001	0,57

Pastaba. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, t – t testo koeficientas, df – laisvės laipsniai, p – statistinio reikšmingumo lygmuo, U – U testo koeficientas, Z – Z testo koeficientas; d – efekto dydis (*Cohen* d); statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti.

Žvelgiant į 15-ą lentelę matyti, kad pyktį patyrę tyrimo dalyviai prasčiau vertina teisėjų etiškumą ($d = 0,43$) ir nešališkumą ($d = 0,57$), bet ne galimybę

išreikšti nuomonę, nei pykčio nenurodžiusieji ($d = 0,14$). Taigi galima manyti, kad civilinio ginčo šalių pyktis gali būti susijęs su jų patirtu teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesiu.

Kadangi patvirtinta, jog teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas prognozuoja visų teisėjų elgesio teisingumą (pasibaigus teismo procesui) (TPO; $\beta = 0,899$, $p < 0,001$), logiška, kad pyktį patyrusios ginčo šalys prasčiau vertina ne tik teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, elgesio teisingumą, bet ir visų teisėjų elgesio teisingumą teismo procesui pasibaigus.

Didžiausias pyktis gali kilti tada, kai sulaukiama nepalankaus sprendimo, kuris buvo priimtas taikant neteisingas procedūras (Krehbiel & Cropanzano, 2000), todėl patikrinome, ar tarp pyktį patyrusių yra daugiau nepalankaus sprendimo sulaukusių ginčo šalių nei tarp pykčio nenurodžiusių (taikytas chi kvadrato požymių homogeniškumo kriterijus, žr. 16-ą lentelę).

16 lentelė. *Byloje priimto sprendimo palankumo pasiskirstymas tarp pyktį patyrusių ir jo nenurodžiusių civilinio ginčo šalių*

	Byloje priimto sprendimo palankumas		χ^2	df	p
	Nepalankus (proc.)	Palankus (proc.)			
Nenurodė pykčio	24 (58,5)	78 (74,3)	3,474	1	0,062
Patyrė pyktį	17 (41,5)	27 (25,7)			
Iš viso	41 (100)	105 (100)			

Pastaba. χ^2 – Pearsono chi kvadratas, df – laisvės laipsniai, p – reikšmingumo lygmuo.

Gauti rezultatai rodo, kad 58,5 proc. nepalankaus sprendimo sulaukusiujų nenurodė pykčio, o 41,5 proc. – nurodė. Taigi tarp pyktį patyrusių ginčo šalių nėra daugiau nepalankaus sprendimo sulaukusių nei tarp pykčio nenurodžiusių ($p > 0,05$).

3.1.2.3. Civilinio ginčo šalių pasitenkinimas teismo proceso organizavimu

Dauguma – 120 – tyrimo dalyvių (79,5 proc.) nurodė, kad liko patenkinti teismo posėdžių organizavimu, 29 (19,2 proc.) – nepatenkinti (2 tyrimo

dalyviai į šį klausimą neatsakė). Nagrinėtos pasitenkinimo teismo proceso organizavimu ir teisingumo vertinimų sąsajos (taikytas nepriklausomų imčių Stjudento *t* testas, žr. 17-ą lentelę).

17 lentelė. *Teismo posėdžių organizavimu patenkintų ir nepatenkintų civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Patenkinti (<i>n</i> = 120)	Nepatenkinti (<i>n</i> = 29)	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	<i>M (SD)</i>					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	3,00 (0,61)	2,77 (0,67)	1,720	147	0,088	0,35
Teisingumo lūkesčiai	3,42 (0,49)	3,37 (0,52)	0,480	147	0,632	0,09
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	3,07 (0,87)	2,17 (1,14)	4,639	147	< 0,001	0,88
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,97 (0,78)	2,12 (1,09)	4,868	147	< 0,001	0,89

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo; *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*); statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti.

Pirma, matyti, kad iš tikrųjų tie asmenys, kurie nebuvo patenkinti teismo proceso organizavimu, ir tie, kurie buvo patenkinti, panašiai vertino teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso ir turėjo panašius teisingumo lūkesčius. Šie rezultatai netiesiogiai patvirtina, kad, nors apklausa buvo atliekama praėjus tam tikram laikui po teismo proceso, tyrimo dalyviai gebėjo prisiminti ir atskirti, kaip vertino teisėjus iki teismo proceso ir kokių lūkesčių turėjo, kaip vertino teisėjus teismo procesui pasibaigus. Antra, akivaizdu, kad teismo posėdžių vėlavimas ir panašūs nutikimai, trikde sklandų teismo posėdžių organizavimą, neigiamai paveikė šiuos trikdžius patyrusiųjų teisingumo vertinimus: statistiškai reikšmingi skirtumai tarp teismo posėdžių organizavimu patenkintų ir nepatenkintų civilinio ginčo šalių matyti iš jų

teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo bei teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) vertinimų.

3.1.2.4. Socialinės ir demografinės civilinio ginčo šalių charakteristikos

Šiame skyrelyje analizuojami teisingumo vertinimų ir skirtingos lyties, amžiaus, išsimokslinimo, šeiminės padėties, gyvenamosios vietos civilinio ginčo šalių grupių ryšiai. Pirmiausia analizuojama tyrimo dalyvių lytis (taikytas nepriklausomų imčių Stjudento *t* testas; žr. 18-ą lentelę).

18 lentelė. *Vyrų ir moterų teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Vyrai	Moterys	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	(<i>n</i> = 60)	(<i>n</i> = 86)				
	<i>M (SD)</i>					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	2,90 (0,62)	3,00 (0,63)	-0,925	144	0,356	0,15
Teisingumo lūkesčiai	3,33 (0,44)	3,49 (0,52)	-1,937	144	0,055	0,33
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	2,75 (1,01)	2,97 (0,98)	-1,264	144	0,208	0,22
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,74 (0,98)	2,84 (0,98)	-0,691	144	0,490	0,10

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo, *d* – efekto dydis (*Coheno d*).

18-oje lentelėje pateikti duomenys rodo, kad teisingumo vertinimų vidurkių skirtumų tarp vyrų ir moterų nėra. Toliau pateikiami duomenys apie tyrimo dalyvių amžių (taikytas Pearsono koreliacijos koeficientas; žr. 19-ą lentelę).

Sprendžiant iš koreliacijos koeficientų statistinio reikšmingumo matyti, kad amžius gali būti vienas iš svarbesnių teisėjų elgesio teisingumo vertinimų veiksnių (žr. 19-ą lentelę). Nors matyti, kad koreliaciniai ryšiai nėra stiprūs, galima teigti, kad teisingumo vertinimai yra statistiškai reikšmingai neigiamai susiję su civilinio ginčo šalių amžiumi: kuo vyresnis asmuo, tuo prastesnis buvo jo išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas, prasčiau įvertintas

teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas ir visų teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui).

19 lentelė. *Civilinio ginčo šalių amžiaus ir jų teisingumo vertinimų koreliacijos koeficientai*

Teisingumo vertinimai	Civilinio ginčo šalių amžius	
	<i>r</i>	<i>p</i>
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	-0,169	0,045
Teisingumo lūkesčiai	-0,099	0,242
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	-0,228	0,007
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	-0,195	0,020

Pastaba. *r* – Pearsono koreliacijos koeficientas, *i* – statistinio reikšmingumo lygmuo; statistiškai reikšmingos koreliacijos paryškintos.

Toliau analizuojami skirtingą išsimokslinimą turinčių civilinio ginčo šalių vertinimai (taikytas nepriklausomų imčių Stjudento *t* testas; žr. 20-ą lentelę).

20 lentelė. *Vidurinį ir aukštąjį išsimokslinimą turinčių civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Išsimokslinimas		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	Vidurinis (<i>n</i> = 23)	Aukštasis (<i>n</i> = 107)				
	<i>M</i> (<i>SD</i>)					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	2,89 (0,58)	2,98 (0,60)	-0,650	128	0,517	0,15
Teisingumo lūkesčiai	3,52 (0,51)	3,41 (0,50)	0,914	128	0,362	0,21
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	3,10 (0,87)	2,89 (1,01)	0,946	128	0,346	0,22
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,95 (0,78)	2,84 (0,90)	0,546	128	0,586	0,16

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo; *d* – efekto dydis (*Coheno d*).

Kadangi tik 1,3 proc. apklaustų asmenų ($n = 2$) turėjo pradinį, 0,7 proc. asmenų ($n = 1$) – pagrindinį, o 7,3 proc. ($n = 11$) – aukštesnį išsimokslinimą, analizuojami tik aukštąjį ($n = 107$, 70,9 proc.) ir vidurinį ($n = 23$, 15,2 proc.) išsimokslinimą turinčiųjų teisingumo vertinimų skirtumai. 20-oje lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad apklaustų ginčo šalių, turinčių vidurinį ir aukštąjį išsimokslinimą, teisingumo vertinimų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė.

Kadangi tik 7 tyrimo dalyviai didžiąją gyvenimo dalį praleido kaime (4,6 proc.), tik 11 (7,3 proc.) – rajone, 28 asmenys (18,5 proc.) – rajono centre, o 96 asmenys (63,6 proc.) – mieste ($n = 96$, 63,6 proc.), analizuojami skirtumai tik tarp didžiąją gyvenimo dalį praleidusių mieste ir rajono centre tyrimo dalyvių teisingumo vertinimai (žr. 21-ą lentelę).

21 lentelė. *Dideliame mieste ir rajono centre didžiąją gyvenimo dalį praleidusių civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Didžiąją gyvenimo dalį praleido		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	dideliame mieste	rajono centre				
	($n = 96$)	($n = 28$)				
	<i>M (SD)</i>					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	2,98 (0,58)	3,00 (0,54)	– 0,126	122	0,900	0,03
Teisingumo lūkesčiai	3,39 (0,50)	3,62 (0,42)	– 2,178	122	0,031	0,49
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	2,85 (1,01)	3,21 (0,78)	– 1,733	122	0,086	0,39
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,79 (0,90)	3,00 (0,78)	– 1,196	122	0,237	0,24

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo, *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*); statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti.

Gyvenamosios civilinio ginčo šalių vietos atveju aptiktas vienintelis vidurkių skirtumas – rajono centre didžiąją gyvenimo dalį praleidusiųjų

teisingumo lūkesčiai yra didesni (3,62 balo iš 4, palyginti su didžiąją gyvenimo dalį dideliame mieste praleidusiųjų – 3,39 balo; žr. 21-ą lentelę).

Kitas analizuojamas kintamasis – tyrimo dalyvių šeiminė padėtis. Kadangi asmenys, atsakydami į klausimą „Jūsų šeiminė padėtis“ nurodė „kita“, jų atsakymai nėra analizuojami. Patikrinta, ar skirtingos šeiminės padėties asmenų teisingumo vertinimai skyrėsi (taikyta ANOVA analizė, žr. 22-ą lentelę).

22 lentelė. *Skirtingos šeiminės padėties civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Nevedę / netekėjusios (<i>n</i> = 35)	Vedę / ištekejusios (<i>n</i> = 54)	Išsiskyre / išsiskyrusios (<i>n</i> = 51)	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M (SD)</i>					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	3,11 (0,66)	2,94 (0,50)	2,89 (0,70)	1,372	2	0,257
Teisingumo lūkesčiai	3,51 (0,50)	3,33 (0,44)	3,45 (0,54)	1,548	2	0,216
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	3,00 (0,94)	2,87 (0,93)	2,82 (1,13)	0,325	2	0,723
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	3,01 (0,82)	2,75 (0,81)	2,69 (1,09)	1,328	2	0,268

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *F* – Fisherio testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo.

Skirtingos šeiminės padėties tyrimo dalyvių teisingumo vertinimų skirtumų neaptikta (žr. 22-ą lentelę). Toliau nagrinėta, ar tyrimo dalyvių ankstesnis dalyvavimas teismo procese (jų vaidmuo galėjo būti įvairus: liudytojo, ieškovo, kaltinamojo, stebėtojo ir pan.) gali būti susijęs su jų teisingumo vertinimais (taikytas Studento *t* testas, žr. 23-ią lentelę).

23 lentelė. *Anksčiau teisme dalyvavusių ir nedalyvavusių ginčo šalių teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Nedalyvavo (<i>n</i> = 90)	Dalyvavo (<i>n</i> = 57)	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	<i>M (SD)</i>					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	3,02 (0,63)	2,88 (0,61)	1,290	145	0,199	0,22
Teisingumo lūkesčiai	3,45 (0,52)	3,37 (0,45)	0,923	145	0,357	0,16
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	2,95 (1,04)	2,76 (1,00)	1,107	145	0,270	0,18
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,87 (0,90)	2,68 (0,94)	1,242	145	0,216	0,20

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo, *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*); statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti.

Paaikškėjo, kad ankstesnis dalyvavimas teismo procese su teisingumo vertinimais nėra nesusijęs (žr. 23-ią lentelę). Galima manyti, kad taip nutiko dėl to, jog dalyvavimo teismo procese anksčiau pobūdis galėjo būti labai skirtingas.

3.1.2.5. Bylos, kurioje dalyvavo civilinio ginčo šalis, pobūdis

Tyrimo dalyviai nebuvo tolygiai pasiskirstę pagal civilinės bylos, kurioje dalyvavo, pobūdį: tik su prievolių teise susijusių (*n* = 52, 34,4 proc.) ir kylančių iš šeimos teisinių santykių (*n* = 71, 47,0 proc.) bylose dalyvavusių tyrimo dalyvių pakanka, siekiant palyginti, ar skirtingose bylose dalyvavusių civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimai skiriasi. Taigi palyginti tik šių dviejų tyrimo dalyvių grupių teisingumo vertinimų vidurkiai (taikytas nepriklausomų imčių Stjudento *t* testas; žr. 24-ą lentelę).

24 lentelė. Skirtingo pobūdžio bylose dalyvavusių civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas

Teisingumo vertinimai	Bylos pobūdis		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	Su prievolių teise susijusios (<i>n</i> = 52)	Kylančios iš šeimos teisinių santykių (<i>n</i> = 71)				
	<i>M</i> (<i>SD</i>)					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	2,90 (0,49)	2,94 (0,74)	-0,354	121	0,724	0,06
Teisingumo lūkesčiai	3,46 (0,47)	3,45 (0,54)	0,115	121	0,908	0,01
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	2,87 (0,87)	2,98 (1,06)	-0,614	121	0,540	0,11
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,77 (0,78)	2,82 (1,03)	-0,264	121	0,792	0,05

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo, *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*).

Matyti, kad civilinio ginčo šalių, dalyvavusių su prievolių teise susijusiose bylose ir kylančiose iš šeimos teisinių santykių bylose, teisingumo vertinimai nesiskiria.

3.1.2.6. Civilinio ginčo šalių procesinė padėtis

Toliau palyginti ieškovų ir atsakovų teisingumo vertinimai (taikytas nepriklausomų imčių Stjudento *t* testas; žr. 25-ą lentelę).

25-oje lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad, pirma, tiek ieškovų, tiek atsakovų teisingumo lūkesčiai buvo panašūs. Tačiau atsakovų išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai, teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo ir visų teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui)

25 lentelė. *Ieškovo ir atsakovo teisingumo vertinimų vidurkių palyginimas*

Teisingumo vertinimai	Ieškovai (<i>n</i> = 115)	Atsakovai (<i>n</i> = 34)	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	<i>M (SD)</i>					
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	3,02 (0,63)	2,75 (0,60)	2,251	147	0,026	0,43
Teisingumo lūkesčiai	3,46 (0,51)	3,30 (0,44)	1,600	147	0,112	0,33
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	2,98 (0,95)	2,50 (1,18)	2,184	147	0,034	0,44
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	2,90 (0,87)	2,42 (1,00)	2,689	147	0,008	0,51

Pastaba. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *t* – *t* testo koeficientas, *df* – laisvės laipsniai, *p* – statistinio reikšmingumo lygmuo; *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*); statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti.

vertinimai yra statistiškai reikšmingai prastesni nei ieškovo. Galima kelti prielaidą, kad teisiniu požiūriu iš esmės vienodos procesinės ieškovo ir atsakovo padėtys yra skirtingos psichologiniu požiūriu – ieškovas pats priima sprendimą pareikšti ieškinį, o atsakovas yra priverstas į jį atsakyti.

3.2. Antra tyrimo dalis: teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai

Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai analizuojami dviem etapais: pirmame etape nagrinėjami teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai, susiję su bylomis (atliekama visų bylų analizė) ir palyginama, kaip teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus procesiniame įstatyme (LR CPK) reglamentuotose ir jame nereglamentuotose situacijose. Antrame duomenų statistinės analizės etape analizuojami teisėjų elgesio atitikties procedūrinio

teisingumo reikalavimams veiksniai, susiję su teisėjais (atliekama 106 bylų imties analizė).

3.2.1. Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai, susiję su šių teisėjų nagrinėtomis civilinėmis bylomis

Ši analizės dalis sudaryta iš teisėjų elgesio atitikties etiškumo, nešališkumo, suteiktos galimybės išreikšti savo nuomonę reikalavimams nagrinėjimo skirtingo pobūdžio bylose, skirtinguose miestuose, kuriuose nagrinėtos bylos, skirtinguose teismuose (apylinkės ir apygardos), atsižvelgiant į advokatų dalyvavimą nagrinėjant bylą. Pirmiausia pateikiama atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams skalių aprašomoji statistika (žr. 26-ą lentelę).

26 lentelė. *Procedūrinio teisingumo skalių aprašomoji statistika (proc.)*

Procedūrinio teisingumo skalė	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Etiškumas	180	77,42	23,79	0	100
Nešališkumas	176	83,44	22,72	0	100
Galimybės išreikšti nuomonę	181	72,24	18,99	0	100

Pastaba. *N* – atvejų skaičius, *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *Min* – mažiausia reikšmė, *Max* – didžiausia reikšmė.

Jeigu visų teisėjų elgesys mūsų nagrinėtose bylose visose kiekvienam teisėjui pasitaikiusiose kriterinėse situacijose visiškai atitiktų procedūrinio teisingumo reikalavimą, vidutinę teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimui vertintume 100 proc. 26-oje lentelėje pateikti duomenys rodo, kad teisėjų elgesys geriausiai atitiko nešališkumo ($M = 83,44$ proc.) reikalavimą, prasčiau – etiškumo ($M = 77,42$ proc.) ir prasčiausiai – galimybės išreikšti nuomonę reikalavimą ($M = 72,24$ proc.).

Buvo bylų, kuriose teisėjų elgesys visiškai neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų: etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę skalių mažiausios reikšmės yra nulis. Patikrinus paaiškėjo, kad tokių bylų buvo

dvi etiškumo atveju (1,1 proc. visų bylų), viena – nešališkumo (0,6 proc. visų bylų), viena – galimybės išreikšti nuomonę (0,6 proc. visų bylų). Tačiau taip pat buvo bylų, kuriose teisėjų elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą – etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimų didžiausios reikšmės siekia 100 proc. Tokių bylų etiškumo skalėje buvo 61 (33,7 proc. visų bylų), 98 bylos nešališkumo skalėje (54,1 proc.), tačiau tik 8 bylos galimybės išreikšti nuomonę skalėje (4,4 proc.). Vis dėlto svarbu pasakyti, kad vidutiniškai teisėjų elgesys procedūrinio teisingumo reikalavimus civilinėse bylose atitinka daugiau kaip 70 proc.

3.2.1.1. Teisėjų nagrinėtos civilinės bylos pobūdis

Daugiausia analizuota bylų, susijusių su prievolių teise ($n = 101$, 55,8 proc.), toliau – kylančių iš šeimos teisinių santykių bylų ($n = 33$, 18,2 proc.). Kitokio pobūdžio bylų yra po mažiau nei 10 proc. (žr. 8-ą lentelę), todėl etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimų laikymasis nagrinėtas tik su prievolių teise susijusiose ir kylančiose iš šeimos teisinių santykių bylose (taikytas Manno ir Whitney kriterijus; žr. 27-ą lentelę).

27 lentelė. *Procedūrinio teisingumo skalių vidurkių skirtingo pobūdžio bylose palyginimas*

Procedūrinio teisingumo skalė	Bylos, susijusios su prievolių teise ($n = 101$)	Bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių ($n = 33$)	U	Z	p	d
	$M (SD), vidurkiniai rangai$					
Etiškumas	75,34 (24,71), 65,90	79,72 (22,58), 72,41	1504,5	-0,85	0,394	0,18
Nešališkumas	82,37 (22,56), 66,33	78,79 (26,78), 62,95	1486,5	-0,47	0,635	0,14
Galimybė išreikšti nuomonę	74,94 (18,02), 68,84	70,16 (23,66), 63,41	1531,5	-0,69	0,486	0,22

Pastaba. U – U testo statistika, Z – Z testo statistika, p – reikšmingumo lygmuo, d – efekto dydis (Coheno d).

Taigi galima tikėtis, kad teisėjai elgiasi taip pat etiškai ir nešališkai, leidžia išreikšti savo nuomonę ginčo šalims tiek su prievolių teise susijusiose, tiek kylančiose iš šeimos teisinių santykių bylose. Žinoma, siekiant įsitikinti, kad bylos pobūdis nėra teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksnys, reikėtų ištirti ir palyginti, kaip teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus kitokio pobūdžio bylose (pvz., bylose dėl darbo teisinių santykių).

3.2.1.2. Miestas, kuriame nagrinėta byla

Bylos, kurių garso įrašai buvo analizuoti, nagrinėtos iš viso aštuoniuose Lietuvos teismuose (žr. 7-ą lentelę). Kadangi bylų iš Alytaus ir Marijampolės teismų buvo po mažiau nei 10 proc., analizuojant teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo veiksniams skirtingų miestų, kuriuose nagrinėta byla, šios bylos nebuvo naudojamos. Skirtingų miestų teismų etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę skalių vidurkių palyginimas pateikiamas 28-oje lentelėje (taikytas Kruskalo ir Walliso testas).

28 lentelė. *Procedūrinio teisingumo skalių vidurkių skirtinguose miestuose nagrinėtose bylose palyginimas*

Procedūrinio teisingumo skalė	Miestas, kuriame nagrinėta byla			χ^2	df	p
	Vilnius (n = 83)	Kaunas (n = 31)	Panevėžys (n = 47)			
	M (SD), vidurkiniai rangai					
Etiškumas	81,49 (21,75),	73,26 (23,37),	72,75 (27,40),	5,126	2	0,077
	88,27	70,29	73,37			
	86,32	79,02	81,38			
Nešališkumas	(19,71),	(27,67),	(24,20),	1,515	2	0,469
	82,80	73,02	76,22			
	74,06	77,09	71,86			
Galimybė išreikšti nuomonę	(18,87),	(16,36),	(21,62),	0,839	2	0,658
	80,47	87,44	77,69			

Pastaba. χ^2 – chi kvadrato statistika, df – laisvės laipsniai, p – reikšmingumo lygmuo.

28-oje lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad skirtinguose miestuose nagrinėtų bylų procedūrinio teisingumo skalių vidurkių skirtumų neaptikta. Galima manyti, kad bylose, nagrinėjamos šiuose miestuose, teisėjų elgesio atitiktis etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimams nesiskiria (matyti, kad visi vidurkiai svyruoja apie 80 proc.). Tai būtų pageidautina situacija, nes teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams turėtų būti vienodai gera visų miestų teismuose.

3.2.1.3. Teismas, kuriame nagrinėta byla

Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams įvertinta apylinkės ir apygardos teismuose (taikytas Manno ir Whitney testas; žr. 29-ą lentelę).

29 lentelė. *Procedūrinio teisingumo skalių vidurkių skirtinguose teismuose palyginimas*

Procedūrinio teisingumo skalė	Apylinkės teismas (<i>n</i> = 108)	Apygardos teismas (<i>n</i> = 72)	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	<i>M (SD), vidurkiniai rangai</i>					
Etiškumas	77,87 (23,50), 91,36	76,77 (24,37), 89,22	3795,5	-0,276	0,783	0,04
Nešališkumas	81,06 (23,99), 83,78	86,97 (20,36), 95,48	3232,0	-1,643	0,100	0,26
Galimybė išreikšti nuomonę	73,91 (18,51), 89,14	74,75 (19,80), 93,75	3741,0	-0,581	0,561	0,04

Pastaba. *U* – *U* testo statistika, *Z* – *Z* testo statistika, *p* – reikšmingumo lygmuo, *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*).

Kaip ir nagrinėjant teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo veiksniams skirtingų miestų teismuose nagrinėtose bylose, derėtų tikėtis, kad apylinkės ir apygardos teismuose teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams nesiskiria. Šiuo atveju matyti (žr. 29-ą lentelę), kad

teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams skalių vidurkiai yra ištis panašūs, todėl galima teigti, kad apylinkės ir apygardos teismuose nagrinėtose bylose teisėjų elgesio atitiktis etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimams nesiskiria.

3.2.1.4. Advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą

Įvertinta, ar teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus bylose, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai, vienos ginčo šalies advokatas ir advokatai nedalyvavo (taikytas Kruskalo ir Walliso testas; žr. 30-ą lentelę).

30 lentelė. *Procedūrinio teisingumo skalių vidurkių bylose, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai, vienos ginčo šalies advokatas ir nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas, palyginimas*

Procedūrinio teisingumo skalė	Advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą			χ^2	df	p
	Abiejų ginčo šalių (n = 91)	Vienos ginčo šalies (n = 66)	Nedalyvavo (n = 22)			
	M (SD), vidurkiniai rangai					
Etiškumas	77,48	76,47	80,20	0,489	2	0,783
	(23,10),	(25,14),	(23,84),			
	89,21	88,73	97,07			
Nešališkumas	85,95	78,96	86,72	1,222	2	0,543
	(18,83),	(28,39),	(17,19),			
	90,51	83,00	92,39			
Galimybė išreikšti nuomonę	75,52	72,32	74,08	3,363	2	0,186
	(21,16),	(17,28),	(14,03),			
	97,42	82,63	85,16			

Pastaba. χ^2 – chi kvadrato statistika, df – laisvės laipsniai, p – reikšmingumo lygmuo.

Matyti, kad teisėjų elgesio atitiktis nešališkumo reikalavimui bylose, kuriose dalyvavo tik vienos ginčo šalies advokatas, skiriasi beveik 10 proc. nuo bylų, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai ir kuriose nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas. Vis dėlto 30-oje lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad visose bylose, kad ir kiek atstovų būtų dalyvavę nagrinėjant bylą

teismo posėdžių salėse, etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę, reikalavimų laikymasis statistiškai reikšmingai nesiskyrė.

3.2.1.5. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams įstatymo reglamentuotose ir nereglamentuotose situacijose

Įvertinta teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams procesinio įstatymo (LR CPK) reglamentuotose ir nereglamentuotose situacijose – tokiose, kurios kyla iš teisės dogmos (taikytas Wilcoxon testas; žr. 31-ą lentelę).

31 lentelė. *Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams vidurkių reglamentuotose ir nereglamentuotose situacijose palyginimas*

Situacijos	<i>M (SD), vidurkiniai rangai</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
Reglamentuotos	80,06 (18,88), 97,95	-4,675	< 0,001	0,36
Nereglamentuotos	71,11 (14,82), 73,20			

Pastaba. *Z* – *Z* testo statistika, *p* – reikšmingumo lygmuo, *i* – efekto dydis (*Cohen* *d*).

Matyti, kad teisėjų elgesys labiau atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus LR CPK reglamentuotose situacijose, palyginti su nereglamentuotomis. Toks rezultatas atitinka teisėjų elgesio stebėsenos Lietuvoje tyrimų rezultatus, kurie rodo, kad teisėjų elgesys labiau atitinka reikalavimus įstatymo reglamentuotose situacijose (Justickis ir Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2013).

3.2.2. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksniai, susiję su teisėjais

Šiame skyrelyje nagrinėjamos teisėjų lyties, amžiaus ir darbo stažo sąsajos su jų elgesio atitiktimi procedūrinio teisingumo reikalavimams. Taip pat

pateikiama procedūrinio teisingumo skalių aprašomoji statistika (žr. 32-ą lentelę).

32 lentelė. *Procedūrinio teisingumo skalių aprašomoji statistika*

Procedūrinio teisingumo skalė	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Etiškumas	106	80,84	18,91	2,38	100
Nešališkumas	105	83,50	23,55	0	100
Galimybės išreikšti nuomonę	106	74,08	19,58	0	100

Pastaba. *N* – atvejų skaičius, *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, *Min* – mažiausia reikšmė, *Max* – didžiausia reikšmė.

32-oje lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad buvo teisėjų, kurių elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą. Konkrečiau, etiškumo reikalavimo visiškai laikėsi 39 teisėjai (36,8 proc.), nešališkumo reikalavimo – 59 teisėjai (55,7 proc.), galimybės išreikšti nuomonę reikalavimo – tik 2 teisėjai (1,9 proc.). Atitinkamai matyti, kad teisėjų elgesys geriausiai (panašiai gerai) atitiko etiškumo ir nešališkumo reikalavimus. Pabrėžtina, kad nebuvo nė vieno teisėjo, kurio elgesys būtų visiškai neatitikęs etiškumo reikalavimo (mažiausia reikšmė šioje skalėje yra ne 0, o 2,38 procento). Prasčiausiai teisėjų elgesys atitiko galimybės išreikšti nuomonę reikalavimą. Taigi matyti, kad atsitiktinai parinktose bylose aptiktos tokios pačios teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams tendencijos kaip ir visoje bylų imtyje (žr. 26-ą lentelę) – geriausiai teisėjų elgesys atitiko nešališkumo reikalavimą, prasčiau – etiškumo ir prasčiausiai – galimybės išreikšti nuomonę.

3.2.2.1. Teisėjų lytis

Taikant Manno ir Whitney kriterijų, atliktas teisėjų elgesio atitikties etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimams teisėjų vyrų ir moterų procedūrinio teisingumo skalių vidurkių palyginimas (taikytas Manno ir Whitney testas; žr. 33-ą lentelę).

33 lentelė. *Teisėjų vyrų ir moterų procedūrinio teisingumo skalių vidurkių palyginimas*

Procedūrinio teisingumo skalė	Vyrai (<i>n</i> = 17)	Moterys (<i>n</i> = 89)	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	<i>M (SD), vidurkiniai rangai</i>					
Etiškumas	86,74 (16,29), 62,71 98,17	79,72 (19,24), 51,74 80,67	600,0	-1,383	0,167	0,18
Nešališkumas	(5,15), 72,09	(24,66), 49,31	423,5	-3,114	0,002	0,98
Galimybė išreikšti nuomonę	65,07 (26,78), 44,56	75,80 (17,56), 55,21	604,5	-1,310	0,190	0,47

Pastaba. *U* – *U* testo statistika, *Z* – *Z* testo statistika, *p* – reikšmingumo lygmuo, statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai paryškinti, *d* – efekto dydis (*Cohen* *d*).

33-oje lentelėje pateikti duomenys rodo, kad teisėjų vyrų ir teisėjų moterų elgesio atitiktis nešališkumo reikalavimui reikšmingai skiriasi – vyrai elgiasi nešališkiau nei moterys ($p = 0,002$, $d = 0,98$). Matyti, kad vyrų nešališkumo skalės vidurkis yra beveik 100 proc., o moterų – 80 proc. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad teisėjų vyrų mūsų tyrime pasitaikė daug mažiau nei teisėjų moterų.

3.2.2.2. Teisėjų amžius

Toliau nagrinėtos teisėjų amžiaus ir jų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajos (naudotas Spearmano koeficientas, žr. 34-ą lentelę).

34 lentelė. *Teisėjų amžiaus ir jų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams koreliacijos koeficientai*

Procedūrinio teisingumo skalė	Teisėjų amžius	
	<i>rs</i>	<i>p</i>
Etiškumas	0,080	0,421
Nešališkumas	-0,031	0,758
Galimybė išreikšti nuomonę	0,155	0,121

Pastaba. rs – Spearmano koreliacijos koeficientas, p – statistinio reikšmingumo lygmuo.

Gauti rezultatai rodo, kad teisėjų amžius šiame tyrime nėra susijęs su teisėjų elgesio atitiktimi kuriam nors iš procedūrinio teisingumo reikalavimų.

3.2.2.3. Teisėjų darbo stažas

Kitas veiksnys, kuris gali būti susijęs su tuo, kaip teisėjų elgesys atitiko etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimus, – jų darbo stažas (naudotas Spearmano koreliacijos koeficientas, žr. 35-ą lentelę).

35 lentelė. *Teisėjų darbo stažo ir jų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams koreliacijos koeficientai*

Procedūrinio teisingumo skalė	Teisėjų darbo stažas	
	rs	p
Etiškumas	0,104	0,308
Nešališkumas	0,008	0,938
Galimybė išreikšti nuomonę	0,114	0,264

Pastaba. rs – Spearmano koreliacijos koeficientas, p – statistinio reikšmingumo lygmuo.

35-oje lentelėje pateikti rezultatai atkartoja pateiktus 34-oje lentelėje (juolab kad teisėjų amžius neišvengiamai susijęs su jų darbo stažu, $r = 0,697$, $p < 0,001$) – teisėjų darbo stažas nesusijęs nei su jų elgesio etiškumu, nei nešališkumu, nei su proceso dalyviams suteikta galimybe išreikšti nuomonę.

3.2.2.4. Teisėjų elgesio atitikties skirtingiems procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajos

Patikrinta, kaip teisėjų elgesio atitiktis vienam kuriam iš reikalavimų susijusi su atitiktimi kitam reikalavimui (naudotas Spearmano koreliacijos koeficientas, žr. 36-ą lentelę).

36 lentelė. Teisėjų elgesio atitikties skirtingiems procedūrinio teisingumo reikalavimams koreliacijos koeficientai

	Etiškumas	Nešališkumas
Nešališkumas	0,260**	–
Galimybė išreikšti nuomonę	–0,064	–0,170

Pastaba. Pateikiami Spearmano koreliacijos koeficientai (r_s), ** – $p < 0,01$.

Teisėjų elgesio atitiktis etiškumo reikalavimui reikšmingai susijusi su jų atitiktimi nešališkumo reikalavimui. Tačiau teisėjų elgesio atitiktis galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui nesusijusi su elgesio atitiktimi etiškumo ir nešališkumo reikalavimams. Tokie rezultatai atspindi santykių (angl. *relational*) ir instrumentinių (kaip antai galimybė kontroliuoti sprendimo priėmimo procesą išreiškiant savo nuomonę) procedūrinio teisingumo veiksmų skirtį (Heuer et al., 2002; Colquitt & Rodell, 2015; Tyler & Lind, 1992).

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Šio darbo tikslas buvo nustatyti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius civilinėje justicijoje. Šiam tikslui įgyvendinti atlikti du tyrimai – civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnių tyrimas ir teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose veiksnių tyrimas.

4.1. Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksniai

Siekiant nustatyti civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksnius, buvo sukurtas teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis (žr. 1-ą pav.), kuriame numatomi teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai ir jų sąveika. Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksnių tyrimo rezultatai modelio prielaidas patvirtino ir kartu leido atsakyti į šiuos pagrindinius klausimus: 1) kaip civilinio ginčo šalys vertina teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui; 2) kaip teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas susijęs su civilinio ginčo šalių nuomone apie visų teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui; 3) kaip išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas susijęs su teisėjų elgesio teisingumo vertinimu teismo procesui pasibaigus; 4) kokie kiti teisėjų elgesio teisingumo pasibaigus teismo procesui veiksniai. Pirmiausia aptariami teisėjų elgesio teisingumo vertinimai, tada – teisėjų elgesio pasibaigus teismo procesui veiksniai.

4.1.1. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimas

Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo tyrimo rezultatai atskleidė, kad civilinio ginčo šalys santykinai palankiai vertino tiek teisėjų elgesio teisingumą teismo procesui dar neprasidėjus, tiek jam pasibaigus. Galima manyti, kad, apklaustų civilinio ginčo šalių nuomone, teisėjai priima

sprendimus ir elgiasi „daugiau ar mažiau teisingai“. Tokie rezultatai atitinka kitų tyrėjų duomenis, rodančius, kad teismo procese dalyvavę asmenys teisėjų elgesio teisingumą vertina kaip „daugiau ar mažiau atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus“ (Valickas ir Vanagaitė, 2013, p. 69). Tačiau mūsų tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad civilinio ginčo šalių teisėjų elgesio teisingumo vertinimai (pasibaigus teismo procesui) yra statistiškai reikšmingai prastesni nei analogiški vertinimai iki teismo proceso. Kitaip tariant, gali būti, kad tyrimo dalyvių nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą teismo proceso metu pasikeitė. Toks rezultatas, pirma, pagrindžia dinaminės teisingumo vertinimų teorijos (Jones & Skarlicki, 2013) prielaidą, kad asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimai gali kisti. Antra, tai, kad civilinio ginčo šalių nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą pasikeitė, atitinka tyrimų, rodančių, jog teismo procese dalyvavę asmenys, palyginti su nedalyvavusiais, prasčiau vertina pasitenkinimą teismų darbu, pasitikėjimą teismų sistema ir pan., rezultatus (pvz., Benesh, 2006; Higgins et al., 2009; Longazel et al., 2011; Sun & Wu, 2006; Wenzel et al., 2003). Taigi mūsų tyrimo rezultatai atskleidė, kad, viena vertus, teisėjų elgesio teisingumas yra vertinamas gana palankiai, tačiau, kita vertus, teisėjų elgesio teisingumo vertinimai pasibaigus teismo procesui suprastėjo, palyginti su išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais. Todėl manome, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimą pasibaigus teismo procesui gali paveikti teismo proceso metu įgyta patirtis.

Toliau aptariami teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai. Pirmiausia nagrinėjami įtraukti į teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelį (žr. 1-ą pav.), paskui kiti veiksniai.

4.1.2. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelis

4.1.2.1. Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas

Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelyje numatėme, kad išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas netiesiogiai paveikia teisėjų elgesio

teisingumo vertinimą pasibaigus teismo procesui – išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą, o šis, savo ruožtu, prognozuoja teisėjų elgesio teisingumo vertinimus pasibaigus teismo procesui. Šias prielaidas patvirtinome: teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas medijuoja ryšį tarp išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimo teismo procesui pasibaigus.

Gauti rezultatai svarbūs dėl kelių priežasčių. Pirma, tai, kad buvo atsižvelgta į išankstinius teisėjų elgesio teisingumo vertinimus prognozuojant teisėjų elgesio teisingumo vertinimus teismo procesui pasibaigus, svarbu todėl, kad tikėtina, jog ir pirmą kartą į teismą patekę asmenys jau turi nuomonę apie tai, kaip teisingai elgiasi ir priima sprendimus teisėjai. Nors yra tyrimų, kuriuose analizuojamas teismo proceso metu patirtas teisingumas (pvz., Ohbuchi et al., 2005), juose nagrinėta tik tai, kaip šis teismo proceso metu patirtas teisingumas gali paveikti, pavyzdžiui, pasitenkinimą teismų sistema ar teismų sistemos teisingumo ir efektyvumo vertinimus (Lind et al., 1989; Ohbuchi et al., 2005). Kitaip tariant, nebuvo atsižvelgta į galimus teisingumo vertinimų pokyčius (t. y. šiuose tyrimuose nebuvo nagrinėti išankstiniai teisingumo vertinimai). Antra, mūsų tyrime gauti rezultatai rodo, kad bendras teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimas gali priklausyti ne tik nuo jo paties elgesio, bet ir nuo individo nuomonės apie visų teisėjų elgesio teisingumą apskritai. Nors šis rezultatas atrodo intuityviai nuspėjamas, išankstiniams teisingumo vertinimams nebuvo skiriama daug dėmesio (Jones & Skarlicki, 2013), todėl ryšys tarp išankstinio teisingumo vertinimo ir patirto teisingumo nebuvo nustatytas. Taigi atlikto tyrimo rezultatai skatina daugiau dėmesio skirti išankstiniams teisėjų elgesio teisingumo vertinimams.

4.1.2.2. Civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai

Negausūs teisingumo lūkesčių tyrimai parodė, kad didesni teisingumo lūkesčiai susiję su palankesniais patirto elgesio teisingumo vertinimais,

palyginti su mažesniais teisingumo lūkesčiais (Bell et al., 2006). Teisingumo lūkesčiai gali būti susiję su elgesiu (Woolard et al., 2008), taip pat gali sąveikauti su kitais konstruktais numatant patirto teisingumo vertinimus (Bell et al., 2006). Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelyje numatėme, kad civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai bus susiję su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu ir prognozuos teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą arba sąveikaus su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu prognozuojant teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą.

Aptikta, kad civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai statistiškai reikšmingai susiję su išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais. Kitaip tariant, palankesnė nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą skatina tikėtis didesnio būsimo teisingumo teismo proceso metu (ir atvirkščiai). Atlikę detalesnę analizę nustatėme, kad civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai buvo reikšmingai didesni nei jų išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai. Vadinasi, iš konkretaus teisėjo gali būti tikimasi daugiau teisingumo. Tačiau teisingumo lūkesčiai neprognozavo teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimų. Išties, tiriant teisingumo lūkesčius organizacijoje paaikškėjo, kad teisingumo lūkesčiai gali atlikti moderatoriaus vaidmenį (Bell et al., 2006). Tad būtų galima kelti hipotezę ateities tolesniems tyrimams: teisingumo lūkesčiai moderuoja ryšį tarp išankstinio ir patirto teisingumo vertinimų. Patikrinus šią galimybę rezultatai parodė, kad civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai sąveikauja su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu numatant, kaip jie vertins teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio teisingumą. Konkrečiai, kuo aukštesni teisingumo lūkesčiai, tuo labiau išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas paveikia teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą. Tad, kai civilinio ginčo šalys vertina teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą, šiuos vertinimus paveikia ne tik jų išankstinė nuomonė apie visų teisėjų elgesio teisingumą teismo procesui neprasidėjus, bet ir teisingumo lūkesčiai. Taigi mūsų atlikto tyrimo duomenys patvirtina ankstesnių teisingumo lūkesčių tyrimų rezultatus.

Be to, nustatytas vienas su teisingumo lūkesčiais susijęs veiksnys. Priešingai nei aptikta B. S. Bell ir kitų (2006) tyrime, nei tyrimo dalyvių amžius, nei lytis nebuvo susiję su jų teisingumo lūkesčiais. Tai galima paaiškinti tuo, kad B. S. Bell ir kitų (2006) tyrime teisingumo lūkesčiai tirti atrankos į darbą kontekste, kuriame potencialiai tiek lytis, tiek amžius gali turėti įtakos priimamiems sprendimams. Taip pat mūsų tyrime ankstesnis dalyvavimas teismo procese nebuvo susijęs su teisingumo lūkesčiais (nors keliuose tyrimuose teigiama, kad ankstesnė patirtis gali turėti įtakos lūkesčiams (Geenen et al., 2012; Woolard et al., 2008)). Šis rezultatas gali būti paaiškintas tuo, kad tyrimo dalyvių patirtis teisme galėjo būti labai įvairi – apklausti asmenys anksčiau galėjo būti dalyvavę teismo procese ne tik kaip ieškovai ar atsakovai, bet ir kaip kaltinamieji, nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos, stebėtojai. Vis dėlto asmenų, didžiąją gyvenimo dalį praleidusių dideliame mieste, teisingumo lūkesčiai buvo mažesni nei asmenų, didžiąją gyvenimo dalį praleidusių rajono centre. Šių civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai skiriasi statistiškai reikšmingai, tačiau skirtumas nėra didelis. Tad galima manyti, kad toks skirtumas atsirado dėl tyrimo imties ypatumų – sunku pasakyti, kiek imtis atspindi civilinėse bylose dalyvaujančių asmenų charakteristikas, tad šis skirtumas gali būti atsitiktinis. Gali būti, kad, pavyzdžiui, miestuose ir rajonų centruose gyvenančių žmonių teisingumo lūkesčiai dėl teisėjų elgesio ir jų priimamų sprendimų yra formuojami kitokios informacijos ar patyrimo. Tad manytume, kad į ateities tyrimus gyvenamąją vietą būtų verta įtraukti kaip potencialų teisingumo lūkesčių formavimosi veiksnį.

4.1.2.3. Civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas

Patvirtinome, kad teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas gali būti reikšmingas visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimo pasibaigus teismo procesui veiksnys. Tikėtis, kad teismo proceso metu patirtas teisėjo elgesio teisingumas gali paveikti nuomonę apie visus teisėjus mums leido tyrimai,

rodantys, jog, pavyzdžiui, pasitenkinimą teismų sistema ar teismų sistemos teisingumo bei efektyvumo vertinimus gali paveikti teismo proceso metu patirto procedūrinio teisingumo vertinimai (Lind et al., 1989; Ohbuchi et al., 2005; Rottman & Tyler, 2014; Tyler, Goff, & MacCoun, 2015). Kitų mokslininkų atliktų tyrimų rezultatus ne tik patvirtinome, bet ir papildėme. Pirma, patvirtinome dinaminio teisingumo vertinimų modelio (Jones & Skarlicki, 2013) prielaidą, kad asmens, priimančio sprendimą, elgesio teisingumo vertinimai kinta – priklauso nuo patirto teisingumo, šiuo atveju – teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, elgesio teisingumo. Antra, nustatėme, kad procedūrinio teisingumo vertinimai prognozuoja bendrąjį teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą, o šis, savo ruožtu, numato visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimą pasibaigus teismo procesui. Taigi galima tikėtis, kad teismo proceso metu patirto procedūrinio teisingumo vertinimai gali paveikti ne tik pasitikėjimą teismų sistema ar jos efektyvumo vertinimą, bet ir nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą. Tyrimai, kurie rodo, kad patirtis teismo proceso metu gali paveikti įvairius suvokto procedūrinio teisingumo padarinius (pvz., Benesh, 2006; Higgins et al., 2009; Sun & Wu, 2006; Wenzel et al., 2003), nenagrinėja, kaip šis poveikis atsiranda. Taigi mūsų atliktas tyrimas atskleidė iki šiol netyrinėtą procedūrinio teisingumo vertinimų formavimosi veiksnį – būdą, kaip patirtis teismo proceso metu gali paveikti teisėjų elgesio teisingumo vertinimus pasibaigus teismo procesui atsižvelgiant į išankstinę nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą.

4.1.2.4. Civilinio ginčo šalių suvoktas procedūrinis teisingumas

Tikėjomės, kad civilinio ginčo šalių suvoktas procedūrinis teisingumas prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą. Taip pat, vadovaudamiesi santykių procedūrinio teisingumo teorijomis (Blader & Tyler, 2015), numatėme, kad suvoktas teisėjo etiškumas, nešališkumas ir suvokta galimybė išreikšti nuomonę sudarys suvokto procedūrinio teisingumo vertinimą. Rezultatai leido patvirtinti abi hipotezes.

Pirma, nustatėme, kad teisėjo elgesio etiškumas, nešališkumas ir galimybė išreikšti nuomonę kartu sudaro suvokto procedūrinio teisingumo vertinimą. Toks rezultatas visiškai atitinka procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatus (pvz., Avery & Quiñones, 2004; Bobocel & Gosse, 2015; Lind & Tyler, 1988; MacCoun et al., 1988; Ohbuchi et al., 2005). Tai reiškia, kad teismo proceso metu suvoktas procedūrinis teisingumas priklauso nuo civilinio ginčo šalies suvokto teisėjo elgesio ypatumų – jo etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti savo nuomonę. Vadinasi, teisėjams, nagrinėjantiems civilines bylas, būtų svarbu atsižvelgti į šiuos elgesio su civilinio ginčo šalimis ypatumus.

Antra, užfiksuotas ryšys tarp suvokto procedūrinio teisingumo ir bendrojo teisingumo vertinimo: suvokto procedūrinio teisingumo vertinimas gerai prognozuoja teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą. Procedūrinio teisingumo tyrėjai akcentuoja, kad būtent teisėsaugos institucijose taikomų procedūrų ir jas įgyvendinančio pareigūno elgesio teisingumas yra svarbiausias veiksnys, skatinantis pozityvius padarinius (Tyler et al., 2015). Atitinkamai daugelis suvokto teisingumo tyrimų teisinio ginčo kontekste tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalyse iš esmės nagrinėja procedūrinį, o ne bendrąjį ar skirstymo teisingumą (pvz., Beier et al., 2013; Justickis ir Valickas, 2006; Ohbuchi et al., 2005; Tyler, 1984; Valickas ir kt., 2013; Verburg & Schueler, 2014). Taigi patvirtiname, kad procedūrinis teisingumas yra išties svarbus bendrojo teisingumo veiksnys.

4.1.2.5. Civilinio ginčo šalių suvoktas advokato kompetentingumas

Civilinio ginčo šalių suvoktas advokatų kompetentingumas reikšmingai prognozavo jų suvoktą galimybę išreikšti nuomonę. Be to, suvoktas advokato kompetentingumas buvo reikšmingai susijęs su suvoktu procedūriniu teisingumu. Taigi galima manyti, kad civilinio ginčo šalių suvoktam procedūriniam teisingumui gali būti svarbūs advokato elgesio ypatumai. Toks rezultatas neprieštarauja E. A. Lind ir kitų (1990c) tyrimu gautiems rezultatams: advokato žinių ir įgūdžių adekvatumas bei pasitikėjimas tuo, kad

advokato sprendimai atitinka ginčo šalies interesus, paveikė civilinio ginčo sprendimo procedūrų teisingumo vertinimus. Tačiau mūsų tyrime advokato elgesio vaidmuo prognozuojant suvoktą teisingumą yra patikslintas. Tyrimo rezultatai leido patvirtinti hipotezę, kad civilinio ginčo šalies suvoktas advokato kompetentingumas yra susijęs su suvokta galimybe išreikšti nuomonę. Taigi galima manyti, kad advokatai reikšmingai prisideda ginčo šalims išsakant savo poziciją teismo proceso metu.

4.1.3. Kiti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksniai

4.1.3.1. Byloje priimto sprendimo palankumas civilinio ginčo šalims

Atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad byloje priimto sprendimo palankumas civilinio ginčo šaliai gali paveikti tai, kaip jis vertins teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą. Nepalankaus sprendimo sulaukusios ginčo šalys statistiškai reikšmingai prasčiau vertino teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą nei ginčo šalys, kurios sulaukė palankaus sprendimo. Byloje priimto sprendimo palankumo, kaip procedūrinio teisingumo vertinimo veiksnio, vaidmuo vertinant teisingumą civilinėje byloje patvirtintas keliais tyrimais (MacCoun et al., 1988; Lind, 1990). Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad nepalankaus sprendimo sulaukusios ginčo šalys, palyginti su sulaukusiomis palankaus sprendimo, statistiškai reikšmingai prasčiau vertino ir teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą, ir visų teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui. Kadangi žinome, jog civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas paveikia jų visų teisėjų elgesio teisingumo pasibaigus teismo procesui vertinimus, logiška, kad skiriasi palankaus ir nepalankaus sprendimo sulaukusių ginčo šalių ne tik teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo, bet ir visų teisėjų elgesio teisingumo pasibaigus teismo procesui vertinimai. Svarbu ir tai, kad byloje priimto sprendimo palankumas nebuvo susijęs nei su teisingumo lūkesčiais, nei su išankstiniu teisėjų elgesio teisingumo vertinimu. Toks rezultatas dar kartą

leidžia įsitikinti tuo, kad tyrimo dalyviai gebėjo atskirti, kaip jie vertino teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso ir jam pasibaigus.

Nustatėme, kad pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu gerai paaiškina teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas ir byloje priimto sprendimo palankumas kartu. Tai yra ne tik byloje priimto sprendimo palankumas, bet ir teisėjo, nagrinėjusio bylą, bendras elgesio teisingumas (įskaitant ir byloje priimto sprendimo teisingumą) prognozuoja civilinio ginčo šalies pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu. Pažymėtina, kad teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas geriau prognozuoja pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu nei byloje priimto sprendimo palankumas. Atsižvelgiant į tai, kad civilinio ginčo šalys, vertindamos byloje priimto sprendimo teisingumą, galėjo labiau remtis procedūrinio teisingumo informacija (van den Bos et al., 1997a; 1997b), galima būtų teigti, kad patvirtinome „teisingo proceso efektą“ (Skitka et al., 2003; van den Bos, 2005). Šis efektas taip pat buvo gautas tiriant civilinio ginčo šalių suvoktą procedūrinį teisingumą Japonijoje (Ohbuchi et al., 2005). Kita vertus, galima manyti, kad šį efektą išplečiame taip, kad jis apimtų ir bendrojo teisingumo vertinimus. Vis dėlto svarbu suprasti ir pabrėžti, kad ne civilinėje byloje priimto sprendimo palankumas, o ginčo šalies patirtas teisingumas geriau prognozuoja pasitenkinimą byloje priimtu sprendimu.

4.1.3.2. Civilinio ginčo šalių teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai

Mūsų tyrime nagrinėtas civilinio ginčo šalių teismo proceso metu patirtų emocinių išgyvenimų vaidmuo joms vertinant teisingumą. Paaiškėjo, kad tik bylininkams teismo proceso metu kilęs pyktis yra reikšmingai susijęs su jų teisingumo vertinimais. Konkrečiai, pyktį patyrusios ginčo šalys, palyginti su pykčio tarp patirtų emocinių išgyvenimų nenurodžiusiomis, reikšmingai prasčiau vertino teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą ir visų teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui.

Pyktis dažnai siejamas su patirtu neteisingumu (pvz., Barsky et al., 2011; Vermunt et al., 1996). Todėl tikrinome prielaidą, kad pyktis galėjo kilti dėl teismo proceso metu patirto neteisingumo. Nustatėme, kad pyktį patyrusios civilinio ginčo šalys prasčiau įvertino teisėjo elgesio etiškumą ir nešališkumą (palyginti su pykčio tarp patirtų emocinių išgyvenimų nenurodžiusiais bylininkais). Tačiau šių tyrimo dalyvių grupių suvoktos galimybės išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu įvertinimai nesiskyrė. Toks rezultatas leistų manyti, kad pyktį teismo proceso metu išgyvenę asmenys pateikia prastesnius teisėjo (nagrinėjusio bylą) ir visų teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) vertinimus dėl to, kad, jų nuomone, su jais buvo mažiau teisingai elgiamasi teismo proceso metu. Šią prielaidą sustiprina tai, kad teisingumo lūkesčių ir išankstinių teisėjų elgesio teisingumo vertinimų skirtumų tarp pyktį patyrusių ir jo nenurodžiusių ginčo šalių neaptikta, ir tai, kad tarp pyktį patyrusių ginčo šalių nėra daugiau nepalankaus sprendimo sulaukusių nei tarp pykčio nenurodžiusių. Šie rezultatai neprieštarauja kitų tyrėjų duomenims, kurie rodo, kad daugiausia pykčio kyla tada, kai buvo priimtas nepalankus sprendimas ir taikytos procedūros neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų (Krehbiel & Cropanzano, 2000). Šiuo atveju būtų svarbu atsižvelgti į tai, kad dauguma šiame tyrime dalyvavusių civilinio ginčo šalių sulaukė palankaus sprendimo byloje (69,5 proc.), todėl nepalankaus sprendimo sulaukusiųjų grupė neišsiskyrė. Taigi teisėjų elgesio teisingumo vertinimus teismo procesui pasibaigus tyrimo dalyviai, patyrę pyktį, įvertino prasčiau nei jo nenurodę dėl to, kad galbūt patyrė neteisingumą teismo proceso metu ir sulaukė nepalankaus sprendimo byloje.

4.1.3.3. Civilinio ginčo šalių pasitenkinimas teismo proceso organizavimu

Civilinio ginčo šalių pasitenkinimas teismo posėdžių organizavimu kaip procedūrinio arba bendrojo teisingumo vertinimo veiksnys anksčiau nebuvo nagrinėtas. Atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad teismo procesu patenkintos

ginčo šalys, palyginti su nepatenkintomis, palankiau vertina teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą ir visų teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui. Vėlgi, šie rezultatai sustiprina prielaidą, kad teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas gali paveikti visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimus pasibaigus teismo procesui. Be to, tyrimo dalyviai, kurie nurodė, kad liko patenkinti teismo proceso organizavimu, ir tie, kurie nurodė, kad yra nepatenkinti, pateikė panašius išankstinius teisėjų elgesio teisingumo vertinimus ir nurodė turėję panašią lūkesčių. Tai padidina pirmojoje šio darbo dalyje įgyvendinto tyrimo rezultatų patikimumą.

Pasitenkinimo teismo proceso organizavimu svarba vertinant teisėjo elgesio teisingumą (o pasibaigus teismo procesui – ir visų teisėjų elgesio teisingumą) gali būti susijusi su suvokto santykio su teisėju, nagrinėjančiu bylą, pobūdžiu. Pavyzdžiui, teismo posėdžių pradžia laiku gali būti siejama su teisėjo etiškumu, o suvoktas proceso vilkinimas – su jo nešališkumu. Šį paaiškinimą iš dalies pagrįsti galėtų tai, kad teisėjo etiškumas ir nešališkumas yra suvokto procedūrinio teisingumo komponentai, o suvoktas procedūrinis teisingumas tiesiogiai prognozuoja bendrąjį teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimą. Šis poveikio mechanizmas atitiktų santykių procedūrinio teisingumo teorijas (Blader & Tyler, 2015).

Taigi nustatyta, kad sklandus teismo posėdžių organizavimas gali būti svarbus teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnys. Pasitenkinimo teismo proceso organizavimu reikšmė vertinant bendrąjį teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą ir kartu visų teisėjų elgesio teisingumą (pasibaigus teismo procesui) gali būti aiškinama procedūrinio teisingumo santykių teorijomis.

4.1.3.4. Socialinės ir demografinės civilinio ginčo šalių charakteristikos

Tyrimai rodo, kad teismo proceso dalyvių išsimokslinimas gali būti susijęs su teisingumo vertinimais (Valickas ir Vanagaitė, 2013). Tačiau mūsų tyrime teisingumo vertinimų skirtumų neaptikta. Viena vertus, tokie rezultatai labiausiai sietini su apklaustų asmenų pasiskirstymu pagal išsimokslinimą –

mūsų tyrime daugiausia dalyvavo aukštąjį išsimokslinimą turintys asmenys. Kita vertus, G. Valicko ir K. Vanagaitės (2013) tyrime taip pat dalyvavo daugiausia aukštąjį išsimoksinimą turintys asmenys. Vis dėlto šie mokslininkai apklausė ne tik civilinių bylų teismo posėdžių dalyvius, be to, jų vaidmuo teismo procese galėjo būti įvairus – ne tik ieškovo ar atsakovo, bet ir stebėtojo ar liudytojo. Tad gali būti, kad skirtingo išsimokslinimo asmenų nuomonė apie teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumą gali būti paveikta ir bylos pobūdžio bei asmens vaidmens teismo procese.

Teismo proceso dalyvių lytis ir amžius gali paveikti procedūrinio teisingumo vertinimus (Higgins et al., 2009; Sun & Wu, 2006). Mūsų tyrimo rezultatai atskleidė, kad civilinio ginčo šalių lytis nesusijusi, o amžius neigiamai susijęs su jų teisingumo vertinimais (tačiau ne su jų teisingumo lūkesčiais). Aptikta, kad, didėjant amžiui, civilinio ginčo šalių išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai, teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo ir visų teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) vertinimai prastėja. Nors šis ryšys ir yra silpnas, tokie rezultatai patvirtina kito Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatus, kurie parodė, kad vyriausio amžiaus asmenys, palyginti su kitų amžiaus grupių asmenimis, mano, jog teisėjų elgesys mažiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus (Valickas ir Vanagaitė, 2013). Lind ir kitų (1990) tyrime civilinio ginčo šalių procedūrinio teisingumo vertinimai taip pat buvo susiję su tų šalių lytimi ir amžiumi, bet taip pat silpnai. Taigi galima manyti, kad amžius yra susijęs su teisėjų elgesio teisingumo vertinimais, tačiau jis nėra itin reikšmingas veiksnys.

4.1.3.5. Civilinio ginčo šalių procesinė padėtis

R. J. MacCoun ir kiti (1988) nustatė, kad ieškovų ir atsakovų procedūrinio teisingumo vertinimai skiriasi. Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad atsakovų išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai, teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo ir visų teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui) vertinimai yra prastesni nei ieškovų. Manome, kad, nors teisiniu

požiūriu procesinės ieškovo ir atsakovo padėtys yra vienodos, ieškovų ir atsakovų teisingumo vertinimai skiriasi dar iki teismo proceso dėl to, kad ieškovas pats priima sprendimą pareikšti ieškinį, o atsakovas yra priverstas į jį atsakyti ir kartu susidurti su teismais ir teisėjais. Tačiau svarbu pasakyti, kad ieškovų ir atsakovų teisingumo lūkesčiai nesiskyrė. Tai leistų manyti, kad procesinė padėtis neturi įtakos teisingumo lūkesčiams, nors išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai ir teisingumo lūkesčiai yra susiję. Atsižvelgiant į tai, kad mūsų tyrime daugiausia dalyvavo ieškovai, gauti rezultatai skatina atlikti tolesnius tyrimus siekiant išaiškinti teismo proceso dalyvių teisingumo vertinimų skirtumus ir kartu atlikti detalesnius teisingumo lūkesčių tyrimus.

4.2. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams ir jos veiksniai

Siekiant užtikrinti, kad žmonės vertintų teisėjų elgesį ir jų priimamus sprendimus kaip teisingus, reikia, kad teisėjų elgesys atitiktų procedūrinio teisingumo reikalavimus. Tačiau teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams tyrimų labai stinga. Taip pat yra įvardyti vos keli veiksniai, kurie susiję su teisėjų elgesio atitiktimi procedūrinio teisingumo reikalavimams (Beier et al., 2014; Justickis ir Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2013).

Mūsų tyrimo duomenis galime palyginti su teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams baudžiamojoje justicijoje duomenimis. Palyginti su teisėjų elgesio atitiktimi baudžiamosiose bylose 2011 ir 2004 metų duomenimis (Valickas ir kt., 2013), teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose yra geresnė. Mūsų tyrimo rezultatai atskleidė, kad teisėjų elgesys geriausiai atitinka nešališkumo, prasčiausiai – galimybės išreikšti nuomonę reikalavimus. 2004 metų tyrimo duomenimis, baudžiamosiose bylose teisėjų elgesys geriausiai atitiko dalyvavimo (galimybės išreikšti nuomonę) reikalavimą. Ir 2011 metų duomenimis, baudžiamosiose bylose teisėjų elgesys geriausiai atitiko

dalyvavimo reikalavimą. Įdomu, kad teisėjų elgesys baudžiamosiose bylose geriau atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus įstatymų reglamentuotose situacijose, palyginti su nereglamentuotomis (Justickis ir Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2013). Mūsų tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad kriterinių situacijų reglamentavimas civilinėse bylose yra susijęs su teisėjų elgesio atitiktimi procedūrinio teisingumo reikalavimams. Nustatėme, kad teisėjų elgesys labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus LR CPK reglamentuotose situacijose, palyginti su šiame įstatyme teisiogiai nereglamentuotomis. Reikia pažymėti, kad šiame tyrime vertintų teisėjų elgesio atitiktis reikalavimams taip labai nesiskiria, kaip 2011 metų baudžiamųjų bylų tyrime (Valickas ir kt., 2013). Taip pat tikėtina, kad tokius rezultatus galėjo lemti skirtingų procedūrinio teisingumo skalių taikymas – Valickas ir kiti (2013) taikė daugiau procedūrinio teisingumo skalių, o mūsų atliktame tyrime kai kurios iš jų (pvz., empatiškumo skalė) nebuvo naudojamos.

Šiame darbe gauti rezultatai parodė, kad teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams nesiskyrė skirtingo pobūdžio bylose, skirtingų miestų teismuose, apylinkės ir apygardos teismuose, taip pat tais atvejais, kai teismo posėdžiuose dalyvavo vienos arba abiejų ginčo šalių advokatai ir kai šalys atstovavo savo interesams savarankiškai. Tokius rezultatus galėjome gauti, viena vertus, dėl to, kad iš tikrųjų teisėjų elgesio atitiktis nepriklauso nei nuo teismo, kuriame jie dirba, nei nuo nagrinėjamos bylos pobūdžio. Kita vertus, šiuos rezultatus vertiname atsargiai – mūsų tyrime taikyta neparimetrinė statistika ir tikėtina, kad dėl to neaptikta kai kurių reikšmingų skirtumų. Pavyzdžiui, kai teismo posėdžiuose dalyvavo tik vienos ginčo šalies advokatas, palyginti su atvejais, kai teismo posėdžiuose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai ir kai nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas, teisėjų elgesys mažiausiai atitiko nešališkumo reikalavimą, tačiau šis rezultatas nėra statistiškai reikšmingas.

Vis dėlto aptikome, kad teisėjų vyrų, palyginti su moterimis, elgesys labiau atitinka nešališkumo reikalavimą. Tačiau būtina atsižvelgti į tai, kad teisėjų

vyrų mūsų tyrime pasitaikė kur kas daugiau nei teisėjų moterų. Todėl gautam rezultatui paaiškinti derėtų atlikti papildomų tyrimų ėmus didesnę bylą imtį – galbūt bylos pobūdis ar advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą gali būti susiję su teisėjų elgesio nešališkumu. Pavyzdžiui, gali būti, kad ginčo šalys, nenusisamdžiusios advokato, nežino, kaip tinkamai elgtis teismo proceso metu ir kaip reaguoti į kitos ginčo šalies prašymus ar ką reiškia pareikšti nuomonę dėl įrodymų byloje tyrimų tvarkos, ir tuomet teisėjas turi daugiau dėmesio ir paaiškinimų skirti šiai ginčo šaliai, o ne kitai, galbūt kartu dažniau ją pertraukti ar pakomentuoti jos pasisakymus.

Mūsų tyrimo rezultatai, priešingai nei S. Beier ir kitų (2014) tyrimo, kuriuo aptiktas ryšys tarp teisėjų elgesio pagarbumo ir jų amžiaus (kuo vyresnis teisėjas, tuo mažiau pagarbiai jis elgiasi su kaltinamuoju), rodo, kad teisėjų amžius nėra susijęs su teisėjų elgesio atitiktimi kuriam nors iš procedūrinio teisingumo reikalavimų. Tokį rezultatą galėjome gauti dėl metodologinių tyrimų skirtumų: S. Beier ir kitų (2014) tyrime vertintas neformalus teisėjų elgesys, analizuotos baudžiamosios bylos, į teismo posėdžius stebėtojai ateidavo ir galėjo stebėti teisėjų elgesį gyvai (o ne klausydavosi jų garso įrašų), stebėtas tik 13 teisėjų elgesys.

Taip pat nustatėme, kad teisėjų elgesio atitiktis etiškumo reikalavimui yra reikšmingai susijusi su jų elgesio atitiktimi nešališkumo reikalavimui. Taigi tikėtina, kad, jei teisėjas elgiasi nešališkai, tai jis elgsis etiškai, ir atvirkščiai. Toks rezultatas iš dalies atitinka procedūrinio teisingumo santykių teorijas (Blader & Tyler, 2015). Nors etiškumas ir nešališkumas kartu kaip santykių (angl. *relational*) komponentai yra atskiriami nuo labiau instrumentinio galimybės išreikšti nuomonę komponento, jie neturėtų būti atsiejami. Mūsų tyrime tokį rezultatą galėjo lemti tai, kad visos kriterinės situacijos, kurios buvo priskirtos galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui, yra reglamentuotos LR CPK. Nustatėme, kad situacijų reglamentavimas yra teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksnys. O etiškumo ir nešališkumo reikalavimui priskirtos situacijos tiesiogiai LR CPK neatsispindi. Taigi galima manyti, kad dėl situacijų reglamentavimo LR CPK teisėjų elgesio

atitiktis etiškumo ir nešališkumo reikalavimams nebuvo susijusi su atitiktimi galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui.

Nors negalime tiesiogiai nagrinėti teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams kaip teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnio, galima sakyti, kad teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams atitinka civilinio ginčo šalių pateiktus etiškumo, nešališkumo ir suteiktos galimybės išreikšti savo nuomonę vertinimus, kurie yra santykinai geri.

4.3. Tyrimo ribotumai ir tolesnių tyrimų gairės

Siekiant įvertinti teisėjų elgesio teisingumo vertinimo veiksnius civilinėje justicijoje, neišvengta tam tikrų tyrimo ribotumų. Pirma, nors daugiau nei metus dėta pastangų atrasti tyrimo dalyvių, apklausta santykinai nedidelė civilinio ginčo šalių imtis. Ji galėjo apriboti tyrimo rezultatus, ypač tais atvejais, kai analizuoti su individais susiję procedūrinio teisingumo veiksniai, kaip antai tyrimo dalyvių išsimokslinimas, šeiminė padėtis, bylos pobūdis, gyvenamoji vieta. Šiais atvejais negalėjome kaip reikiant įvertinti galimų teisingumo vertinimų skirtumų tarp įvairių tyrimo dalyvių grupių dėl nepakankamo jų skaičiaus.

Antra, matyti, kad dauguma tyrimo dalyvių sulaukė palankaus sprendimo byloje, taip pat daugumos procesinė padėtis – ieškovas. Gali būti, kad sprendimo palankumas bylininkui galėjo paskatinti juos palankiau vertinti teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui. Kadangi tyrime dalyvavo mažai atsakovų, neturime duomenų apie tai, kaip dažnai ieškovai ir atsakovai sulaukia palankaus sprendimo. Todėl vertėtų atlikti tyrimą, kuriame dalyvautų daugiau nepalankaus sprendimo byloje sulaukusių ginčo šalių, taip pat tyrimo dalyvių imtyje būtų daugiau atsakovų. Kartu reikia pasakyti, kad procedūrinio teisingumo tyrimuose teisinio ginčo kontekste neretai yra nustatomas pakankamai aukštas suvokto procedūrinio teisingumo lygis (pvz., Mahoney, 2014; Valickas ir Vanagaitė, 2013; Wales et al., 2010).

Trečia, pasirinktas civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksmų tyrimo metodas neleidžia teigti, kad tarp vertintų konstruktyvų yra priežastinių ryšių. Tai yra, nors tyrimo rezultatai leidžia kelti prielaidą, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimai kinta, patvirtinti jos negalime dėl to, kad tyrimo dalyviai buvo apklausti vienu metu – pasibaigus teismo procesui. Su šiuo ribotumu susiduria ir kiti tyrėjai, kurie atlieka procedūrinio teisingumo tyrimus teisinio ginčo kontekste (pvz., Tyler & Rottman, 2014; van den Bos & Hulst, 2016). Vis dėlto galima manyti, kad mūsų atliktame tyrime civilinio ginčo šalys pakankamai gerai gebėjo atsiminti ir nurodyti savo teisingumo vertinimus iki teismo proceso ir jam pasibaigus. Tokie teisingumo vertinimo veiksniai kaip civilinio ginčo šalių pasitenkinimas teismo posėdžių organizavimu, byloje priimto sprendimo palankumas jiems, teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai, kurie iš tikrųjų kyla tik teismo proceso metu, nebuvo susiję su civilinio ginčo šalių teisingumo vertinimais iki teismo proceso (išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais, teisingumo lūkesčiais). Manytume, kad dalyvavimas teismo procese yra pakankamai svarbi ir įsimintina patirtis, todėl tyrimo rezultatais galima pasitikėti. Nepaisant to, tolesniuose tyrimuose būtų prasminga taikyti ilgalaikio tyrimo dizainą, kad būtų galima matyti, kaip kinta teismo proceso dalyvių pateikti teisėjų elgesio teisingumo vertinimai.

Ketvirta, nagrinėjome bendrąjį teisėjų elgesio teisingumą. Šiame tyrime teisėjų elgesio ir jų priimamų sprendimų teisingumo vertinimai analizuoti kartu. Viena vertus, ištirti bendrąjį teisingumą teisinio ginčo kontekste yra naudinga, nes tikėtina, kad, vertindami teisėjus, žmonės vertina tiek teisėjų elgesio etiškumą ar nešališkumą, tiek jų priimamų sprendimų teisingumą kartu. Kita vertus, gali būti, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimai susiję su teismo proceso metu patirtu teisingumu kitaip nei teisėjų priimamų sprendimų teisingumo vertinimai. Pavyzdžiui, byloje priimto sprendimo palankumo ginčo šaliai įtaka skirstymo teisingumo vertinimams gali būti didesnė nei procedūrinio teisingumo vertinimams. Todėl reikėtų atlikti tyrimų, kuriais būtų

išskirti ir palyginti teisėjų elgesio ir jų priimamų sprendimų teisingumo veiksniai.

Penkta, šiame tyrime neturėjome galimybės įvertinti teisėjų, kurie nagrinėjo apklaustų ginčo šalių bylas, elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams, todėl negalėjome tiesiogiai nagrinėti suvokto teisėjų elgesio teisingumo ir jų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajų. Tolesniuose tyrimuose vertėtų išanalizuoti teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams kaip suvokto teisėjų elgesio teisingumo veiksnį.

Šešta, nors tyrime nagrinėtos Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse ir Teisėjų etikos kodekse numatytos teismo proceso metu pasitaikančios kriterinės situacijos, tik nedaugelis jų galėjo būti panaudotos tyrimui. Galima manyti, kad teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams analizei vertėtų parinkti tokias bylas, kurių teismo nagrinėjimo procedūros smarkiai nesiskirtų (pvz., yra bylų, kurios visai nepanašios į kitas – nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka). Tuomet būtų galima teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams įvertinti visose kriterinėse situacijose, kurių pasitaiko bylose.

Apibendrinant atlikto tyrimo ir ribotumus, ir tolesnių tyrimų gaires, galima pasakyti, kad atliktas tyrimas iškėlė nemažai klausimų, kuriuos verta toliau nagrinėti. Tolesniuose tyrimuose, atsižvelgiant į mūsų tyrimo rezultatus (ne tik ribotumus), be minėtų tyrimų krypčių, vertėtų ištirti advokato elgesį teismo proceso metu ir teismo proceso metu patirtų emocinių išgyvenimų sąsajas su teisingumo vertinimais.

4.4. Praktinės rekomendacijos

Remiantis tyrimo rezultatais, siūlomos rekomendacijos teismų sistemos darbuotojams, kaip būtų galima skatinti teigiamus ginčo šalių teisėjų elgesio teisingumo vertinimus.

1. Civilinio ginčo šalių teisėjų elgesio teisingumo vertinimai teismo procesui dar neprasidėjus buvo geresni nei teisėjų elgesio teisingumo vertinimai teismo procesui pasibaigus. Šie rezultatai leidžia kalbėti apie tai, kad yra svarbu atsižvelgti į tai, ką civilinio ginčo šalys patiria teismo proceso metu, siekiant nesumažinti nuomonės apie teisėjų elgesio teisingumą palankumo.
2. Atsižvelgiant į tai, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimus pasibaigus teismo procesui prognozuoja teisėjo, su kuriuo susidūrė civilinio ginčo šalys, elgesio teisingumą, reikia, kad jos vertintų teisėjų elgesį kaip teisingą. Nustatyta, kad suvoktas teisėjo etiškumas ir nešališkumas, suvokta galimybė išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu prognozuoja teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio teisingumo vertinimus. Taigi reikėtų užtikrinti teisėjų elgesio atitiktį šiems procedūrinio teisingumo reikalavimams.
3. Bylininkai, kurie liko nepatenkinti teismo proceso organizavimu (jų manymu, teismo posėdžiai neprasidėdavo laiku, teismo procesas buvo vilkinamas ir pan.), reikšmingai prasčiau vertino ne tik teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, elgesio teisingumą, bet ir visų teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui. Todėl reikia užtikrinti sklandų teismo posėdžių organizavimą.
4. Atsižvelgiant į tai, kad atsakovai, palyginti su ieškovais, prasčiau įvertino teisėjų elgesio teisingumą tiek iki teismo proceso, tiek jam pasibaigus, būtų svarbu daugiau dėmesio skirti atsakovams.
5. Vykdamas teismo bylos nagrinėjimo procedūras, rekomenduotina atsižvelgti į ginčo šalies amžių. Nustatyta, kad kuo vyresnis bylininkas, tuo prasčiau jis įvertino ne tik teisėjo, kuris nagrinėjo bylą, elgesio teisingumą, bet ir visų teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui.
6. Siekiant pagerinti teisėjų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams, būtų svarbu vykdyti mokymus, kuriuose teisėjai būtų informuojami apie procedūrinio teisingumo reikalavimus, taip pat įgyvendinti teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams stebėseną. Nors nustatyta, kad teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę

reikalavimams yra daugiau kaip 70 proc., buvo bylų, kuriose teisėjų elgesys procedūrinio teisingumo reikalavimų visiškai neatitiko. Todėl būtų reikalingas teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams vertinimas ir grįžtamojo ryšio teisėjams suteikimas, kuris leistų jiems geriau stebėti ir kontroliuoti savo elgesį taip, kad jis šiuos reikalavimus atitiktų. Be to, daugiau dėmesio turėtų būti skiriama galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui, nes nustatyta, kad teisėjų elgesys šį reikalavimą atitiko prasčiausiai.

5. IŠVADOS

1. Civilinio ginčo šalių teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimai prognozuoja visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimus pasibaigus teismo procesui.
2. Civilinio ginčo šalių išankstiniai teisėjų elgesio teisingumo vertinimai prognozuoja visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimą pasibaigus teismo procesui per teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimus.
3. Civilinio ginčo šalių teisingumo lūkesčiai sąveikauja su išankstiniais teisėjų elgesio teisingumo vertinimais prognozuojant teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimus: kuo didesni teisingumo lūkesčiai, tuo stipresnis ryšys tarp išankstinių teisėjų elgesio teisingumo vertinimų ir teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimų.
4. Civilinio ginčo šalių teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumo vertinimus prognozuoja suvoktas procedūrinis teisingumas, kurį atspindi suvoktas teisėjo etiškumas, nešališkumas ir suvokta galimybė išreikšti savo nuomonę.
5. Civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjų elgesio teisingumas, pasibaigus teismo procesui, susijęs su:
 - 5.1. Byloje priimto sprendimo palankumu. Civilinio ginčo šalys, sulaukusios nepalankaus sprendimo byloje, palyginti su tomis, kurios sulaukė palankaus sprendimo, teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui įvertino prasčiau.
 - 5.2. Civilinio ginčo šalies teismo proceso metu patirtu pykčiu. Teismo proceso metu pyktį išgyvenusios ginčo šalys, palyginti su tomis, kurios nenurodė, kad teismo proceso metu patyrė pyktį, prasčiau įvertino teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui.
 - 5.3. Pasitenkinimu teismo proceso organizavimu. Civilinio ginčo šalys, nepatenkintos teismo proceso organizavimu, palyginti su patenkintomis, prasčiau įvertino teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui.

5.4. Civilinio ginčo šalies amžiumi. Kuo vyresnis bylininkas, tuo prasčiau jis įvertino teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui.

5.5. Civilinio ginčo šalies procesine padėtimi. Atsakovai, palyginti su ieškovais, prasčiau įvertino teisėjų elgesio teisingumą pasibaigus teismo procesui.

6. Vidutinė teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo etiškumo, nešališkumo ir galimybės išreikšti nuomonę reikalavimams yra daugiau kaip 70 proc. Teisėjų elgesys labiausiai atitiko nešališkumo reikalavimą, prasčiau – etiškumo, santykinai prasčiausiai – galimybės išreikšti nuomonę reikalavimą.

7. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams susijusi su šiais veiksniais:

7.1. Teisėjų lytimi – teisėjų vyrų elgesys labiau atitinka nešališkumo reikalavimą nei teisėjų moterų elgesys.

7.2. Kriterinių situacijų, kuriose nagrinėtas teisėjų elgesys, reglamentavimu Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse – teisėjų elgesys įstatymo reglamentuotose situacijose labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus nei nereglamentuotose.

LITERATŪRA

- Adams, J. S. (1965). Inequity in Social Exchange. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 2, pp. 267–299). New York: Academic Press.
- Ambrose, L. M., & Schminke, M. (2009). The role of overall justice judgments in organizational justice research: A test of mediation. *Journal of Applied Psychology, 94*(2), 491–500. doi: 10.1037/a0013203
- Ambrose, M. L., & Arnaud, A. (2005). Are Procedural Justice and Distributive Justice Conceptually Different? In J. Greenberg, J. A. Colquitt (Eds.), *Handbook of Organizational Justice* (pp. 59–84). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Ambrose, M. L., Wo, D. X. H., & Griffith, M. D. (2015). Overall Justice: Past, Present, and Future. In R. S. Cropanzano, M. L. Ambrose (Eds.) *The Oxford Handbook of Justice in Workplace*. New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199981410.013.5
- Anastasi, A. (1985). Psychological Testing: Basic Concepts and Common Misconceptions. In A. M. Rogers, C. J. Scheirer (Eds.), *The G. Stanley Hall Lecture Series* (Vol. 5, (pp. 87–120). Washington, DC, US: American Psychological Association. doi: 10.1037/10052-003
- Avery, D. R., & Quiñones, M. A. (2004). Individual differences and the voice effect. *Group & Organization Management, 29*(1), 106–124. doi: 10.1177/1059601103252097
- Barclay, L. J., & Kiefer, T. (2014). Approach or avoid? Exploring overall justice and the differential effects of positive and negative emotions. *Journal of Management, 40*(7), 1857–1898. doi: 10.1177/0149206312441833
- Barret, P. (2007). Structural equation modelling: adjudging model fit. *Personality and Individual Differences, 42*, 815–524. doi:10.1016/j.paid.2006.09.018

- Barsky, A., Kaplan, S. A., & Beal, D. J. (2011). Just feelings? The role of affect in the formation of organizational fairness judgments. *Journal of Management*, *37*(1), 248–279. doi: 10.1177/0149206310376325
- Bauman, C. W., & Skitka, L. J. (2009). Moral disagreement and procedural justice: moral mandates as constraints to voice effects. *Australian Journal of Psychology*, *61*(1), 40–49. doi: 10.1080/00049530802607647
- Beauducel, A., & Herzberg, P. Y. (2006). On the performance of maximum likelihood versus means and variance adjusted weighted least squares estimation in CFA. *Structural Equation Modeling*, *13*(2), 186–203. doi: 10.1207/s15328007sem1302_2
- Beier, S., Eib, C., Oehmann, V., Fiedler, P., & Fiedler, K. (2014). Influence of judges behaviors on perceived procedural justice. *Journal of Applied Social Psychology*, *44*, 46–59. doi: 10.1111/jasp.12199
- Bell, B. S., Ryan, A. M., & Wiechmann, D. (2004). Justice expectations and applicant perceptions. *International Journal of Selection and Assessment*, *12* (1/2), 24–38. doi: 10.1111/j.0965-075X.2004.00261.x
- Bell, B. S., Wiechmann, D., & Ryan, A. M. (2006). Consequences of organizational justice expectations in a selection system. *Journal of Applied Psychology*, *91*(2), 455–466. doi: 10.1037/0021-9010.91.2.455
- Benesh, S. C. (2006). Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*, *68*(3), 697–707. doi: 10.1111/j.1468-2508.2006.00455.x
- Bies, R. J., & Shapiro, D. L. (1987). Interactional fairness judgments: The influence of causal accounts. *Social Justice Research*, *1*(2), 199–218. doi: 10.1007/BF01048016
- Blader, S. L. (2007). What determines people's fairness judgments? Identification and outcomes influence procedural justice evaluations under uncertainty. *Journal of Experimental Social Psychology*, *43*, 989–994. doi: 10.1016/j.jesp.2006.10.022

- Blader, S. L., & Tyler, T. R. (2003a). A four-component model of procedural justice: Defining the meaning of a “fair” process. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(6), 747–758. doi: 10.1177/0146167203252811
- Blader, S. L., & Tyler, T. R. (2003b). What constitutes fairness in work settings? A four-component model of procedural justice. *Human Resource Management Review*, 13, 107–126. doi: 10.1016/S1053-4822(02)00101-8
- Blader, S. L., & Tyler, T. R. (2009). Testing and extending the group engagement model: Linkages between social identity, procedural justice, economic outcomes, and extrarole behavior. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 445–464. doi: 10.1037/a0013935
- Blader, S. L., & Tyler, T. R. (2015). Relational Models of Procedural Justice. In R. S. Cropanzano, M. L. Ambrose (Eds.) *The Oxford Handbook of Justice in Workplace* (p. 351–370). New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199981410.013.16
- Blader, S. L., Wiesenfeld, B. M., Fortin, M., & Wheeler-Smith, S. L. (2013). Fairness lies in the heart of the beholder: How the social emotions of third parties influence reactions to injustice. *Organizational Behavior and Human Decision Making Processes*, 121(1), 62–80. doi: 10.1016/j.obhdp.2012.12.004
- Bobocel, D. R., & Gosse, L. (2015). Procedural Justice: A Historical Review and Critical Analysis. In R. S. Cropanzano, M. L. Ambrose (Eds.), *The Oxford Handbook of Justice in Workplace* (p. 51–88). New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199981410.013.3
- Bradford, B. (2012). Policing and social identity procedural justice inclusion and cooperation between police and public. *Oxford Legal Studies Research Paper no. 06*, 1–24. doi: 10.2139/ssrn.1994350
- Brockner, J. (2002). Making sense of procedural fairness: How high procedural fairness can reduce or heighten the influence of outcome favorability. *Academy Management Review*, 27(1), 58–76. doi: 10.5465/AMR.2002.5922363

- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research* (2nd edition). New York: The Guilford Press.
- Buckler, K., Cullen, F. T., & Unnever, J. D. (2007). Citizen assessment of local criminal courts: Does fairness matter? *Journal of Criminal Justice*, *35*, 524–536. doi: 10.1016/j.jcrimjus.2007.07.005
- Colquitt, J. A., & Rodell, J. B. (2015). Measuring justice and fairness. In R. S. Cropanzano, M. L. Ambrose (Eds.), *The Oxford Handbook of Justice in Workplace*. New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199981410.013.8
- Colquitt, J. A., & Zipay, K. P. (2015). Justice, fairness, and employee reactions. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, *2*(1), 75–99. doi: 10.1146/annurev-orgpsych-032414-111457
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, O. L. H., & Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, *86*(3), 425–445. doi: 10.1037//0021-9010.3.425
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, *16*(3), 297–334. doi: 10.1007/BF02310555
- Cropanzano, R. S., Byrne, Z. S., Bobocel, D. R., & Rupp, D. E. (2001a). Moral virtues, fairness heuristics, social entities, and other denizens of organizational justice. *Journal of Vocational Behavior*, *58*, 164–209. doi: 10.1006/jvbe.2001.1791
- Cropanzano, R., Rupp, D. E., Mohler, C. J., & Schminke, M. (2001b). Three roads to organizational justice. In G. R. Ferris (Ed.), *Research in Personnel and Human Resources Management* (Vol. 20, pp. 1–113). New York: Elsevier Science Ltd.
- Cropanzano, R., Stein, J. H., & Nadisic, T. (2011). *Social Justice and the Experience of Emotion*. New York, London: Routledge.
- Čunichina, K. (2014). Nusikaltimo aukų suvoktas teisėjų elgesio teisingumas. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

- Čunichina, K., Valickas, G. ir Justickis, V. (2014). Teisėjo elgesio, priimto sprendimo teisingumo vertinimų ir asmenybės bruožų sąsajos. *Socialinių mokslų studijos*, 6(1), 177–196. doi:10.13165/SMS-14-6-1-10
- De Beaucelaer, A., & Lievens, F. (2009). Measurement equivalence of paper-and-pencil and internet organizational surveys: A large scale examination in 16 countries. *Applied Psychology*, 58(2), 336–361. doi: 10.1111/j.1464-0597.2008.00350.x
- De Cremer, D. (2004). The influence of accuracy as a function of leader's bias: The role of trustworthiness in the psychology of procedural justice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30 (3), 293–304. doi: 10.1177/0146167203256969
- De Cremer, D., & Ruiters, R. A. C. (2003). Emotional reactions toward procedural fairness as a function of negative information. *The Journal of Social Psychology*, 143(6), 793–795. doi: 10.1080/00224540309600433
- De Cremer, D., & Sedikides, C. (2005). Self-uncertainty and responsiveness to procedural justice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 157–173. doi: 10.1016/j.jesp.2004.06.010
- Farley, R. J., Jensen, E., & Rempel, M. (2014). Improving courtroom communication: A procedural justice experiment in Milwaukee. Evaluation of pilot project. Center for Court Innovation.
- Flora, D. B., & Curran, P. J. (2004). An empirical evaluation of alternative methods of estimation for confirmatory factor analysis with ordinal data. *Psychological Methods*, 9(4), 466–491. doi: 10.1037/1082-989X.9.4.466.
- Folger, R. (1977). Distributive and procedural justice: Combined impact of “voice” and improvement on experienced inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 108–119. doi.org/10.1037/0022-3514.35.2.108
- Folger, R. (1987). Distributive and procedural justice in the workplace. *Social Justice Research*, 1(2), p. 143–159. doi: 10.1007/BF01048013

- Folger, R. (2005). The road to fairness and beyond. In K. G. Smith, M. A. Hitt (Eds.), *Great Minds in Management: The Process of Theory Development* (pp. 55–83) New York: Oxford University Press.
- Folger, R., & Cropanzano, R. (2001). Fairness theory: justice as accountability. In J. Greenberg, R. Cropanzano (Eds.), *Advances in Organizational Justice* (p. 3–55). Stanford: Stanford University Press.
- Folger, R., & Glerum, D. R. (2015). Justice and deonance: “you ought to be fair”. In R. S. Cropanzano, M. L. Ambrose (Eds.), *The Oxford Handbook of Justice in Workplace*. New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199981410.013.15
- Folger, R., & Greenberg, J. (1985). Procedural justice: An interpretive analysis of personnel systems. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 3, 141–183.
- Folger, R., & Konovsky, M. A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *The Academy of Management Journal*, 32(1), 115–130. doi: 10.2307/256422
- Folger, R., Rosenfield, D., & Robinson, T. (1983). Relative deprivation and procedural justifications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 268–273.
- Folger, R., Rosenfield, D., Grove, J., & Corkran, L. (1979). Effects of “voice” and peer opinions on responses to inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(12), 2253–2261. doi: 10.1037/0022–3514.37.12.2253
- Frazer, M. S. (2007). Examining defendant perceptions of fairness in the courtroom. *Judicature*, 91(1), 36–37.
- Froeb, L. M., & Kobayashi, B. H. (2001). Evidence production in adversarial vs. inquisitorial regimes. *Economic Letters*, 70, 267–272. doi: 10.2139/ssrn.179182
- Garson, G. D. (2012). *Testing Statistical Assumptions*. Asheboro: Statistical Publishing Associates.

- Geenen, B., Proost, K., Schreurs, B., van Dijke, M., Derous, E., De Witte, K., & von Grumbkow, J. (2012). The influence of general beliefs on the formation of justice expectations: The moderating role of direct experiences. *Career Development International*, *17*(1), 67–82. doi:10.1108/13620431211201337
- Greacen, J. M. (2014). Self-represented litigants, the courts, and the legal profession: Myths and realities. *Family Court Review*, *52*(4), 662–669. doi: 10.1111/fcre.12118
- Greenberg, J. (1986). Determinants of perceived fairness of performance evaluations. *Journal of Applied Psychology*, *71*(2), 340–342. doi: 10.1037/0021-9010.71.2.340
- Greene, C., Sprott, J. B., Madon, N. S., & Jung, M. (2010). Punishing processes in Youth Court: Procedural justice, court atmosphere and youths' views of the legitimacy of the justice system. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, *52*(5), 527–544. doi: 10.3138/cjccj.52.5.527
- Hartner, M., Rechberger, S., Kirchler, E., & Schabmann, A. (2008). Procedural fairness and tax compliance. *Economic Analysis & Policy*, *38*(1), 137–152. doi: 10.1016/S0313–5926(08)50010–5
- Hauenstein, N. M. A., McGonigle, T., & Flinder, S. W. (2001). A meta-analysis of the relationship between procedural justice and distributive justice: Implications for justice research. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, *13*(1), 39–56. doi:10.1023/A:1014482124497
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis. A Regression-based Approach*. New York, London: The Guilford Press.
- Heuer, L., Penrod, S., Hafer, C. L., & Cohn, I. (2002). The role of resource and relational concerns for procedural justice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *28*(11), 1468–1482. doi: 10.1177/014616702237575
- Higgins, G. E., Wolfe, S. C., & Walters, N. (2009). Sex and experience: Modeling the public's perceptions of justice, satisfaction, and attitude

- toward the courts. *American Journal of Criminal Justice*, 34, 116–130. doi: 10.1007/s12103-008-9058-7
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Holtz, B. C., & Harold, C. M. (2009). Fair today, fair tomorrow? A longitudinal investigation of overall justice perceptions. *Journal of Applied Psychology*, 94(5), 1185–1199. doi: 10.1037/a0015900
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53–60.
- Hough, M., Jackson, J., Bradford, B., Myhill, A., & Quinton, P. (2010). Procedural justice, trust, and institutional legitimacy. *Policing*, 4(3), 203–210. doi: 10.1093/police/paq027
- Howard, L. W., & Cordes, C. L. (2010). Flight from unfairness: Effects of perceived injustice on emotional exhaustion and employee withdrawal. *Journal of Business Psychology*, 25, 409–428. doi: 10.1007/s10869-010-9158-5
- Hu, L.-T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. doi: 10.1080/10705519909540118
- Jackson, D. L., Gillaspay, Jr., J. R., & Purc-Stephenson, R. (2009). Reporting practices in confirmatory factor analysis: An overview and some recommendations. *Psychological Methods*, 14(1), 6–23. doi: 10.1037/a0014694
- Jackson, J., Bradford, B., Hough, M., Myhill, A., Quinton, P., & Tyler, T. R. (2012). Why do people comply with the law? *British Journal of Criminology*, 52(6), 1051–1071. doi: 10.1093/bjc/azs032

- Jackson, J., Pooler, T., Hohl, K., Kuha, J., Bradford, B., & Hough, M. (2011). Trust in justice: Topline results from round 5 of the European Social Survey. European Social Survey, 2011.
- Johansson-Stenman, O., & Konow, J. (2010). Fair air: Distributive justice and environmental economics. *Environmental and Resource Economics*, *46*(2), 147–166. doi:10.1007/s10640-010-9356-7
- Jonathan-Zamir, T., Mastrofski, S. D., & Moyal, S. (2015). Measuring procedural justice in police–citizen encounters. *Justice Quarterly*, *32*(5), 845–871. doi: 10.1080/07418825.2013.845677
- Jones, D. A., & Martens, M. L. (2009). The mediating role of overall fairness and the moderating role of trust certainty in justice-criteria relationships: The formation and use of fairness heuristics in the workplace. *Journal of Organizational Behavior*, *30*, 1025–1051. doi: 10.1002/job.577
- Jones, D. A., & Skarlicki, D. P. (2013). How perceptions of fairness can change: A dynamic model of organizational justice. *Organizational Psychology Review*, *3*(2), 138–160. doi: 10.1177/2041386612461665
- Justickis, V. ir Valickas, G. (2006). *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje: monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
- Kahneman, D. A. (2003). Perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality. *American Psychologist*, *58*(9), 697–720. doi: 10.1037/0003-066X.58.9.697
- Keltner, D., Ellsworth, P., & Edwards, K. (1993). Beyond simple pessimism: Effects of sadness and anger on social perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, *64*(5), p. 740–752. doi: 10.1037/0022-3514.64.5.740
- Kim, T.-Y., Leung, K. (2007). Forming and reacting to overall fairness: A cross-cultural comparison. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *104*, 83–95. doi: 10.1016/j.obhdp.2007.01.004

- Konow, J. (2001). Fair and square: The four sides of distributive justice. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 46, 137–164. doi: 10.1.1.526.7152
- Krehbiel, P. J., & Cropanzano, R. (2000). Procedural justice, outcome favorability and emotion. *Social Justice Research*, 13(4), 339–360. doi: 10.1023/A:1007670909889
- Laurinavičius, A. (2005). Teisėjo elgesio ir sprendimo prognozės sąveika vertinant procedūrinį teisingumą. *Psichologija*, 32, 87–101.
- Leventhal, G. S. (1980). What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In K. J. Gergen, M. S. Greenberg, R. H. Willis (Eds.), *Social Exchange: Advances in Theory and Research* (pp. 27–55). New York: Plenum. doi: 10.1007/978-1-4613-3087-5_2
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 36-1340.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 74-2262.
- Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas.
- Lind, E. A. (1990). *Arbitrating High Stakes Cases: An Evaluation of Court Annexed Arbitration in a United States District Court*. Santa Monica: RAND.
- Lind, E. A. (2001). Fairness Heuristic Theory: Justice Judgments as Pivotal Cognitions in Organizational Relations. In J. Greenberg, R. Cropanzano (Eds.), *Advances in Organizational Justice* (pp. 56–88). Stanford: Stanford University
- Lind, E. A., & Tyler, T. R. (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum.
- Lind, E. A., & van den Bos, K. (2002). When fairness works: toward a general theory of uncertainty management. *Research in Organizational Behavior*, 24, 181–223. doi: 10.1016/S0191-3085(02)24006-X
- Lind, E. A., Ambrose, M., de Vera Park, M., & Kulik, C. T. (1990a). Perspective and procedural justice: Attorney and litigant evaluations of

- court procedures. *Social Justice Research*, 4(4), 325–336. doi:10.1007/BF01126779
- Lind, E. A., Kanfer, R., & Earley, P. C. (1990b). Voice, control, and procedural justice: Instrumental and noninstrumental concerns in fairness judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 952–959. doi: 10.1037/0022-3514.59.5.952
- Lind, E. A., Kray, L., & Thompson, L. (2001). Primacy effects in justice judgments: Testing predictions from fairness heuristic theory. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 85(2), 189–210. doi: 10.1006/obhd.2000.2937
- Lind, E. A., Kulik, C. T., Ambrose, M., & de Vera Park, M. (1993). Individual and corporate dispute resolution: Using procedural fairness as a decision heuristic. *Administrative Science Quarterly*, 38, 224–251. doi: 10.2307/2393412
- Lind, E. A., Lissak, R. I., & Conlon, D. E. (1983). Decision control and process control effects on procedural fairness judgments. *Journal of Applied Social Psychology*, 13(4), 338–350. doi: 10.1111/j.1559-1816.1983.tb01744.x
- Lind, E. A., MacCoun, R. J., Ebener, P. A., Felstiner, W. L. F., Hensler, D. R., Resnik, J., & Tyler, T. R. (1990c). In the eye of the beholder: Litigants' evaluations of their experiences in the civil justice system. *Law & Society Review*, 24(4), 953–996.
- Lind, E. A., MacCoun, R. J., Ebener, P. A., Felstiner, W. L. F., Hensler, D. R., Resnik, J., & Tyler, T. R. (1989). *The Perception of Justice: Tort Litigants' Views of Trial, Court-annexed Arbitration, and Judicial Settlement Conferences*. Santa Monica: RAND.
- Longazel, J. G., Parker, L. S., & Sun, I. Y. (2011). Experiencing court, experiencing race: Perceived procedural injustice among court users. *Race and Justice*, 1(2), 202–227. doi: 10.1177/2153368710388292

- MacCoun, R. J. (2005). Voice, control, and belonging: The double-edged sword of procedural fairness. *Annual Review of Law and Social Science*, 1, 171–201. doi: 10.1146/annurev.lawsocsci.1.041604.115958
- MacCoun, R. J., Lind, E. A., Hensler, D. R., Bryant, D. L., & Ebener, P. A. (1988). *Alternative Adjudication: An Evaluation of the New Jersey Automobile Arbitration Program*. Santa Monica: RAND.
- Mahoney, M. K. (2014). Procedural justice and the judge–probationer relationship in a co-occurring disorders court. *International Journal of Law and Psychiatry*, 37(3), 260–266. doi: 10.1016/j.ijlp.2013.11.022
- Mazerolle, L., Bennett, S., Davis, J., Sargeant, E., & Manning, M. (2013). Procedural justice and police legitimacy: A systematic review of the research evidence. *Journal of Experimental Criminology*, 9 (3), 245–274. doi 10.1007/s11292-013-9175-2
- Miller, D. T. (2001). Disrespect and the experience of injustice. *Annual Review of Psychology*, 52, 527–553. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.527
- Munthén, L. K., & Munthén, B. O. (1988–2010). *Mplus. Statistical Analysis with Latent Variables. User's Guide*. Los Angeles, CA: Munthén & Munthén.
- Murphy, K., & Tyler, T. R. (2008). Procedural justice and compliance behavior: The mediating role of emotions. *European Journal of Social Psychology*, 38(4), 652–668. doi: 10.1002/ejsp.502
- Nacionalinė teismų administracija. Statistikos ataskaitos.
- O'Barr, W. M., & Conley, J. M. (1988). Lay expectations of the civil justice system. *Law & Society Review*, 22(1), 137–162. doi: 10.2307/3053564
- Ohbuchi, K.-I., Sugawara, I., Teshigara, K., & Imazai, K.-I. (2005). Procedural justice and the assessment of civil justice in Japan. *Law & Society Review*, 39(4), 875–892. doi: 10.1111/j.1540-5893.2005.00247.x
- Pakalniškienė, V. (2012). *Tyrimo ir įvertinimo priemonių patikimumo ir validumo nustatymas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Peterson, R. S. (1999). Can you have too much of a good thing? The limits of voice for improving satisfaction with leaders. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(3), 313–324. doi: 10.1177/0146167299025003004
- Pretsch, J., Ehrhardt, N., Engl, L., Risch, N., Roth, J., Schumacher, S., & Schmitt, M. (2016). Injustice in school and students' emotions, well-being, and behavior: A longitudinal study. *Social Justice Research*, 29(1), 119–138. doi: 10.1007/s11211-015-0234-x
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rodell, J. B., & Colquitt, J. A. (2009). Looking ahead in times of uncertainty: The role of anticipatory justice in an organizational change context. *Journal of Applied Psychology*, 94(4), 989–1002. doi: 10.1037/a0015351
- Rosenbaum, D. P., Lawrence, D. S., Hartnett, S. M., McDevitt, J., & Posick, C. (2015). Measuring procedural justice and legitimacy at the local level: The police–community interaction survey. *Journal of Experimental Criminology*, 11(3), 335–366. doi: 10.1007/s11292-015-9228-9
- Rottman, D. B. (2005). *Trust and confidence in the California Courts: A Survey of the Public and Attorneys*. National Center for State Courts.
- Rottman, D. B., & Tyler, T. R. (2014). Thinking about judges and judicial performance: Perspective of the public and court users. *Oñati Socio-legal Series*, 2014, 4(5), 1046–1070.
- Schmidt, M. F. H., & Sommerville, J. A. (2011). Fairness expectations and altruistic sharing in 15-month–old human infants. *PLoS ONE*, 6(10), e23223. doi:10.1371/journal.pone.0023223
- Schmitt, N. (1996). Uses and abuses of coefficient alpha. *Psychological Assessment*, 8 (4), 350–353. <http://dx.doi.org/10.1037/1040-3590.8.4.350>.
- Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2010). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling: Third Edition*. New York, London: Routledge, Taylor and Francis Group.
- See, K. E. (2009). Reactions to decisions with uncertain consequences: Reliance on perceived fairness versus predicted outcomes depends on

- knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(1), 104–118. doi: 10.1037/a0013266
- Shapiro, D. L., & Kirkman, B. L. (2001). Anticipatory Injustice: The Consequences of Expecting Injustice in the Workplace. In J. Greenberg, R. Cropanzano (Eds.), *Advances in Organizational Justice* (pp. 152–178). Lexington, MA: New Lexington.
- Sivasubramaniam, D., & Heuer, L. (2007). Decision makers and decision recipients: Understanding disparities in the meaning of fairness. *Court Review*, 44(1/2), 62–70.
- Skarlicki, D. P., Hoegg, J., Aquino, K., & Nadisic, T. (2013). Does injustice affect your sense of taste and smell? The mediating role of moral disgust. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 852–859. doi: 10.1016/j.jesp.2013.03.011
- Skitka, L. J. (2009). Exploring the “lost and found” of justice theory research. *Social Justice Research*, 22, 98–116. doi:10.1007/s11211-009-0089-0
- Skitka, L. J., Winkler, J., & Hutchinson, S. (2003). Are outcome fairness and outcome favorability distinguishable psychological constructs? A meta-analytic review. *Social Justice Research*, 16(4), 309–341. doi: 10.1023/A:1026336131206
- Smith, H. J., & Pettigrew, T. F. (2015). Advances in relative deprivation theory and research. *Social Justice Research*, 28(1), 1–6. doi: 10.1007/s11211-014-0231-5
- Sommerville, J. A., Schmidt, M. F. H., Yun, J., & Burns, M. (2013). The development of fairness expectations and prosocial behavior in the second year of life. *Infancy*, 18(1), 40–66. doi: 10.1111/j.1532-7078.2012.00129.x
- Sprott, J. B., & Greene, C. (2010). Trust and confidence in the courts: Does the quality of treatment young offenders receive affect their views of the courts? *Crime & Delinquency*, 56(2), 269–289. doi: 10.1177/0011128707308176
- Stinglhamber, F., Marique, G., Caesens, G., Desmette, D., Hanin, D., & Bertrand, F. (2015). Employees’ organizational identification and affective

- organizational commitment: An integrative approach. *PLoS One*, 10(4): e0123955. doi: 10.1371/journal.pone.0123955
- Sun, I. Y., & Wu, Y. (2006). Citizens' perceptions of the courts: The impact of race, gender, and recent experience. *Journal of Criminal Justice*, 34, 457–467. doi: 10.1016/j.jcrimjus.2006.09.001
- Sunshine, J., & Tyler, T. R. (2003). The Role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law & Society Review*, 37(3), 513–548. doi: 10.1111/1540-5893.3703002
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53–55. doi: 10.5116/ijme.4dfb.8dfd
- Thibaut, J., & Walker, L. (1975). *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale, New, York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Thibaut, J., & Walker, L. (1978). A theory of procedure. *California Law Review*, 66(3), 541–566. doi: 10.2307/3480099
- Thibaut, J., Walker, L., LaTour, S., & Houlden, P. (1974). Procedural justice as fairness. *Stanford Law Review*, 26(6), 1271–1289.
- Törnblom, K. Y., & Vermunt, R. (1999). An integrative perspective on social justice: Distributive and procedural fairness evaluations of positive and negative outcome allocations. *Social Justice Research*, 12(1), 39–64. doi:10.1023/A:1023226307252
- Tyler, T. R. (1984). The role of perceived injustice in defendants' evaluations of their courtroom experience. *Law & Society Review*, 18(1), 51–74. doi: 10.2307/3053480
- Tyler, T. R. (1988). What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law & Society Review*, 22(1), 103–136. doi: 10.2307/3053563
- Tyler, T. R. (1990). *Why People obey the Law*. New Haven, London: Yale University Press.
- Tyler, T. R. (1997). Procedural fairness and compliance with the law. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 133(2/2), 219–240.

- Tyler, T. R. (1999). Why people cooperate with organizations: An identity-based perspective. In R. I. Sutton, B. M. Staw. (Eds.), *Research in Organizational Behavior* (Vol. 21, pp. 201–246). US: Elsevier Science/JAI Press.
- Tyler, T. R. (2000). Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 35(2), 117–125. doi: 10.1080/002075900399411
- Tyler, T. R. (2001). Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal institutions? *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 215–235. doi: 10.1002/bsl.438
- Tyler, T. R. (2003). Procedural justice, legitimacy and the effective rule of law. *Crime and Justice*, 30, 283–357. doi: 10.1086/652233
- Tyler, T. R. (2004). Enhancing police legitimacy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 593(1), 84–99. doi: 10.1177/0002716203262627
- Tyler, T. R. (2006). Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annual Review of Psychology*, 57, 375–400. doi: 10.1146/annurev.psych.57.102904.190038
- Tyler, T. R. (2007a). Does the American public accept the rule of law? The findings of psychological research on deference to authority. *56 DePaul Law Review*, 661–694.
- Tyler, T. R. (2007b). Procedural justice and the courts. *Court Review*, 44 (1/2), 26–31.
- Tyler, T. R. (2007c). *Psychology and the Design of Legal Institutions*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Tyler, T. R. (2011). *Why People Cooperate*. Princeton: Princeton University Press.
- Tyler, T. R. (2016, July). *Trust in law*. Paper presented at the 16th Biennial Meeting of the International Society for Justice Research (ISJR), Canterbury, England.

- Tyler, T. R., & Blader, S. L. (2000). *Cooperation in Groups: Procedural Justice, Social Identity, and Behavioral Engagement*. Philadelphia, Pa.: Psychology Press.
- Tyler, T. R., & Blader, S. L. (2003). The Group Engagement Model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 349–361. doi: 10.1207/S15327957PSPR0704_07
- Tyler, T. R., & Caine, A. (1981). The influence of outcomes and procedures on satisfaction with formal leaders. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(4), 642–655. doi: 10.1037/0022-3514.41.4.642
- Tyler, T. R., & Fagan, J. (2008). Legitimacy and cooperation: Why do people help the police fight crime in their communities? *Ohio State Journal of Criminal Law*, 6, 231–275.
- Tyler, T. R., Goff, A. P., & MacCoun, R. J. (2015). The impact of psychological science on policing in the United States. Procedural justice, legitimacy and effective law enforcement. *Psychological Science in the Public Interest*, 16 (3), 75–109. doi: 10.1177/1529100615617791
- Tyler, T. R., & Huo, Y. J. (2002). *Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts*. New York: Russel Sage Foundation.
- Tyler, T. R., & Jackson, J. (2014). Popular legitimacy and the exercise of legal authority motivating compliance cooperation and engagement. *Psychology, Public Policy, and Law*, 20(1), 78–95. <http://dx.doi.org/10.1037/a0034514>
- Tyler, T. R., & Jost, J. T. (2007). Psychology and the law: Reconciling normative and descriptive accounts of social justice and system legitimacy. In A. W. Kruglanski, E. T. Higgins (Eds.), *Social Psychology: Handbook of Basic Principles* (2nd ed., pp. 807–825). New York: Guilford Press.
- Tyler, T. R., & Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. In M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 25, pp. 115–192). New York: Academic Press.

- Tyler, T. R., & Rasinski, K. (1991). Procedural justice, institutional legitimacy, and the acceptance of unpopular U.S. Supreme Court decisions: A reply to Gibson. *Law & Society Review*, 25(3), 621–630. doi: 10.2307/3053729
- Tyler, T. R., & Smith, H. J. (1995). Social justice and social movements. *Institute of Industrial Relations*, working paper no. 61, 1–86. doi: 10.1093/bjsw/32.6.711
- Tyler, T. R., & Wakslak, C. J. (2004). Profiling and police legitimacy: Procedural justice, attributions of motive, and acceptance of police authority. *Criminology*, 42(2), 253–281. doi: 10.1111/j.1745-9125.2004.tb00520.x
- Tyler, T. R., Sevier, J. (2014). How do the courts create popular legitimacy?: The role of establishing the truth, punishing justly and/or acting through just procedures. *Faculty Scholarship Series*, Paper 4991, 1095–1137.
- Teisėjų elgesio ir įvaizdžio socialinė percepcija*. Mokslinio tyrimo projekto ataskaita / projekto vadovas G. Valickas. Nepublikuotas.
- Valickas, G. ir Vanagaitė, K. (2013). Teismo posėdžių dalyvių įstatymų, teisėsaugos institucijų ir pareigūnų elgesio vertinimai. *Teisė*, 88, 53–72.
- Valickas, G., Justickis, V., Vanagaitė, K. ir Voropaj, K. (2013). *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Valickas, V., Voropaj, K. ir Justickis, V. (2012). Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. *Socialinių mokslų studijos*, 4 (4), 1645–1663.
- Van den Bos, K. (2001). Uncertainty management: The influence of uncertainty salience on reactions to perceived procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80 (6), 931–941. doi: 10.1037/0022-3514.80.6.931
- Van den Bos, K. (2003). On the subjective quality of social justice: The role of affect as information in the psychology of justice judgments. *Journal of*

- Personality and Social Psychology*, 85(3), p. 482–498. doi: 10.1037/0022-3514.85.3.482
- Van den Bos, K. (2005). What is Responsible for the Fair Process Effect? In J. Greenberg, J. A. Colquitt (Eds.), *Handbook of Organizational Justice* (pp. 273–300). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Van den Bos, K. (2007). Hot Cognition and Social Justice Judgments: The Combined Influence of Cognitive and Affective Factors on the Justice Judgment Process. In D. De Cremer (Ed.), *Advances in the Psychology of Justice and Affect* (pp. 61–84). Charlotte: Information Age Publishing.
- Van den Bos, K. (2009). Making sense of life: The Existential self trying to deal with personal uncertainty. *Psychological Inquiry*, 20, 197–217. doi: 10.1080/10478400903333411
- Van den Bos, K., & Lind, E. A. (2004). Fairness heuristic theory is an empirical framework: A reply to Árnadóttir. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 265–268. doi: 10.1111/j.1467-9450.2004.00404.x
- Van den Bos, K., & Miedema, J. (2000). Toward understanding why fairness matters: The influence of mortality salience on reactions to procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(3), 355–366. doi: 10.1037//0022-3514.79.3.355
- Van den Bos, K., Hulst, M. (2016). On experiments in empirical legal research. *Law and Method*, 1, 1–18. doi: 10.5553/REM/.000014
- Van den Bos, K., Lind, E. A., Vermunt, R., & Wilke, H. A. M. (1997a). How do I judge my outcome when I do not know the outcome of others? The psychology of fair process effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5), 1034–1046. doi: 10.1037/0022-3514.72.5.1034
- Van den Bos, K., Lind, E. A., Wilke, H. A. M. (2001). The Psychology of Procedural and Distributive Justice Viewed from the Perspective of Fairness Heuristic Theory. In R. Cropanzano (Ed.), *Justice in the Workplace* (Vol. 2, p. 49–66). Mahwah, New York: Lawrence Erlbaum Associates.

- Van den Bos, K., van der Velden, L., & Lind, E. A. (2014). On the role of perceived procedural justice in citizens' reactions to government decisions and the handling of conflicts. *Utrecht Law Review, 10*(4), 1–6. doi: 10.18352/ulr.287
- Van den Bos, K., Vermunt, R., & Wilke, H. A. M. (1996). The consistency rule and the voice effect: The influence on expectations on procedural fairness judgments and performance. *European Journal of Social Psychology, 26*, 411–428. doi :10.1002/(SICI)1099-0992(199605)26:3<411::AID-EJSP766>3.0.CO;2-2
- Van den Bos, K., Vermunt, R., & Wilke, H. A. M. (1997b). Procedural and distributive justice: What is fair depends more on what comes first than on what comes next. *Journal of Personality and Social Psychology, 72*(1), 95–104. doi: 10.1037//0022-3514.72.1.95
- Van den Bos, K., Wilke, H. A. M., & Lind, E. A. (1998a). When do we need procedural fairness? The role of trust in authority. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*(6), 1449–1458. doi: 10.1037//0022-3514.75.6.1449
- Van den Bos, K., Wilke, H. A. M., Lind, E. A., & Vermunt, R. (1998b). Evaluating outcomes by means of the fair process effect: Evidence for different processes in fairness and satisfaction judgments. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(6), 1493–1503. doi: 10.1037/0022-3514.74.6.1493
- Van Dijke, M., De Cremer, D., Mayer, D. M., & Van Quaquebeke, N. (2012). When does procedural fairness promote organizational citizenship behavior? Integrating empowering leadership typer in relational justice models. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 117*, 235–248. doi: 10.1016/j.obhdp.2011.10.006
- Van Prooijen, J.-W., van den Bos, K., & Wilke, H. A. M. (2004). Group belongingness and procedural justice: Social inclusion and exclusion by peers affects the psychology of voice. *Journal of Personality and Social Psychology, 87*(1), 66–79. doi: 10.1037/0022-3514.87.1.66

- Verburg, A., & Schueler, B. (2014). Procedural justice in Dutch Administrative Court proceedings. *Utrecht Law Review*, 10(4), 56–72. doi: <http://doi.org/10.18352/ulr.290>
- Vermunt, R. (2014). Doing good to self and others: Some ideas about the antecedents, processes, and consequences of fair resource allocation. *Social Justice Research*, 27(4), 504–517. doi: 10.1007/s11211-014-0224-4
- Vermunt, R., Wit, A., van den Bos, K., & Lind, E. A. (1996). The effects of unfair procedure on negative affect and protest. *Social Justice Research*, 9(2), 109–119. doi:10.1007/BF02198075
- Vileikienė, E. (2015). *Lietuvos gyventojų požiūris į teisėsaugos institucijas ir teismus bei viešojo saugumo situacijos suvokimas*.
- Wales, H. W., Hiday, V. A., & Ray, B. (2010). Procedural justice and mental health court judge's role in reducing recidivism. *International Journal of Law and Psychiatry*, 33(4), 265–271. doi: 10.1016/j.ijlp.2010.06.009
- Walker, L., Lind, E. A., & Thibaut, J. (1979). The relation between procedural and distributive justice. *Virginia Law Review*, 65(8), 1401–1420. doi: 10.2307/1072580
- Wenzel, J. P., Bowler, S., & Lanoue, D. J. (2003). The sources of public confidence in state courts: Experience and institutions. *American Politics Research*, 31(2), 191–211. doi: 10.1177/1532673X02250295
- Wiesenfield, B. M., Swann Jr., W. B., Brockner, J., & Bartel, C. (2007). Is more fairness always preferred? Self-esteem moderates reactions to procedural justice. *Academy of Management Journal*, 50(5), 1235–1253. doi: 10.2307/AMJ.2007.20159922
- Woolard, J. L., Harvell, S., & Graham, S. (2008). Anticipatory injustice among adolescents: Age and racial / ethnic differences in perceived unfairness of the justice system. *Behavioral Sciences and the Law*, 26, 207–226. doi: 10.1002/bsl.805

PRIEDAI

1 priedas. Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimynas

Gerbiamasis (-oji),

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedra atlieka tyrimą, kuriuo siekiama išsiaiškinti teismo proceso dalyvių nuomonę apie teismų darbą (kaip su jais buvo elgiamasi teismo proceso metu). **Jūsų atsakymai mums yra labai svarbūs**, kadangi jie gali atskleisti žmonių nuomonę apie teisėjus ir teismus, pareigūnų darbo privalumus ir trūkumus, išsiaiškinti, kaip pagerinti proceso dalyvių patirtį teisme. Klausimynas yra anoniminis, todėl niekas nesužinos Jūsų vardo ar pavardės. Iš anksto dėkojame Jums už dalyvavimą tyrime. Laukiame Jūsų nuoširdžių atsakymų.

Prieš atsakydamas (-a) į Jums pateiktus klausimus, **iš pradžių pasistenkite kuo detaliau prisiminti**, kas vyko teismo proceso metu. Po to atidžiai perskaitykite kiekvieną klausimą ir apibraukite Jums tinkantį atsakymo variantą arba parašykite savo atsakymą. Jei esate dalyvavęs (-usi) keliose bylose, prašome atsakyti į klausimus apie paskutinę bylą, kuriose esate dalyvavęs (-usi).

1. Kokį vaidmenį atlikote byloje?

- 1.1. ieškovo;
- 1.2. atsakovo.

2. Kokia buvo bylos, kurioje dalyvavote esmė – dėl ko kilo ginčas? Trumpai apibūdinkite ir nurodykite civilinio kodekso straipsnį (-ius)):

3. Prašome pagalvoti apie teisėjus apskritai. Kaip Jūs vertinate teisėju elgesio teisingumą iki teismo proceso? Maniau, kad teisėjai elgiasi:

- 3.1. visiškai teisingai;
- 3.2. daugiau ar mažiau teisingai;
- 3.3. nei teisingai, nei neteisingai;
- 3.4. daugiau ar mažiau neteisingai;
- 3.5. visiškai neteisingai.

4. Kiek tikras (-a) buvote savo teisėjų elgesio teisingumo vertinimu iki teismo proceso?

- 4.1. visiškai tikras (-a);
- 4.2. daugiau ar mažiau tikras (-a);
- 4.3. nei tikras (-a), nei abejojau;
- 4.4. daugiau ar mažiau abejojau;
- 4.5. visiškai netikras (-a).

5. Kokius lūkesčius Jūs turėjote dėl Jūsų bylą nagrinėsiančio teisėjo (-os) elgesio teisingumo prieš prasidedant teismo procesui? Tikėjau, kad teisėjas elgsis:

- 5.1. visiškai teisingai;
- 5.2. daugiau ar mažiau teisingai;
- 5.3. nei teisingai, nei neteisingai;
- 5.4. daugiau ar mažiau neteisingai;
- 5.5. visiškai neteisingai.

6. Prašome pagalvoti apie teisėjus apskritai. Kaip jūs vertinote teisėju priimamų sprendimų teisingumą iki teismo proceso? Maniau, kad teisėjų priimami sprendimai yra:

- 6.1. visiškai teisingi;
- 6.2. daugiau ar mažiau teisingi;
- 6.3. nei teisingi, nei neteisingi;
- 6.4. daugiau ar mažiau neteisingi;
- 6.5. visiškai neteisingi.

7. Kiek tikras (-a) buvote savo teisėjų priimamų sprendimų teisingumo vertinimu iki teismo proceso?

- 7.1. visiškai tikras (-a);
- 7.2. daugiau ar mažiau tikras (-a);
- 7.3. nei tikras (-a), nei abejojau;
- 7.4. daugiau ar mažiau abejojau;
- 7.5. visiškai netikras (-a).

8. Kokius lūkesčius Jūs turėjote dėl Jūsų byloje būsimo sprendimo teisingumo prieš prasidedant teismo procesui? Tikėjau, kad teisėjo (-os) sprendimas bus:

- 8.1. visiškai teisingas;
- 8.2. daugiau ar mažiau teisingas;
- 8.3. nei teisingas, nei neteisingas;
- 8.4. daugiau ar mažiau neteisingas;
- 8.5. visiškai neteisingas.

9. Dabar prašome pagalvoti apie kurį nors vieną teismo posėdį, kuriame dalyvavote, ir kurį geriausiai prisimenate. Ar teisėjas (-a) užėmė savo vietą tiksliai laiku ($\pm 1-2$ min.)?

- 9.1. užėmė (*pereikite prie 14 klausimo*);
- 9.2. neužėmė.

10. Jei teismo posėdis akivaizdžiai vėlavo (*nurodykite, kiek*), ar susirinkusiesiems buvo pranešta, kiek dar teks laukti?

- 10.1. buvo pranešta;
- 10.2. nebuvo pranešta.

11. Ar buvo atsiprašyta susirinkusiųjų už vėlavimą?

- 11.1. buvo atsiprašyta;
- 11.2. nebuvo atsiprašyta.

12. Ar buvo paaiškinta teismo posėdžio pradžios vėlavimo priežastis?

- 12.1. buvo paaiškinta;
- 12.2. nebuvo paaiškinta.

13. Ar teisėjas (-a) pats pranešė susirinkusiesiems vėlavimo priežastį (ar liepė tai padaryti sekretorei)?

- 13.1. pats pranešė;
- 13.2. liepė tai padaryti sekretorei.

14. Ar teisėjas (-a) pasisveikino su Jumis?

- 14.1. pasisveikino;
- 14.2. nepasisveikino.

15. Ar teisėjas (-a) prisistatė proceso dalyviams?

- 15.1. prisistatė;
- 15.2. neprisistatė.

16. Ar teisėjas (-a) paskelbė teismo sudėtį (posėdyje dalyvausiantį sekretorių (-ę), vertėją, ekspertą (-ę))?

- 16.1. paskelbė;
- 16.2. nepaskelbė.

17. Ar proceso dalyviai buvo įspėti, kad bus daromas teismo posėdžio garso įrašas?

- 17.1. buvo įspėti;
- 17.2. nebuvo įspėti.

18. Ar teisėjas (-a) išaiškino Jums nušalinimo teisę ir galimas teisėjo, vertėjo, eksperto nušalinimo priežastis?

18.1. išaiškino (bent vieną nušalinimo priežastį);

18.2. neišaiškino.

19. Ar teisėjas (-a) paklausė, ar Jūs norite pareikšti nušalinimą?

19.1. paklausė;

19.2. nepaklausė.

20. Ar Jūs turėjote galimybę teismo posėdžio metu pateikti prašymus?

20.1. turėjau;

20.2. neturėjau.

21. Ar Jūs pateikėte prašymų?

21.1. pateikiau;

21.2. nepateikiau (*pereikite prie 23 klausimo*).

22. Ar Jūsų prašymai buvo išklaustyti, ar į juos buvo atsižvelgta?

22.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;

22.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;

22.3. nebuvo išklaustyti.

23. Ar Jūs turėjote galimybę teismo posėdžio metu išreikšti savo nuomonę ir pateikti argumentus?

23.1. turėjau;

23.2. turėjau tik iš dalies;

23.3. neturėjau.

24. Ar Jūs išreiškėte savo nuomonę ir argumentus teismo posėdžio metu?

24.1. išreiškiau (*pereikite prie 26 klausimo*);

24.2. neišreiškiau.

25. Dėl kokių priežasčių Jūs neišreiškėte savo nuomonės ir argumentų teismo posėdžio metu (*įrašykite ir pereikite prie 27 klausimo*)?

26. Ar Jūsų nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar į juos atsižvelgta?

26.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;

26.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;

26.3. nebuvo išklaustyti.

27. Ar Jūs galėjote daryti kokį nors poveikį teismo procesui (pvz., įrodymų nagrinėjimui, ekspertų iškvietimui)?

27.1. negalėjau;

27.2. galėjau (*nurodykite konkrečiai, kokį poveikį galėjote daryti*):

28. Ar teisėjas (-a) išaiškino Jums, kokias teises Jūs turite teismo proceso metu (pažymėkite visas teises, kurias Jums buvo išaiškintos)?

28.1. susipažinti su bylos medžiaga;

28.2. daryti išrašus ir nuorašus;

28.3. pareikšti nušalinimus;

28.4. teikti įrodymus;

28.5. dalyvauti tiriant įrodymus;

28.6. užduoti klausimus kitiems dalyvaujantiems byloje asmenims, liudytojams ir ekspertams;

28.7. pateikti prašymus;

28.8. duoti teismui paaiškinimus žodžiu ir raštu;

28.9. teikti savo argumentus ir samprotavimus visais bylos metu kylančiais klausimais;

28.10. prieštarauti kitų dalyvaujančių byloje asmenų prašymams, argumentavimams ir samprotavimams;

28.11. gauti teismo sprendimų, nutarčių ar nutarimų, kuriais išsprendžiama byla, nuorašus;

28.12. apskųsti teismo sprendimus bei nutartis ar nutarimus;

28.13. užbaigti bylą taikos sutartimi;

28.14. reikalauti, kad teismo sprendimas būtų priverstinai įvykdytas;

28.15. atsisakyti apklausos ar atsakymų į tam tikrus pateiktus klausimus, jeigu tai reikštų parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius;

28.16. sąžiningai naudotis savo teisėmis;

28.17. įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus bei atsikirtimus (įrodinėjimo pareiga);

28.18. susipažinti su protokolu, teismo posėdžių stenogramomis, garso įrašais ir per tris dienas nuo protokolo pasirašymo dienos pareikšti rašytines pastabas dėl protokolo;

28.19. pakeisti ieškinio pagrindą arba dalyką;

28.20. padidinti ar sumažinti ieškinio reikalavimus kodekso nustatyta tvarka;

28.21. atsisakyti ieškinio;

28.22. pripažinti ieškinį.

28.23. nebuvo išaiškinta nei viena teisė (*pereikite prie 31 klausimo*).

29. Kaip teisėjas (-a) išaiškino Jums teises?

- 29.1. formaliai (pvz., jas tik išvardino);
- 29.2. taip, kad buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;
- 29.3. išsamiai.

30. Ar teisėjas (-a) mėgino įsitikinti, kad Jūs iki galo ir adekvačiai supratote savo teises?

- 30.1. nemėgino;
- 30.2. darė tai formaliai (pvz., paklausė, ar Jūs supratote išaiškinimą, bet nelaukė atsakymo);
- 30.3. siekė įsitikinti, kad Jūs iš tikrųjų supratote savo teises (pvz., paklausė, ar Jūs supratote išaiškinimą, ir palaukė atsakymo arba uždavė papildomą klausimą).

31. Ar Jūs gerai supratote, kokias teises turite teismo proceso metu?

- 31.1. visiškai supratau;
- 31.2. daugiau ar mažiau supratau;
- 31.3. nei supratau, nei nesupratau;
- 31.4. daugiau ar mažiau nesupratau;
- 31.5. visiškai nesupratau.

32. Ar Jūs turėjote atstovą (advokatą)?

- 32.1. taip (*pereikite prie 34 klausimo*);
- 32.2. ne.

33. Jeigu Jūs neturėjote advokato, nurodykite, dėl kokių priežasčių (*atsakę į šį klausimą, pereikite prie 40 klausimo*)?

- 33.1. nutariau pasikliauti vien savo jėgomis;
- 33.2. neturėjau lėšų advokatui pasisamdyti;
- 33.3. kita (*nurodykite konkrečiai*): _____

34. Ar advokatas atidžiai Jūs iš klausė?

- 34.1. taip;
- 34.2. ne (*nurodykite, kodėl taip manote*): _____

35. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas Jūsų interesus?

- 35.1. taip;
- 35.2. ne (*nurodykite, kodėl taip manote*): _____

36. Ar, Jūsų manymu, advokatas davė Jums gerų patarimų?

- 36.1. taip (*nurodykite, kokių*): _____
- 36.2. ne (*nurodykite, kodėl taip manote*): _____

37. Ar, Jūsų manymu, advokatas su Jumis elgėsi etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

37.1. taip;

37.2. ne (*nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti*): _____

38. Ar, Jūsų manymu, teismo proceso metu advokatas siekė teisingumo?

38.1. taip;

38.2. ne (*nurodykite, kodėl taip manote*): _____

39. Ar teises, kurias turite proceso metu, Jūs sužinojote iš teisėjo (-os), ar iš advokato?

39.1. iš teisėjo;

39.2. iš advokato;

39.3. kita (*nurodykite konkrečiai*): _____

40. Ar Jūs likote patenkintas (-a) teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar posėdžiai prasidėdavo laiku ir pan.)?

40.1. taip;

40.2. ne (*nurodykite, kodėl*): _____

41. Kokį įspūdį apie teisėjo (-os) elgesio teisingumą Jūs susidarėte, kai pirmą kartą susitikote su teisėju (-a), nagrinėjančiu (-a) Jūsų bylą? Man pasirodė, kad teisėjas (-a) elgiasi:

41.1. visiškai teisingai;

41.2. daugiau ar mažiau teisingai;

41.3. nei teisingai, nei neteisingai;

41.4. daugiau ar mažiau neteisingai;

41.5. visiškai neteisingai.

42. Ar teisėjas (-a) darė Jums kokį nors spaudimą bylos nagrinėjimo metu?

42.1. ne;

42.2. taip (*nurodykite, kokį*): _____

43. Ar teisėjas (-a) teismo proceso metu su Jumis elgėsi nešališkai?

43.1. elgėsi nešališkai;

43.2. elgėsi šališkai (*nurodykite konkrečiai, kaip*): _____

44. Ar teismo posėdžių metu teisėjas (-a) su Jumis elgėsi etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

44.1. taip;

44.2. ne (*nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti*): _____

45. Ar, Jūsų manymu, teismo proceso metu teisėjas (-a) elgėsi su Jumis teisingai?

- 45.1. visiškai teisingai;
- 45.2. daugiau ar mažiau teisingai;
- 45.3. nei teisingai, nei neteisingai;
- 45.4. daugiau ar mažiau neteisingai;
- 45.5. visiškai neteisingai.

46. Ar teisėjas (-a) kada nors per teismo posėdį parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl bylos baigties?

- 46.1. neparodė;
- 46.2. parodė (*nurodykite konkrečiai, kaip*): _____

47. Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) dėjo pastangas tam, kad byla būtų išspręsta kuo greičiau?

- 47.1. dėjo pastangas;
- 47.2. nedėjo pastangų.

48. Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) skatino šalis bylą baigti taikiai?

- 48.1. skatino;
- 48.2. neskatino.

49. Ar teisėjas (-a) darė spaudimą Jums, kad sudarytumėte taikos sutartį?

- 49.1. darė spaudimą;
- 49.2. nedarė spaudimo.

50. Ar, Jūsų manymu, teisėjas uždavė daugiau klausimų kuriai nors ginčo šaliai?

- 50.1. taip, ieškovo;
- 50.2. taip, atsakovo;
- 50.3. ne.

51. Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) dažniau komentavo kurios nors ginčo šalies pasisakymus?

- 51.1. taip, ieškovo;
- 51.2. taip, atsakovo;
- 51.3. ne.

52. Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) pateikė Jums daugiau klausimų nei kita ginčo šalis?

- 52.1. teisėjas pateikė daugiau klausimų;
- 52.2. teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų;
- 52.3. teisėjas pateikė mažiau klausimų.

53. Ar teisėjas (-a) Jus pertraukinėjo, kai davėte paaiškinimus?

53.1. pertraukinėjo;

53.2. nepertraukinėjo.

54. Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) dažniau pertraukinėjo kurią nors ginčo šalį?

54.1. taip, ieškovo;

54.2. taip, atsakovo;

54.3. ne.

55. Ar teisėjas (-a) buvo pakėlęs (-usi) balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą bylos nagrinėjimo metu?

55.1. buvo;

55.2. nebuvo.

56. Ar teisėjas (-a) moralizavo Jus koku nors klausimu?

56.1. nemoralizavo;

56.2. moralizavo (*nurodykite, koku klausimu*): _____

57. Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) siekė bylą išspręsti teisingai?

57.1. taip;

57.2. ne (*nurodykite, kodėl taip manote*): _____

58. Kaip teisėjas (-a) bendravo su Jumis?

58.1. geranoriškai;

58.2. neutraliai;

58.3. rodė nepasitenkinimą.

59. Kaip kita ginčo šalis bendravo su Jumis?

59.1. geranoriškai;

59.2. neutraliai;

59.3. rodė nepasitenkinimą.

60. Ar teisėjas (-a) drausmino kitą ginčo šalį, jei ji pertraukinėjo Jus teikiant prašymus, paaiškinimus, trukdė kalbėti?

60.1. drausmino beveik visais atvejais;

60.2. sudrausmino kelis kartus;

60.3. sudrausmino vieną kartą;

60.4. nedrausmino;

60.5. kita šalis Jūsų nepertraukinėjo ir kitaip Jums netrukdė.

61. Kokio teisėjo (-os) sprendimo tikėtotės?

61.1. palankaus sau;

61.2. nepalankaus sau;

61.3. man nebuvo aišku, koks gali būti teismo sprendimas.

62. Ar, Jūsų manymu, teisėjo (-os) priimtas sprendimas buvo teisingas?

62.1. visiškai teisingas;

62.2. daugiau ar mažiau teisingas;

62.3. nei teisingas, nei neteisingas;

62.4. daugiau ar mažiau neteisingas;

62.5. visiškai neteisingas.

63. Ar Jūs likote patenkintas (-a) teisėjo (-os) priimtu sprendimu?

63.1. visiškai patenkintas (-a);

63.2. daugiau ar mažiau patenkintas (-a);

63.3. nei patenkintas (-a), nei nepatenkintas (-a);

63.4. daugiau ar mažiau nepatenkintas (-a);

63.5. visiškai nepatenkintas (-a).

64. Ar teisėjo (-os) priimtas sprendimas buvo Jums palankus?

64.1. palankus;

64.2. nepalankus.

65. Ar teisėjo (-os) elgesio teisingumas atitiko Jūsų turėtus lūkesčius?

65.1. visiškai atitiko;

65.2. daugiau ar mažiau atitiko;

65.3. nei atitiko, nei neatitiko;

65.4. daugiau ar mažiau neatitiko;

65.5. visiškai neatitiko.

66. Ar teisėjo (-os) priimto sprendimo teisingumas atitiko Jūsų turėtus lūkesčius?

66.1. visiškai atitiko;

66.2. daugiau ar mažiau atitiko;

66.3. nei atitiko, nei neatitiko;

66.4. daugiau ar mažiau neatitiko;

66.5. visiškai neatitiko.

67. Kokius emocinius išgyvenimus Jūs patyrėte teismo proceso metu (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę ir pan.)? Taikydami procentinę skalę, apibūdinkite patirtų emocinių išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyvenau silpną emociją, 50 proc. – išgyvenau vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyvenau labai stiprią emociją).

68. Ar teismo proceso metu įvyko koks nors įvykis, kuris pakeitė Jūsų iki teismo proceso turėtą nuomonę apie teisėju elgesio teisingumą?

68.1. įvyko;

68.2. neįvyko (*pereikite prie 75 klausimo*).

69. Trumpai aprašykite tai, kas pakeitė Jūsų nuomonę apie teisėju elgesio teisingumą (gali būti keli įvykiai):

70. Ar įvykių, pakeitusių Jūsų nuomonę apie teisėju elgesio teisingumą, metu teisėjo (-os) elgesys Jums buvo netikėtas?

70.1. teisėjo (-os) elgesys nebuvo netikėtas;

70.2. teisėjo (-os) elgesys buvo netikėtas (*nurodykite konkrečiai, kuo*): _____

71. Ar įvykiai, pakeitę Jūsų nuomonę apie teisėju elgesio teisingumą, buvo Jums palankūs?

71.1. visi buvo palankūs;

71.2. dauguma buvo palankūs;

71.3. dalis buvo palankūs, dalis – nepalankūs;

71.4. dauguma buvo nepalankūs;

71.5. visi buvo nepalankūs.

72. Ar įvykiai, pakeitę Jūsų nuomonę apie teisėju elgesio teisingumą, buvo svarbūs (turėjo reikšmės bylos baigčiai)?

72.1. visi buvo svarbūs;

72.2. dauguma buvo svarbūs;

72.3. dalis buvo svarbūs, dalis – nesvarbūs;

72.4. dauguma buvo nesvarbūs;

72.5. visi buvo nesvarbūs.

73. Ar, Jūsų manymu, įvykių, pakeitusių Jūsų nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą, metu teisėjas (-a) elgėsi teisingai?

73.1. visiškai teisingai;

73.2. daugiau ar mažiau teisingai;

73.3. nei teisingai, nei neteisingai;

73.4. daugiau ar mažiau neteisingai;

73.5. visiškai neteisingai.

74. Kokius emocinius išgyvenimus Jūs patyrėte, kai susidūrėte su įvykiais, pakeitusiai Jūsų nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę ir pan.)? Taikydami procentinę skalę, apibūdinkite patirtų emocinių išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyvenau silpną emociją, 50 proc. – išgyvenau vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyvenau labai stiprią emociją).

75. Ar teismo proceso metu įvyko koks nors įvykis, kuris pakeitė Jūsų iki teismo proceso turėtą nuomonę apie teisėjų priimamų sprendimų teisingumą?

75.1. įvyko;

75.2. neįvyko (*pereikite prie 82 klausimo*).

76. Trumpai aprašykite tai, kas pakeitė Jūsų nuomonę apie teisėjų priimamų sprendimų teisingumą (gali būti keli įvykiai):

77. Ar įvykių, pakeitusių Jūsų nuomonę apie teisėjų priimamų sprendimų teisingumą, metu teisėjo (-os) elgesys Jums buvo netikėtas?

77.1. teisėjas elgesys nebuvo netikėtas;

77.2. teisėjo elgesys buvo netikėtas (*nurodykite konkrečiai, kuo*): _____

78. Ar įvykiai, pakeitė Jūsų nuomonę apie teisėjų priimamų sprendimų teisingumą, buvo Jums palankūs?

78.1. visi buvo palankūs;

78.2. dauguma buvo palankūs;

78.3. dalis buvo palankūs, dalis – nepalankūs;

78.4. dauguma buvo nepalankūs;

78.5. visi buvo nepalankūs.

79. Ar įvykiai, pakeitę Jūsų nuomonę apie teisėjų priimamų sprendimų teisingumą, buvo svarbūs (turėjo reikšmės bylos baigčiai)?

- 79.1. visi buvo svarbūs;
- 79.2. dauguma buvo svarbūs;
- 79.3. dalis buvo svarbūs, dalis – nesvarbūs;
- 79.4. dauguma buvo nesvarbūs;
- 79.5. visi buvo nesvarbūs.

80. Ar, Jūsų manymu, įvykių, pakeitusių Jūsų nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą, metu teisėjas (-a) elgėsi teisingai?

- 80.1. visiškai teisingai;
- 80.2. daugiau ar mažiau teisingai;
- 80.3. nei teisingai, nei neteisingai;
- 80.4. daugiau ar mažiau neteisingai;
- 80.5. visiškai neteisingai.

81. Kokius emocinius išgyvenimus Jūs patyrėte, kai susidūrėte su įvykiais, pakeitusiais Jūsų nuomonę apie teisėjų priimamų sprendimų teisingumą (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę ir pan.)? Taikydami procentinę skalę, apibūdinkite patirtų emocinių išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyvenau silpną emociją, 50 proc. – išgyvenau vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyvenau labai stiprią emociją).

82. Kaip Jūs vertinate teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso? Manau, kad teisėjai elgiasi:

- 82.1. visiškai teisingai;
- 82.2. daugiau ar mažiau teisingai;
- 82.3. nei teisingai, nei neteisingai;
- 82.4. daugiau ar mažiau neteisingai;
- 82.5. visiškai neteisingai.

83. Kiek tikras (-a) esate savo teisėjų elgesio teisingumo vertinimu po teismo proceso?

- 83.1. visiškai tikras (-a);
- 83.2. daugiau ar mažiau tikras (-a);
- 83.3. nei tikras (-a), nei abejoju;
- 83.4. daugiau ar mažiau abejoju;
- 83.5. visiškai netikras (-a).

84. Kaip Jūs vertinate teisėjų priimamų sprendimų teisingumą po teismo proceso? Manau, kad teisėjų priimami sprendimai yra:

- 84.1. visiškai teisingi;
- 84.2. daugiau ar mažiau teisingi;
- 84.3. nei teisingi, nei neteisingi;
- 84.4. daugiau ar mažiau neteisingi;
- 84.5. visiškai neteisingi.

85. Kiek tikras (-a) esate savo teisėjų priimamų sprendimų teisingumo vertinimu po teismo proceso?

- 85.1. visiškai tikras (-a);
- 85.2. daugiau ar mažiau tikras (-a);
- 85.3. nei tikras (-a), nei abejoju;
- 85.4. daugiau ar mažiau abejoju;
- 85.5. visiškai netikras (-a).

86. Ar teismo procesas kaip nors sutrikdė Jūsų šeiminių gyvenimą?

- 86.1. ne;
- 86.2. taip (*nurodykite, kaip*): _____

87. Ar teismo procesas kaip nors sutrikdė Jūsų profesinį gyvenimą?

- 87.1. ne;
- 87.2. taip (*nurodykite, kaip*): _____

88. Ar Jums teko kada nors anksčiau dalyvauti teisme?

- 88.1. ne;
- 88.2. taip (*pabraukite, koks buvo Jūsų vaidmuo*: ieškovo, atsakovo, liudytojo, kaltinamojo, stebėtojo, nukentėjusiojo).

89. Ar Jūsų artimieji (pažįstami) kada nors dalyvavo teisme?

- 89.1. ne;
- 89.2. taip (*pabraukite, koks buvo Jūsų vaidmuo*: ieškovo, atsakovo, liudytojo, kaltinamojo, stebėtojo, nukentėjusiojo).

90. Ar artimųjų (pažįstamų) pasakojimai apie teismo procesą paveikė Jūsų nuomonę apie teisėjų elgesio teisingumą? Taikydami procentinę skalę, apibūdinkite šį poveikį (pvz., 0 proc. – visiškai nepaveikė, 50 proc. – vidutiniškai paveikė, 100 proc. – visiškai paveikė).

91. Ar artimųjų (pažįstamų) pasakojimai apie teismo procesą paveikė Jūsų nuomonę apie teisėjų priimamų sprendimų teisingumą? Taikydami procentinę skalę, apibūdinkite šį poveikį (pvz., 0 proc. – visiškai nepaveikė, 50 proc. – vidutiniškai paveikė, 100 proc. – visiškai paveikė).

92. Kada prasidėjo teismo procesas (nurodykite datą)? _____

93. Kiek buvo teismo posėdžių (nurodykite skaičių)? _____

94. Keliuose teismo posėdžiuose Jūs dalyvavote (nurodykite skaičių)? _____

95. Kokią pinigų sumą Jūs tikėjotės išleisti bylinėjimuisi (nurodykite konkrečią sumą)? _____

96. Kokią pinigų sumą Jūs išleidote bylinėjimuisi (nurodykite konkrečią sumą)?

97. Kiek tikėjotės, kad truks teismo procesas (nurodykite prognozuotą trukmę mėnesiais)? _____

98. Kiek laiko truko bylinėjimasis (nurodykite bylinėjimosi trukmę mėnesiais)?

99. Kokiame mieste / rajone buvo nagrinėjama byla (įrašykite)? _____

100. Bylą nagrinėjusio teisėjo lytis:

100.1. vyras;

100.2. moteris.

101. Bylą nagrinėjusio teismo instancija:

101.1. apylinkės teismas;

101.2. apygardos teismas;

101.3. Lietuvos apeliacinis teismas;

101.4. Lietuvos Aukščiausiasis teismas.

Taip pat norėtume kai ką sužinoti apie Jus:

102. Jūsų amžius (įrašykite): _____

103. Jūsų lytis:

103.1. vyras;

103.2. moteris.

104. Jūsų išsilavinimas (įrašykite): _____

105. Jūsų specialybė (įrašykite): _____

106. Jūsų šeiminei padėtis:

- 106.1. nevedęs / netekėjusi;
- 106.2. vedęs / ištekėjusi;
- 106.3. išsiskyęs (-usi);
- 106.4. kita.

107. Kur Jūs praleidote didžiąją savo gyvenimo dalį?

- 107.1. dideliame mieste;
- 107.2. rajono centre;
- 107.3. mažame miestelyje;
- 107.4. kaime.

108. Ar Jums teko išklaudyti kokias nors teisinės disciplinas (jeigu studijavote (-uojate) ne teisę)?

- 108.1. taip (*nurodykite konkrečiai kokias*): _____
- 108.2. ne;
- 108.3. aš studijavau (-uoju) teisę.

109. Ar Jūs domitės teisinės tematikos informacija žiniasklaidoje?

- 109.1. taip;
- 109.2. ne.

110. Jei domitės teisinės tematikos informacija, pažymėkite, kokiais šaltiniais naudojate:

- 110.1. informacija spaudoje;
- 110.2. informacija internete;
- 110.3. televizijos laidomis;
- 110.4. radijo laidomis.

Nuoširdžiai dėkojame už bendradarbiavimą!

2 priedas. Skalėms priskirti civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimyno klausimai

Skalė	Klausimas
Išankstinis teisėjų elgesio teisingumo vertinimas	CA3* Prašome pagalvoti apie teisėjus apskritai. Kaip Jūs vertintote teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso? CA6 Prašome pagalvoti apie teisėjus apskritai. Kaip jūs vertintote teisėjų priimamų sprendimų teisingumą iki teismo proceso?
Teisingumo lūkesčiai	CA5 Kokius lūkesčius Jūs turėjote dėl Jūsų bylą nagrinėsančio teisėjo (-os) elgesio teisingumo prieš prasidedant teismo procesui? CA8 Kokius lūkesčius Jūs turėjote dėl Jūsų byloje būsimo sprendimo teisingumo prieš prasidedant teismo procesui?
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas	CA45 Ar, Jūsų manymu, teismo proceso metu teisėjas (-a) elgėsi su Jumis teisingai? CA62 Ar, Jūsų manymu, teisėjo (-os) priimtas sprendimas buvo teisingas?
Suvoktas teisėjo etiškumas	CA44 Ar teismo posėdžių metu teisėjas (-a) su Jumis elgėsi etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)? CA53 Ar teisėjas (-a) Jus pertraukinėjo, kai davėte paaiškinimus? CA55 Ar teisėjas (-a) buvo pakėlęs (-usi) balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą bylos nagrinėjimo metu? CA56 Ar teisėjas (-a) moralizavo Jus koku nors klausimu?
Suvoktas teisėjo nešališkumas	CA43 Ar teisėjas (-a) teismo proceso metu su Jumis elgėsi nešališkai? CA46 Ar teisėjas (-a) kada nors per teismo posėdį parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl bylos baigties? CA49 Ar teisėjas (-a) darė spaudimą Jums, kad sudarytumėte taikos sutartį? CA50 Ar, Jūsų manymu, teisėjas uždavė daugiau klausimų kuriai nors ginčo šaliai? CA51 Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) dažniau komentavo kurios nors ginčo šalies pasisakymus? CA54 Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) dažniau pertraukinėjo kurią nors ginčo šalį? CA57 Ar, Jūsų manymu, teisėjas (-a) siekė bylą išspręsti teisingai?
Suvokta galimybė išreikšti nuomonę	CA20 Ar Jūs turėjote galimybę teismo posėdžio metu pateikti prašymus? CA23 Ar Jūs turėjote galimybę teismo posėdžio metu

	<p>išreikšti savo nuomonę ir pateikti argumentus? CA24 Ar Jūs išreiškėte savo nuomonę ir argumentus teismo posėdžio metu? CA26 Ar Jūsų nuomonė ir argumentai buvo išklausyti, ar į juos atsižvelgta?</p>
Suvoktas advokato kompetentingumas	<p>CA34 Ar advokatas atidžiai Jūs išklausė? CA35 Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas Jūsų interesus? CA36 Ar, Jūsų manymu, advokatas davė Jums gerų patarimų? CA37 Ar, Jūsų manymu, advokatas su Jumis elgėsi etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)? CA38 Ar, Jūsų manymu, teismo proceso metu advokatas siekė teisingumo?</p>
Teisėjų elgesio teisingumas (pasibaigus teismo procesui)	<p>CA82 Kaip Jūs vertinate teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso? CA84 Kaip Jūs vertinate teisėjų priimamų sprendimų teisingumą po teismo proceso?</p>
<p>*Visas klausimynas pateiktas I priede. Po raidžių derinio CA (civilinio ginčo šalių apklausa) sekantys skaitmenys atitinka civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimyno klausimų numeraciją</p>	

3 priedas. Civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolas

CIVILINĖS BYLOS NAGRINĖJIMAS TEISME

TEISMO POSĖDŽIO PRADŽIA
 Teisių ir pareigų išaiškinimas
 Trečiųjų asmenų dalyvavimas ir teisių
 bei pareigų išaiškinimas jiems
 Prašymų pateikimas
 Pasitarimas dėl bylos nagrinėjimo, jei
 neatvyko liudytojai ar kiti proceso
 dalyviai
 Pasitarimas dėl įrodymų tyrimo tvarkos
 BYLOS NAGRINĖJIMAS IŠ ESMĖS
 Taikos sutarties sudarymas
 Šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimai
 -Ieškovo šalis
 -Atsakovo šalis
 -Tretieji asmenys

Vaiko apklausa
 Vaiko teisių apsaugos institucijos
 atstovo aktyvumas
 Eksperto apklausa
 Liudytojų apklausa
 Rašytinių įrodymų tyrimas
 BYLOS NAGRINĖJIMO IŠ ESMĖS
 PABAIGA
 Baigiamosios kalbos
 BENDRAS ĮSPŪDIS
 BYLOS NAGRINĖJIMO
 ATIDĖJIMAS
 BYLOS NAGRINĖJIMO IŠ ESMĖS
 ATNAUJINIMAS
 FAKTAI APIE BYLĄ

Klausimas	Įvertinimas (<i>apibraukite tinkamą atsakymą</i>)	Komentarai
TEISMO POSĖDŽIO PRADŽIA		
1. Ar teisėjas pasisveikino su susirinkusiais į bylos nagrinėjimą asmenimis?	1.1. pasisveikino visuose posėdžiuose 1.2. pasisveikino bent viename posėdyje 1.3. nepasisveikino 1.4. nebuvo galimybės įvertinti	
2. Ar teisėjas paskelbė, kokia byla nagrinėjama?	2.1. paskelbė visuose posėdžiuose 2.2. paskelbė bent viename posėdyje 2.3. nepaskelbė 2.4. nebuvo galimybės įvertinti	
3. Ar teisėjas paskelbė teismo sudėtį (kas dalyvaus kaip ekspertas, vertėjas, teismo posėdžio sekretorius)?	3.1. paskelbė visuose posėdžiuose 3.2. paskelbė bent viename posėdyje 3.3. nepaskelbė 3.4. nebuvo galimybės įvertinti	
4. Ar buvo nustatyta atvykusiųjų asmens tapatybė?	4.1. buvo nustatyta visuose posėdžiuose 4.2. buvo nustatyta bent viename posėdyje 4.3. nebuvo nustatyta 4.4. nebuvo galimybės įvertinti	

5. Ar proceso dalyviai buvo įspėti, kad bus daromas teismo posėdžio garso įrašas?	5.1. buvo įspėti visuose posėdžiuose 5.2. buvo įspėti bent viename posėdyje 5.3. nebuvo įspėti 5.4. nebuvo galimybės įvertinti	
Teisių ir pareigų išaiškinimas		
6. Ar teisėjas išaiškino nušalinimo teisę ir galimas teisėjo, vertėjo, eksperto nušalinimo priežastis?	6.1. išaiškino visuose posėdžiuose 6.2. išaiškino bent viename posėdyje 6.3. neišaiškino	
7. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad šalys iki galo ir adekvačiai suprato nušalinimo teisę?	7.1. nemėgino 7.2. visiems bendrai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 7.3. visiems bendrai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 7.4. kiekvienai šaliai atskirai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 7.5. kiekvienai šaliai atskirai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 7.6. norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kiekvienai šaliai kontrolinį klausimą 7.7. nebuvo galimybės įvertinti (teisėjas neišaiškino šalims nušalinimo teisės)	
8. Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys nori pareikšti nušalinimų?	8.1. paklausė kiekvienos ginčo šalies atskirai 8.2. paklausė tik ieškovo 8.3. paklausė tik atsakovo 8.4. <i>paklausė tik trečiųjų asmenų</i> 8.5. paklausė visų dalyvaujančių byloje bendrai 8.6. nepaklausė	
9. Ar ieškovas turėjo atstovą?	9.1. turėjo 9.2. neturėjo	
10. Ar atsakovas turėjo atstovą?	10.1. turėjo 10.2. neturėjo	
11. Ar teisėjas paklausė ieškovo atstovo , ar jo atstovaujamajam reikia išaiškinti teises?	11.1. paklausė 11.2. nepaklausė 11.3. nebuvo galimybės įvertinti	
12. Ar teisėjas paklausė atsakovo atstovo , ar jo atstovaujamajam reikia išaiškinti teises?	12.1. paklausė 12.2. nepaklausė 12.3. nebuvo galimybės įvertinti	

<p>13. Ar teisėjas išaiškino šalims jų procesines teises ir pareigas (<i>apibraukite teises ir pareigas, kurias išaiškino</i>):</p>	<p>13.1. susipažinti su bylos medžiaga 13.2. daryti išrašus ir nuorašus 13.3. pareikšti nušalinimus 13.4. teikti įrodymus 13.5. dalyvauti tiriant įrodymus 13.6. užduoti klausimus kitiems dalyvaujantiems byloje asmenims, liudytojams ir ekspertams 13.7. pateikti prašymus 13.8. duoti teismui paaiškinimus žodžiu ir raštu 13.9. teikti savo argumentus ir samprotavimus visais bylos metu kylančiais klausimais 13.10. prieštarauti kitų dalyvaujančių byloje asmenų prašymams, argumentavimams ir samprotavimams 13.11. gauti teismo sprendimų, nutarčių ar nutarimų, kuriais išsprendžiama byla, nuorašus 13.12. apskųsti teismo sprendimus bei nutartis ar nutarimus 13.13. užbaigti bylą taikos sutartimi 13.14. reikalauti, kad teismo sprendimas būtų priverstinai įvykdytas 13.15. atsisakyti apklausos ar atsakymų į tam tikrus pateiktus klausimus, jeigu tai reikštų parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius 13.16. sąžiningai naudotis teisėmis 13.17. įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus bei atsikirtimus (įrodinėjimo pareiga) 13.18. susipažinti su protokolu, teismo posėdžių stenogramomis, garso įrašais ir per tris dienas nuo protokolo pasirašymo dienos gali pareikšti rašytines pastabas dėl protokolo</p>	
<p>14. Ar teisėjas išaiškino ieškovui (<i>apibraukite teises, kurias išaiškino</i>):</p>	<p>14.1. teisę pakeisti ieškinio pagrindą arba dalyką 14.2. padidinti ar sumažinti ieškinio 14.3. reikalavimus kodekso nustatyta tvarka 14.4. atsisakyti ieškinio</p>	
<p>15. Ar teisėjas išaiškino atsakovui teisę pripažinti ieškinį?</p>	<p>15.1. išaiškino 15.2. neišaiškino</p>	

16.Ar teisėjas išaiškino dalyvaujantiems byloje asmenims jų teises ir pareigas?	16.1. išaiškino kiekvienai ginčo šaliai atskirai 16.2. išaiškino tik ieškovui 16.3. išaiškino tik atsakovui 16.4. išaiškino visiems bendrai 16.5. neišaiškino niekam	
17.Kaip teisėjas išaiškino teises dalyvaujantiems byloje?	17.1. išaiškino formaliai (pvz., jas tik išvardino) 17.2. išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti 17.3. išaiškino išsamiai	
18.Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad šalys suprato savo procesines teises ir pareigas?	18.1. nemėgino 18.2. visiems bendrai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 18.3. visiems bendrai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 18.4. kiekvienai šaliai atskirai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 18.5. kiekvienai šaliai atskirai uždavė formalų klausimą, ar suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 18.6. norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kiekvienai šaliai kontrolinį klausimą 18.7. nebuvo galimybės įvertinti (teisėjas neišaiškino šalims nušalinimo teisės)	
19.Ar bylos nagrinėjime dalyvavo tretieji asmenys?	19.1. dalyvavo abiejų šalių pusėse ir su savarankiškais reikalavimais 19.2. dalyvavo tik abiejų šalių pusėse 19.3. dalyvavo tik ieškovo pusėje 19.4. dalyvavo tik atsakovo pusėje 19.5. dalyvavo tik su savarankiškais reikalavimais 19.6. nedalyvavo	
Jei bylos nagrinėjime dalyvavo tretieji asmenys		
20.Ar bylos nagrinėjime dalyvavo trečiųjų asmenų atstovai?	20.1. dalyvavo visų trečiųjų asmenų 20.2. dalyvavo ne visų trečiųjų asmenų 20.3. nedalyvavo	
21.Ar teisėjas paklausė trečiojo asmens (1) atstovo, ar jo atstovaujamajam reikia išaiškinti teises?	21.1. paklausė 21.2. nepaklausė 21.3. nebuvo galimybės įvertinti	

22. Ar teisėjas paklausė trečiojo asmens (2) atstovo, ar jo atstovaujamajam reikia išaiškinti teises?	22.1. paklausė 22.2. nepaklausė 22.3. nebuvo galimybės įvertinti	
23. Ar teisėjas paklausė trečiojo asmens (3) atstovo, ar jo atstovaujamajam reikia išaiškinti teises?	23.1. paklausė 23.2. nepaklausė 23.3. nebuvo galimybės įvertinti	
24. Ar teisėjas paklausė trečiojo asmens (4) atstovo, ar jo atstovaujamajam reikia išaiškinti teises?	24.1. paklausė 24.2. nepaklausė 24.3. nebuvo galimybės įvertinti	
25. Ar teisėjas išaiškino trečiajam asmeniui (1) jo teises ir pareigas?	25.1. išaiškino visas teises ir pareigas 25.2. išaiškino bent vieną teisę ar pareigą 25.3. neišaiškino	
26. Ar teisėjas išaiškino trečiajam asmeniui (2) jo teises ir pareigas?	26.1. išaiškino visas teises ir pareigas 26.2. išaiškino bent vieną teisę ar pareigą 26.3. neišaiškino	
27. Ar teisėjas išaiškino trečiajam asmeniui (3) jo teises ir pareigas?	27.1. išaiškino visas teises ir pareigas 27.2. išaiškino bent vieną teisę ar pareigą 27.3. neišaiškino	
28. Ar teisėjas išaiškino trečiajam asmeniui (4) jo teises ir pareigas?	28.1. išaiškino visas teises ir pareigas 28.2. išaiškino bent vieną teisę ar pareigą 28.3. neišaiškino	
Jeigu bylos nagrinėjime nedalyvavo tretieji asmenys (ir toliau – prašymų pateikimas)		
29. Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys turi prašymų?	29.1. paklausė kiekvienos ginčo šalies atskirai 29.2. paklausė tik ieškovo 29.3. paklausė tik atsakovo 29.4. paklausė tik trečiųjų asmenų 29.5. paklausė visų dalyvaujančių byloje bendrai 29.6. nepaklausė	
30. Ar ieškovo šalis pateikė prašymų?	30.1. pateikė 30.2. nepateikė	
31. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą ieškovui teikiant prašymus?	31.1. parodė visus kartus, kai ieškovas teikė prašymus 31.2. parodė bent vieną kartą, kai ieškovas teikė prašymus 31.3. neparodė 31.4. nebuvo galimybės įvertinti	
32. Ar teisėjas kada nors pertraukė ieškovo šalį jai teikiant prašymą?	32.1. pertraukė visus kartus, kai ieškovas teikė prašymus 32.2. pertraukė bent vieną kartą, kai ieškovas teikė prašymus 32.3. nepertraukė 32.4. nebuvo galimybės įvertinti	

33. Ar teisėjas komentavo ieškovo šalies teikiamus prašymus (<i>kaip</i>)?	33.1. komentavo visus kartus, kai ieškovas teikė prašymus 33.2. komentavo bent vieną kartą, kai ieškovas teikė prašymus 33.3. nekomentavo 33.4. nebuvo galimybės įvertinti	
34. Teisėjo komentarai ieškovo pateiktų prašymų atžvilgiu buvo:	34.1. geranoriški 34.2. neutralūs 34.3. negeranoriški 34.4. nebuvo galimybės įvertinti	
35. Ar atsakovo šalis pateikė prašymų?	35.1. pateikė 35.2. nepateikė	
36. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą atsakovui teikiant prašymus?	36.1. parodė visus kartus, kai atsakovas teikė prašymus 36.2. parodė bent vieną kartą, kai atsakovas teikė prašymus 36.3. neparodė 36.4. nebuvo galimybės įvertinti	
37. Ar teisėjas kada nors pertraukė atsakovo šalį jai teikiant prašymą?	37.1. pertraukė visus kartus, kai atsakovas teikė prašymus 37.2. pertraukė bent vieną kartą, kai atsakovas teikė prašymus 37.3. nepertraukė 37.4. nebuvo galimybės įvertinti	
38. Ar teisėjas komentavo atsakovo šalies teikiamus prašymus (<i>kaip</i>)?	38.1. komentavo visus kartus, kai atsakovas teikė prašymus 38.2. komentavo bent vieną kartą, kai atsakovas teikė prašymus 38.3. nekomentavo 38.4. nebuvo galimybės įvertinti	
39. Teisėjo komentarai atsakovo pateiktų prašymų atžvilgiu buvo:	39.1. geranoriški 39.2. neutralūs 39.3. negeranoriški 39.4. nebuvo galimybės įvertinti	
40. Ar trečiasis asmuo (1) pateikė prašymų?	40.1. pateikė 40.2. nepateikė	
41. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą trečiajam asmeniui (1) teikiant prašymus?	41.1. parodė visus kartus, kai trečiasis asmuo (1) teikė prašymus 41.2. parodė bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (1) teikė prašymus 41.3. neparodė 41.4. nebuvo galimybės įvertinti	
42. Ar teisėjas kada nors pertraukė trečiąjį asmenį (1) jam teikiant prašymą?	42.1. pertraukė visus kartus, kai trečiasis asmuo (1) teikė prašymus 42.2. pertraukė bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (1) teikė prašymus 42.3. nepertraukė 42.4. nebuvo galimybės įvertinti	
43. Ar teisėjas komentavo trečiojo asmens (1) teikiamus prašymus (<i>kaip</i>)?	43.1. komentavo visus kartus, kai trečiasis asmuo (1) teikė	

	prašymus 43.2. komentavo bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (1) teikė prašymus 43.3. nekomentavo 43.4. nebuvo galimybės įvertinti	
44. Teisėjo komentarai trečiojo asmens (1) pateiktų prašymų atžvilgiu buvo:	44.1. geranoriški 44.2. neutralūs 44.3. negeranoriški 44.4. nebuvo galimybės įvertinti	
45. Ar trečiasis asmuo (2) pateikė prašymų?	45.1. pateikė 45.2. nepateikė	
46. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą trečiajam asmeniui (2) teikiant prašymus?	46.1. parodė visus kartus, kai trečiasis asmuo (2) teikė prašymus 46.2. parodė bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (2) teikė prašymus 46.3. neparodė 46.4. nebuvo galimybės įvertinti	
47. Ar teisėjas kada nors pertraukė trečiąjį asmenį (2) jam teikiant prašymą?	47.1. pertraukė visus kartus, kai trečiasis asmuo (2) teikė prašymus 47.2. pertraukė bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (2) teikė prašymus 47.3. nepertraukė 47.4. nebuvo galimybės įvertinti	
48. Ar teisėjas komentavo trečiojo asmens (2) teikiamus prašymus (<i>kaip</i>)?	48.1. komentavo visus kartus, kai trečiasis asmuo (2) teikė prašymus 48.2. komentavo bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (2) teikė prašymus 48.3. nekomentavo 48.4. nebuvo galimybės įvertinti	
49. Teisėjo komentarai trečiojo asmens (2) pateiktų prašymų atžvilgiu buvo:	49.1. geranoriški 49.2. neutralūs 49.3. negeranoriški 49.4. nebuvo galimybės įvertinti	
50. Ar trečiasis asmuo (3) pateikė prašymų?	50.1. pateikė 50.2. nepateikė	
51. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą trečiajam asmeniui (3) teikiant prašymus?	51.1. parodė visus kartus, kai trečiasis asmuo (3) teikė prašymus 51.2. parodė bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (3) teikė prašymus 51.3. neparodė 51.4. nebuvo galimybės įvertinti	
52. Ar teisėjas kada nors pertraukė trečiąjį asmenį (3) jam teikiant prašymą?	52.1. pertraukė visus kartus, kai trečiasis asmuo (3) teikė prašymus 52.2. pertraukė bent vieną kartą,	

	kai trečiasis asmuo (3) teikė prašymus 52.3. nepertraukė 52.4. nebuvo galimybės įvertinti	
53. Ar teisėjas komentavo trečiojo asmens (3) teikiamus prašymus (<i>kaip</i>)?	53.1. komentavo visus kartus, kai trečiasis asmuo (3) teikė prašymus 53.2. komentavo bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (3) teikė prašymus 53.3. nekommentavo 53.4. nebuvo galimybės įvertinti	
54. Teisėjo komentarai trečiojo asmens (3) pateiktų prašymų atžvilgiu buvo:	54.1. geranoriški 54.2. neutralūs 54.3. negeranoriški 54.4. nebuvo galimybės įvertinti	
55. Ar trečiasis asmuo (4) pateikė prašymų?	55.1. pateikė 55.2. nepateikė	
56. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą trečiajam asmeniui (4) teikiant prašymus?	56.1. parodė visus kartus, kai trečiasis asmuo (4) teikė prašymus 56.2. parodė bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (4) teikė prašymus 56.3. neparodė 56.4. nebuvo galimybės įvertinti	
57. Ar teisėjas kada nors pertraukė trečiąjį asmenį (4) jam teikiant prašymą?	57.1. pertraukė visus kartus, kai trečiasis asmuo (4) teikė prašymus 57.2. pertraukė bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (4) teikė prašymus 57.3. nepertraukė 57.4. nebuvo galimybės įvertinti	
58. Ar teisėjas komentavo trečiojo asmens (4) teikiamus prašymus (<i>kaip</i>)?	58.1. komentavo visus kartus, kai trečiasis asmuo (4) teikė prašymus 58.2. komentavo bent vieną kartą, kai trečiasis asmuo (4) teikė prašymus 58.3. nekommentavo 58.4. nebuvo galimybės įvertinti	
59. Teisėjo komentarai trečiojo asmens (4) pateiktų prašymų atžvilgiu buvo:	59.1. geranoriški 59.2. neutralūs 59.3. negeranoriški 59.4. nebuvo galimybės įvertinti	
60. Jei buvo prašymų, ar teisėjas paklausė kitų byloje dalyvaujančių asmenų nuomonės dėl pateiktų prašymų?	60.1. paklausė kiekvieno dalyvaujančio byloje atskirai 60.2. paklausė visų dalyvaujančių byloje bendrai 60.3. paklausė tik ieškovo šalies 60.4. paklausė tik atsakovo šalies 60.5. paklausė tik trečiųjų asmenų 60.6. nepaklausė	

	60.7. nebuvo galimybės įvertinti	
61. Ar teisėjas atsižvelgė į byloje dalyvaujančių asmenų nuomonę dėl pateikto prašymo?	61.1. atsižvelgė 61.2. neatsižvelgė	
62. Ar teisėjas atmetė kokį nors prašymą?	62.1. atmetė 62.2. neatmetė 62.3. nebuvo galimybės įvertinti	
63. Jei prašymas buvo atmestas, ar teisėjas paaiškino atmetimo priežastį?	63.1. paaiškino 63.2. nepaaiškino 63.3. nebuvo galimybės įvertinti	
64. Jei prašymas buvo atmestas, ar teisėjas paaiškino, kad tai neapriboja teisės pareikšti jį vėliau?	64.1. paaiškino 64.2. nepaaiškino 64.3. nebuvo galimybės įvertinti	
Pasitarimas dėl bylos nagrinėjimo, jei neatvyko liudytojai ar kiti proceso dalyviai		
65. Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės, ar toliau nagrinėti bylą, jei neatvyko liudytojai ar kiti proceso dalyviai?	65.1. paklausė kiekvienos ginčo šalies atskirai 65.2. paklausė tik ieškovo 65.3. paklausė tik atsakovo 65.4. paklausė visų dalyvaujančių byloje bendrai 65.5. nepaklausė 65.6. nebuvo galimybės įvertinti	
66. Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl bylos nagrinėjimo neatvykus liudytojams ar kitiems proceso dalyviams?	66.1. atsižvelgė 66.2. neatsižvelgė	
Pasitarimas dėl įrodymų tyrimo tvarkos		
67. Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?	67.1. paklausė 67.2. nepaklausė	
68. Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?	68.1. atsižvelgė 68.2. neatsižvelgė 68.3. nebuvo galimybės įvertinti	
BYLOS NAGRINĖJIMAS IŠ ESMĖS		
69. Ar teisėjas paklausė, ar ieškovas palaiko savo reikalavimus visa apimtimi?	69.1. paklausė 69.2. nepaklausė	
70. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą, jei ieškovas pasakė, kad nepalaiko savo reikalavimų (<i>kokį</i>)?	70.1. parodė 70.2. neparodė 70.3. nebuvo galimybės įvertinti	
71. Ar teisėjas paklausė, ar atsakovas pripažįsta pareikštą ieškinį?	71.1. paklausė 71.2. nepaklausė	

72. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą, jei atsakovas atsisakė pripažinti pareikštą ieškinį (<i>kokį</i>)?	72.1. parodė 72.2. neparodė 72.3. nebuvo galimybės įvertinti	
73. Ar teisėjas paklausė ginčo šalių, ar išnaudotos visos galimybės sudaryti taikos sutartį?	73.1. paklausė 73.2. nepaklausė	
74. Ar ginčo šalys sudarė taikos sutartį?	74.1. sudarė 74.2. nesudarė	
Jei ginčo šalys sudarė taikos sutartį		
75. Ar teisėjas išaiškino taikos sutarties sudarymo procesines pasekmes?	75.1. išaiškino 75.2. neišaiškino	
76. Ar teisėjas patvirtino taikos sutartį?	76.1. patvirtino 76.2. nepatvirtino	
Jei ginčo šalys nesudarė taikos sutarties		
77. Ar šalys komentavo taikos šalies nesudarymą?	77.1. komentavo abi šalys 77.2. komentavo tik ieškovo šalis 77.3. komentavo tik atsakovo šalis 77.4. nekomentavo	
78. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą, jei šalys nesudarė taikos sutarties (<i>kokį</i>)?	78.1. parodė 78.2. neparodė	
79. Jei šalys komentavo taikos sutarties nesudarymą, kaip teisėjas reagavo į ieškovo šalies pasisakymą?	79.1. geranoriškai 79.2. neutraliai 79.3. rodė nepasitenkinimą 79.4. nebuvo galimybės įvertinti (šalys nekomentavo taikos sutarties nesudarymo)	
80. Jei šalys komentavo taikos sutarties nesudarymą, kaip teisėjas reagavo į atsakovo šalies pasisakymą?	80.1. geranoriškai 80.2. neutraliai 80.3. rodė nepasitenkinimą 80.4. nebuvo galimybės įvertinti (šalys nekomentavo taikos sutarties nesudarymo)	
81. Ar teisėjas darė spaudimą šalims sudaryti taikos sutartį?	81.1. darė 81.2. nedarė	
82. Ar teisėjas priminė, kad taikos sutartį ginčo šalys gali sudaryti ir vėlesnėse proceso stadijose?	82.1. priminė 82.2. nepriminė	
Šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimai		
<i>Ieškovo šalis</i>		

83. Ar ieškovas davė priesaiką byloje?	83.1. davė 83.2. nedavė	
84. Ar teisėjas pasiūlė ieškovui duoti paaiškinimų?	84.1. pasiūlė 84.2. nepasiūlė	
85. Ar teisėjas pertraukė ieškovą jam duodant paaiškinimus?	85.1. taip, 4 ir daugiau kartų 85.2. taip, 2 – 3 kartus 85.3. taip, vieną kartą 85.4. ne, išklusė nepertraukęs	
86. Ar teisėjas uždavė ieškovui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	86.1. taip, 4 ir daugiau 86.2. taip, 2 – 3 86.3. taip, vieną 86.4. neuždavė	
87. Ar teisėjas darė ieškovui spaudimą (atsisakyti reikalavimų, juos sumažinti ir pan.)?	87.1. darė 87.2. nedarė	
88. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje užduoti klausimų ieškovui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?	88.1. pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 88.2. pasiūlė tik ieškovo šaliai 88.3. pasiūlė tik atsakovo šaliai 88.4. pasiūlė tik tretiesiems asmenims 88.5. pasiūlė bendrai visiems 88.6. nepasiūlė	
89. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje užduoti dar klausimų ieškovui?	89.1. pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 89.2. pasiūlė tik ieškovo šaliai 89.3. pasiūlė tik atsakovo šaliai 89.4. pasiūlė tik tretiesiems asmenims 89.5. pasiūlė bendrai visiems 89.6. nepasiūlė 89.7. nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
90. Ar teisėjas įsiterpė kitiems bylos dalyviams užduodant klausimus ir į juos atsakant ieškovui?	90.1. įsiterpė 4 ir daugiau kartų 90.2. įsiterpė 2 – 3 kartus 90.3. įsiterpė vieną kartą 90.4. neįsiterpė	
91. Ar teisėjas paklausė, ar ieškovas nori pateikti dar paaiškinimų, pasisakyti?	91.1. paklausė 91.2. nepaklausė	
92. Ar teisėjas padėkojo ieškovui jam baigus kalbėti?	92.1. padėkojo 92.2. nepadėkojo	
93. Ar teisėjas pateikė ieškovui daugiau klausimų nei kiti dalyvaujantys byloje asmenys (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	93.1. teisėjas pateikė daugiau klausimų 93.2. teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 93.3. teisėjas pateikė mažiau klausimų	
94. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	94.1. šalino 94.2. nešalino	
95. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuomet remdamasis jį pašalino?	95.1. paaiškino 95.2. nepaaiškino 95.3. nebuvo galimybės įvertinti	

<i>Atsakovo šalis</i>		
96. Ar atsakovas davė priesaiką byloje?	96.1. davė 96.2. nedavė	
97. Ar teisėjas pasiūlė atsakovui duoti paaiškinimų?	97.1. pasiūlė 97.2. nepasiūlė	
98. Ar teisėjas pertraukė atsakovą jam duodant paaiškinimus?	98.1. taip, 4 ir daugiau kartų 98.2. taip, 2 – 3 kartus 98.3. taip, vieną kartą 98.4. ne, išklusė nepertraukęs	
99. Ar teisėjas uždavė atsakovui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	99.1. taip, 4 ir daugiau 99.2. taip, 2 – 3 99.3. taip, vieną 99.4. neuždavė	
100. Ar teisėjas darė atsakovui spaudimą (atsisakyti reikalavimų, juos sumažinti ir pan.)?	100.1. darė 100.2. nedarė	
101. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje užduoti klausimų atsakovui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?	101.1. pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 101.2. pasiūlė tik ieškovo šaliai 101.3. pasiūlė tik atsakovo šaliai 101.4. pasiūlė tik tretiesiems asmenims 101.5. pasiūlė bendrai visiems 101.6. nepasiūlė	
102. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje užduoti dar klausimų atsakovui?	102.1. pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 102.2. pasiūlė tik ieškovo šaliai 102.3. pasiūlė tik atsakovo šaliai 102.4. pasiūlė tik tretiesiems asmenims 102.5. pasiūlė bendrai visiems 102.6. nepasiūlė 102.7. nebuvo galimybės įvertinti 102.8. (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
103. Ar teisėjas įsiterpė kitiems bylos dalyviams užduodant klausimus ir į juos atsakant atsakovui?	103.1. įsiterpė 4 ir daugiau kartų 103.2. įsiterpė 2 – 3 kartus 103.3. įsiterpė vieną kartą 103.4. neįsiterpė	
104. Ar teisėjas paklausė, ar atsakovas nori pateikti dar paaiškinimų, pasisakyti?	104.1. paklausė 104.2. nepaklausė	
105. Ar teisėjas padėkojo atsakovui jam baigus kalbėti?	105.1. padėkojo 105.2. nepadėkojo	
106. Ar teisėjas pateikė atsakovui daugiau klausimų nei kiti dalyvaujantys byloje asmenys (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	106.1. teisėjas pateikė daugiau klausimų 106.2. teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 106.3. teisėjas pateikė mažiau klausimų	
107. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	107.1. šalino 107.2. nešalino	

108. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuomet remdamasis jį pašalino?	108.1.paaiškino 108.2.nepaaiškino 108.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
Trečiojo asmens paaiškinimai (1)		
109. Ar trečiasis asmuo davė priesaiką byloje?	109.1.davė 109.2.nedavė	
110. Ar teisėjas pasiūlė duoti paaiškinimų trečiajam asmeniui?	110.1.pasiūlė 110.2.nepasiūlė	
111. Ar teisėjas pertraukė trečiąjį asmenį jam duodant paaiškinimus?	111.1.taip, 4 ir daugiau kartų 111.2.taip, 2 – 3 kartus 111.3.taip, vieną kartą 111.4.ne, išklusė nepertraukęs	
112. Ar teisėjas uždavė trečiajam asmeniui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	112.1.taip, 4 ir daugiau 112.2.taip, 2 – 3 112.3.taip, vieną 112.4.neuždavė	
113. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti klausimų trečiajam asmeniui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?	113.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 113.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 113.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 113.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 113.5.pasiūlė bendrai visiems 113.6.nepasiūlė	
114. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti dar klausimų trečiajam asmeniui?	114.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 114.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 114.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 114.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 114.5.pasiūlė bendrai visiems 114.6.nepasiūlė 114.7.nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
115. Ar teisėjas įsiterpė kitiems bylos dalyviams užduodant klausimus ir į juos atsakant trečiajam asmeniui?	115.1.įsiterpė 4 ir daugiau kartų 115.2.įsiterpė 2 – 3 kartus 115.3.įsiterpė vieną kartą 115.4.neįsiterpė	
116. Ar teisėjas paklausė, ar trečiasis asmuo nori pateikti dar paaiškinimų, pasisakyti?	116.1.paklausė 116.2.nepaklausė	
117. Ar teisėjas padėkojo trečiajam asmeniui jam baigus kalbėti?	117.1.padėkojo 117.2.nepadėkojo	
118. Ar teisėjas pateikė daugiau klausimų trečiajam asmeniui nei kiti proceso dalyviai (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	118.1.teisėjas pateikė daugiau klausimų 118.2.teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 118.3.teisėjas pateikė mažiau klausimų	
119. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	119.1.šalino 119.2.nešalino	

120. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuomet remdamasis jį pašalino?	120.1.paaaiškino 120.2.nepaaaiškino 120.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
121. Davęs paaiškinimus trečiasis asmuo (1) buvo:	121.1.ieškovo pusėje 121.2.atsakovo pusėje 121.3.su savarankiškais reikalavimais 121.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 121.5.nebuvo galimybės nustatyti	
Trečiojo asmens paaiškinimai (2)		
122. Ar trečiasis asmuo davė priesaiką byloje?	122.1.davė 122.2.nedavė	
123. Ar teisėjas pasiūlė duoti paaiškinimų trečiajam asmeniui?	123.1.pasiūlė 123.2.nepasiūlė	
124. Ar teisėjas pertraukė trečiąjį asmenį jam duodant paaiškinimus?	124.1.taip, 4 ir daugiau kartų 124.2.taip, 2 – 3 kartus 124.3.taip, vieną kartą 124.4.ne, išklaušė nepertraukęs	
125. Ar teisėjas uždavė trečiajam asmeniui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	125.1.taip, 4 ir daugiau 125.2.taip, 2 – 3 125.3.taip, vieną 125.4.neuždavė	
126. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti klausimų trečiajam asmeniui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?	126.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 126.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 126.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 126.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 126.5.pasiūlė bendrai visiems 126.6.nepasiūlė	
127. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti dar klausimų trečiajam asmeniui?	127.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 127.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 127.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 127.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 127.5.pasiūlė bendrai visiems 127.6.nepasiūlė 127.7.nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
128. Ar teisėjas įsiterpė kitiems dalyvaujantiems byloje asmenims užduodant klausimus ir į juos atsakant trečiajam asmeniui?	128.1.įsiterpė 4 ir daugiau kartų 128.2.įsiterpė 2 – 3 kartus 128.3.įsiterpė vieną kartą 128.4.neįsiterpė	
129. Ar teisėjas paklausė, ar trečiasis asmuo nori pateikti dar paaiškinimų, pasisakyti?	129.1.paklausė 129.2.nepaklausė	
130. Ar teisėjas padėkojo trečiajam asmeniui jam baigus kalbėti?	130.1.padėkojo 130.2.nepadėkojo	

131. Ar teisėjas pateikė daugiau klausimų trečiajam asmeniui nei kiti proceso dalyviai (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	131.1.teisėjas pateikė daugiau klausimų 131.2.teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 131.3.teisėjas pateikė mažiau klausimų	
132. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	132.1.šalino 132.2.nešalino	
133. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuo remdamasis jį pašalino?	133.1.paaiškino 133.2.nepaaiškino 133.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
134. Davęs paaiškinimus trečiasis asmuo (2) buvo:	134.1.ieškovo pusėje 134.2.atsakovo pusėje 134.3.su savarankiškais reikalavimais 134.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 134.5.nebuvo galimybės nustatyti	
Trečiojo asmens paaiškinimai (3)		
135. Ar trečiasis asmuo davė priesaiką byloje?	135.1.davė 135.2.nedavė	
136. Ar teisėjas pasiūlė duoti paaiškinimų trečiajam asmeniui?	136.1.pasiūlė 136.2.nepasiūlė	
137. Ar teisėjas pertraukė trečiąjį asmenį jam duodant paaiškinimus?	137.1.taip, 4 ir daugiau kartų 137.2.taip, 2 – 3 kartus 137.3.taip, vieną kartą 137.4.ne, išklusė nepertraukęs	
138. Ar teisėjas uždavė trečiajam asmeniui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	138.1.taip, 4 ir daugiau 138.2.taip, 2 – 3 138.3.taip, vieną 138.4.neuždavė	
139. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti klausimų trečiajam asmeniui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?	139.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 139.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 139.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 139.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 139.5.pasiūlė bendrai visiems 139.6.nepasiūlė	
140. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti dar klausimų trečiajam asmeniui?	140.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 140.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 140.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 140.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 140.5.pasiūlė bendrai visiems 140.6.nepasiūlė 140.7.nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	

141. Ar teisėjas įsiterpė kitiems bylos dalyviams užduodant klausimus ir į juos atsakant trečiajam asmeniui?	141.1.įsiterpė 4 ir daugiau kartų 141.2.įsiterpė 2 – 3 kartus 141.3.įsiterpė vieną kartą 141.4.neįsiterpė	
142. Ar teisėjas paklausė, ar trečiasis asmuo nori pateikti dar paaiškinimų, pasisakyti?	142.1.paklausė 142.2.nepaklausė	
143. Ar teisėjas padėkojo trečiajam asmeniui jam baigus kalbėti?	143.1.padėkojo 143.2.nepadėkojo	
144. Ar teisėjas pateikė daugiau klausimų trečiajam asmeniui nei kiti proceso dalyviai (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	144.1.teisėjas pateikė daugiau klausimų 144.2.teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 144.3.teisėjas pateikė mažiau klausimų	
145. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	145.1.šalino 145.2.nešalino	
146. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuo remdamasis jį pašalino?	146.1.paaiškino 146.2.nepaaiškino 146.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
147. Davęs paaiškinimus trečiasis asmuo (3) buvo:	147.1.ieškovo pusėje 147.2.atsakovo pusėje 147.3.su savarankiškais reikalavimais 147.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 147.5.nebuvo galimybės nustatyti	
Trečiojo asmens paaiškinimai (4)		
148. Ar trečiasis asmuo davė priesaiką byloje?	148.1.davė 148.2.nedavė	
149. Ar teisėjas pasiūlė duoti paaiškinimų trečiajam asmeniui?	149.1.pasiūlė 149.2.nepasiūlė	
150. Ar teisėjas pertraukė trečiąjį asmenį jam duodant paaiškinimus?	150.1.taip, 4 ir daugiau kartų 150.2.taip, 2 – 3 kartus 150.3.taip, vieną kartą 150.4.ne, išklausė nepertraukęs	
151. Ar teisėjas uždavė trečiajam asmeniui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	151.1.taip, 4 ir daugiau 151.2.taip, 2 – 3 151.3.taip, vieną 151.4.neuždavė	
152. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti klausimų trečiajam asmeniui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?	152.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 152.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 152.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 152.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 152.5.pasiūlė bendrai visiems 152.6.nepasiūlė	

153. Ar teisējas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti dar klausimų trečiajam asmeniui?	153.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 153.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 153.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 153.4.pasiūlė tik kitiems tretiesiems asmenims 153.5.pasiūlė bendrai visiems 153.6.nepasiūlė 153.7.nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
154. Ar teisējas įsiterpė kitiems bylos dalyviams užduodant klausimus ir į juos atsakant trečiajam asmeniui?	154.1.įsiterpė 4 ir daugiau kartų 154.2.įsiterpė 2 – 3 kartus 154.3.įsiterpė vieną kartą 154.4.neįsiterpė	
155. Ar teisējas paklausė, ar trečiasis asmuo nori pateikti dar paaiškinimų, pasisakyti?	155.1.paklausė 155.2.nepaklausė	
156. Ar teisējas padėkojo trečiajam asmeniui jam baigus kalbėti?	156.1.padėkojo 156.2.nepadėkojo	
157. Ar teisējas pateikė daugiau klausimų trečiajam asmeniui nei kiti proceso dalyviai (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	157.1.teisējas pateikė daugiau klausimų 157.2.teisējas pateikė maždaug tiek pat klausimų 157.3.teisējas pateikė mažiau klausimų	
158. Ar teisējas šalino kokius nors klausimus?	158.1.šalino 158.2.nešalino	
159. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisējas paaiškino, kuo remdamasis jį pašalino?	159.1.paaiškino 159.2.nepaaiškino 159.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
160. Davęs paaiškinimus trečiasis asmuo (4) buvo:	160.1.ieškovo pusėje 160.2.atsakovo pusėje 160.3.su savarankiškais reikalavimais 160.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 160.5.nebuvo galimybės nustatyti	
Vaiko apklausa		
161. Ar teisējas pasisveikino su vaiku?	161.1.pasisveikino 161.2.nepasisveikino	
162. Ar teisējas išaiškino vaikui jo pareigą teisingai papasakoti viską, ką jis žino byloje?	162.1.išaiškino 162.2.neišaiškino	
163. Ar teisējas mėgino įsitikinti, kad vaikas suprato savo pareigą?	163.1.nemėgino 163.2.formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 163.3.paklausė, ar suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 163.4.norėdamas įsitikinti, kad	

	teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
164. Ar teisėjas pertraukė vaiką jo pasakojimo metu?	164.1.taip, 4 ir daugiau kartų 164.2.taip, 2 – 3 kartus 164.3.taip, vieną kartą 164.4.ne, išklausė nepertraukęs	
165. Ar teisėjas uždavė vaikui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	165.1.taip, 4 ir daugiau 165.2.taip, 2 – 3 165.3.taip, vieną 165.4.neuždavė	
166. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti klausimų vaikui?	166.1.pasiūlė kiekvienam dalyvujančiam byloje atskirai 166.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 166.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 166.4.pasiūlė tik tretiesiems asmenims 166.5.pasiūlė bendrai visiems 166.6.nepasiūlė	
167. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti dar klausimų vaikui?	167.1.pasiūlė kiekvienam dalyvujančiam byloje atskirai 167.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 167.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 167.4.pasiūlė tik tretiesiems asmenims 167.5.pasiūlė bendrai visiems 167.6.nepasiūlė 167.7.nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
168. Ar teisėjas įsiterpė kitiems bylos dalyviams užduodant klausimus ir į juos atsakant vaikui?	168.1.įsiterpė 4 ir daugiau kartų 168.2.įsiterpė 2 – 3 kartus 168.3.įsiterpė vieną kartą 168.4.neįsiterpė	
169. Ar teisėjas padėjo vaikui jam baigus kalbėti?	169.1.padėjo 169.2.nepadėjo	
170. Ar teisėjas pateikė vaikui daugiau klausimų nei kiti dalyvaujantys byloje asmenys (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	170.1.teisėjas pateikė daugiau klausimų 170.2.teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 170.3.teisėjas pateikė mažiau klausimų	
171. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	171.1.šalino 171.2.nešalino	
172. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuo remdamasis jį pašalino?	172.1.paaiškino 172.2.nepaaiškino 172.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
173. Ar baigęs kalbėti vaikas išėjo iš teismo salės?	173.1.išėjo 173.2.neišėjo	

174. Ar vaiko parodymai buvo perskaityti balsu, jei kurie nors proceso dalyviai buvo paprašyti išeiti vaiko apklausos metu?	174.1.buvo perskaityti 174.2.nebuvo perskaityti 174.3.nebuvo galima įvertinti (bylos dalyviai buvo posėdžių salėje vaiko apklausos metu)	
175. Jei kurie nors proceso dalyviai išėjo iš teismo salės vaiko apklausos metu, ar jiems buvo suteikta galimybė užduoti klausimų vaikui?	175.1.buvo suteikta galimybė 175.2.nebuvo suteikta galimybė 175.3.nėra galimybės įvertinti	
Eksperto apklausa (jei byloje dalyvavo ekspertas)		
176. Ar buvo nustatyta eksperto tapatybė?	176.1.buvo nustatyta 176.2.nebuvo nustatyta	
177. Ar ekspertas davė priesaiką byloje?	177.1.davė 177.2.nedavė	
178. Ar teisėjas išaiškino ekspertui jo teises ir pareigas (<i>apibraukite teises ir pareigas, kurias išaiškino</i>)?	178.1.teismo šaukiamas privalo atvykti 178.2.duoti objektyvią išvadą jam pateiktais klausimais 178.3.susipažinti su bylos medžiaga 178.4.dalyvauti, kai teismas nagrinėja bylą 178.5.pateikti šalims, tretiesiems asmenims ar liudytojams klausimų 178.6.prašyti teismą pateikti jam papildomą medžiagą, jeigu tai reikalinga išvadai duoti 178.7.atsisakyti duoti išvadą, jeigu jis mano, kad pateikta jam medžiaga yra nepakankama išvadai duoti arba kad jam pateiktas klausimas viršija jo kvalifikaciją ar kompetenciją	
179. Ar teisėjas įspėjo ekspertą, kad už žinomai melagingos išvados davimą jis atsako Baudžiamojo kodekso nustatyta tvarka?	179.1.įspėjo 179.2.neįspėjo	
180. Ar teisėjas pertraukė ekspertą jo kalbėjimo metu?	180.1.taip, 4 ir daugiau kartų 180.2.taip, 2 – 3 kartus 180.3.taip, vieną kartą 180.4.ne, išklausė nepertraukęs	
181. Ar klausimus ekspertui pirmiausia pateikė tas asmuo, kurio prašymu paskirta ekspertizė?	181.1.taip 181.2.ne	
182. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti klausimų ekspertui?	182.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 182.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 182.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 182.4.pasiūlė tik tretiesiems asmenims 182.5.pasiūlė bendrai visiems	

	182.6.nepasiūlė	
183. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti dar klausimų ekspertui?	183.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 183.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 183.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 183.4.pasiūlė tik tretiesiems asmenims 183.5.pasiūlė bendrai visiems 183.6.nepasiūlė 183.7.nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
184. Ar teisėjas įsiterpė kitiems dalyvaujantiems byloje asmenims užduodant klausimus ir į juos atsakant ekspertui?	184.1.įsiterpė 4 ir daugiau kartų 184.2.įsiterpė 2 – 3 kartus 184.3.įsiterpė vieną kartą 184.4.neįsiterpė	
185. Ar teisėjas uždavė ekspertui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	185.1.taip, 4 ir daugiau 185.2.taip, 2 – 3 185.3.taip, vieną 185.4.neuždavė	
186. Ar teisėjas padėjo ekspertui jam baigus kalbėti?	186.1.padėjo 186.2.nepadėjo	
187. Ar teisėjas pateikė ekspertui daugiau klausimų nei kiti dalyvaujantys byloje asmenys (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	187.1.teisėjas pateikė daugiau klausimų 187.2.teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 187.3.teisėjas pateikė mažiau klausimų	
188. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	188.1.šalino 188.2.nešalino	
189. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuo remdamasis jį pašalino?	189.1.paaiškino 189.2.nepaaiškino 189.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
Liudytojų apklausa (fiksuojamas teisėjo elgesys tik su pirmuoju iškviestu liudytoju)		
190. Kaip buvo pasielgta su iškviestais liudytojais: ar jie apklausti (siekiant išvengti būtinumo pakartotinai atvykti)?	190.1.buvo apklausti 190.2.nebuvo apklausti	
191. Ar liudytojams buvo paaiškinta, kam jie iškviesti ir kodėl negali likti teismo salėje iki jų apklausos?	191.1.buvo paaiškinta 191.2.nebuvo paaiškinta	
192. Ar liudytojai buvo pašalinti iš teismo salės iki jų apklausos?	192.1.buvo pašalinti 192.2.nebuvo pašalinti	

193. Ar liudytojams buvo paaiškinta, kiek jiems teks laukti, ar buvo nurodomos priežastys, dėl kurių sunku tiksliai tai pasakyti?	193.1.buvo paaiškinta 193.2.nebuvo paaiškinta	
194. Ar buvo nustatyta liudytojo asmens tapatybė?	194.1.buvo nustatyta 194.2.nebuvo nustatyta	
195. Ar liudytojas davė priesaiką?	195.1.davė 195.2.nedavė	
196. Ar teisėjas išaiškino liudytojui, kad jis privalo duoti teisingus parodymus?	196.1.išaiškino 196.2.neišaiškino	
197. Ar teisėjas išaiškino liudytojui jo teisę atsakyti duoti parodymus, jei tai reikštų parodymus prieš save, savo šeimos narius arba artimuosius giminaičius?	197.1.išaiškino 197.2.neišaiškino	
198. Ar teisėjas išaiškino liudytojui atsakomybę už priesaikos sulaužymą?	198.1.išaiškino 198.2.neišaiškino	
199. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad liudytojas suprato savo teises ir pareigas?	199.1.nemėgino 199.2.formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 199.3.paklausė, ar suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 199.4.norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
200. Ar teisėjas pasiūlė liudytojui teisingai pasakyti viską, ką jis žino byloje, ir vengti pateikti informaciją, kurios šaltinio jis negali nurodyti?	200.1.pasiūlė 200.2.nepasiūlė	
201. Ar teisėjas pertraukė liudytoją jo pasakojimo metu?	201.1.taip, 4 ir daugiau kartų 201.2.taip, 2 – 3 kartus 201.3.taip, vieną kartą 201.4.ne, išklusė nepertraukęs	
202. Ar teisėjas uždavė liudytojui atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų?	202.1.taip, 4 ir daugiau 202.2.taip, 2 – 3 202.3.taip, vieną 202.4.neuždavė	
203. Ar teisėjas paklausė, ar liudytojas nori dar pasisakyti, pateikti paaiškinimų ar pan.?	203.1.paklausė 203.2.nepaklausė	
204. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims užduoti klausimų liudytojui?	204.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 204.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 204.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 204.4.pasiūlė tik tretiesiems asmenims 204.5.pasiūlė bendrai visiems 204.6.nepasiūlė	

205. Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje asmenims dar užduoti klausimų liudytojui?	205.1.pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 205.2.pasiūlė tik ieškovo šaliai 205.3.pasiūlė tik atsakovo šaliai 205.4.pasiūlė tik tretiesiems asmenims 205.5.pasiūlė bendrai visiems 205.6.nepasiūlė 205.7.nebuvo galimybės įvertinti (dalyvaujantys byloje prieš tai neturėjo klausimų)	
206. Ar teisėjas įsiterpė kitiems dalyvaujantiems byloje asmenims užduodant klausimus ir į juos atsakant liudytojui?	206.1.įsiterpė 4 ir daugiau kartų 206.2.įsiterpė 2 – 3 kartus 206.3.įsiterpė vieną kartą 206.4.neįsiterpė	
207. Ar teisėjas padėkojo liudytojui jam baigus kalbėti?	207.1.padėkojo 207.2.nepadėkojo	
208. Ar teisėjas pateikė liudytojui daugiau klausimų nei kiti dalyvaujantys byloje asmenys (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	208.1.teisėjas pateikė daugiau klausimų 208.2.teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų 208.3.teisėjas pateikė mažiau klausimų	
209. Ar teisėjas šalino kokius nors klausimus?	209.1.šalino 209.2.nešalino	
210. Jei koks nors klausimas buvo pašalintas, ar teisėjas paaiškino, kuo remdamasis jį pašalino?	210.1.paaiškino 210.2.nepaaiškino 210.3.nebuvo galimybės įvertinti (nebuvo pašalinta klausimų)	
Rašytinių įrodymų tyrimas		
211. Ar teisėjas paklausė dalyvaujančiųjų byloje, ar reikia balsu perskaityti kokius nors įrodymus?	211.1.paklausė 211.2.nepaklausė	
212. Ar teisėjas kaip nors komentavo įrodymus (<i>kaip</i>)?	212.1.komentavo 212.2.nekomentavo	
213. Teisėjo komentarai įrodymų atžvilgiu buvo:	213.1.geranoriški 213.2.neutralūs 213.3.negeranoriški 213.4.nebuvo galimybės įvertinti	
Vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo aktyvumas		
214. Jei vyko vaiko apklausa, ar teisėjas suteikė galimybę vaiko teisių apsaugos atstovui užduoti klausimų vaikui?	214.1. suteikė galimybę 214.2.nesuteikė galimybės	
215. Jei vyko vaiko apklausa, kiek klausimų vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas uždavė vaikui?	215.1.uždavė 4 ir daugiau klausimų 215.2.uždavė 2-3 klausimus 215.3.uždavė 1 klausimą 215.4.neuždavė klausimų	

216. Jei vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas teikė išvadą žodžiu, ar teisėjas pertraukė jo kalbą?	216.1.pertraukė 4 ir daugiau kartų 216.2.pertraukė 2-3 kartus 216.3.pertraukė 1 kartą 216.4.nepertraukė 216.5.nebuvo galimybės įvertinti	
BYLOS NAGRINĖJIMO IŠ ESMĖS PABAIGA		
217. Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje nori papildyti bylos medžiagą?	217.1.paklausė kiekvienos ginčo šalies atskirai 217.2.paklausė tik ieškovo 217.3.paklausė tik atsakovo 217.4.paklausė tik trečiųjų asmenų 217.5.paklausė visų dalyvaujančių byloje bendrai 217.6.nepaklausė	
218. Ar teisėjas paskelbė, kad bylos nagrinėjimas iš esmės yra baigtas?	218.1.paskelbė 218.2.nepaskelbė	
Baigiamosios kalbos		
219. Ar teisėjas pasiūlė ieškovui sakyti baigiamąją kalbą?	219.1.pasiūlė 219.2.nepasiūlė	
220. Ar teisėjas nutraukė ieškovo baigiamąją kalbą?	220.1.nutraukė 220.2.nenutraukė	
221. Ar teisėjas paaiškino, kodėl nutraukė ieškovo baigiamąją kalbą?	221.1.paaiškino 221.2.nepaaiškino 221.3.nebuvo galimybės įvertinti	
222. Ar teisėjas pertraukė ieškovą jam sakant baigiamąją kalbą?	222.1.taip, 4 ir daugiau kartų 222.2.taip, 2 – 3 kartus 222.3.taip, vieną kartą 222.4.ne, išklause nepertraukęs	
223. Ar teisėjas padėjo ieškovui jam baigus sakyti baigiamąją kalbą?	223.1.padėjo 223.2.nepadėjo	
224. Ar teisėjas pasiūlė ieškovo atstovui sakyti baigiamąją kalbą?	224.1.pasiūlė 224.2.nepasiūlė	
225. Ar teisėjas nutraukė ieškovo atstovo baigiamąją kalbą?	225.1.nutraukė 225.2.nenutraukė	
226. Ar teisėjas paaiškino, kodėl nutraukė ieškovo atstovo baigiamąją kalbą?	226.1.paaiškino 226.2.nepaaiškino 226.3.nebuvo galimybės įvertinti	
227. Ar teisėjas pertraukė ieškovo atstovą jam sakant baigiamąją kalbą?	227.1.taip, 4 ir daugiau kartų 227.2.taip, 2 – 3 kartus 227.3.taip, vieną kartą 227.4.ne, išklause nepertraukęs	
228. Ar teisėjas padėjo ieškovo atstovui jam baigus sakyti baigiamąją kalbą?	228.1.padėjo 228.2.nepadėjo	
229. Ar teisėjas pasiūlė atsakovui sakyti baigiamąją kalbą?	229.1.pasiūlė 229.2.nepasiūlė	
230. Ar teisėjas nutraukė atsakovo baigiamąją kalbą?	230.1.nutraukė 230.2.nenutraukė	

231. Ar teisējas paaiškino, kodēl nutraukē atsakovo baigiamajā kalbā?	231.1.paaišķino 231.2.nepaaišķino 231.3.nebuvo galimybēs ģvertinti	
232. Ar teisējas pertraukē atsakovā ģam sakant baigiamajā kalbā?	232.1.taip, 4 ģr daģiau kartģ 232.2.taip, 2 – 3 kartus 232.3.taip, vienā kartā 232.4.ne, ģšķlausē nepertraukēs	
233. Ar teisējas padēķoģo atsakovui ģam baigus sakyti baigiamajā kalbā?	233.1.padēķoģo 233.2.nepadēķoģo	
234. Ar teisējas pasiģlē atsakovo atstovui sakyti baigiamajā kalbā?	234.1.pasiģlē 234.2.nepasiģlē	
235. Ar teisējas nutraukē atsakovo atstovo baigiamajā kalbā?	235.1.nutraukē 235.2.nenutraukē	
236. Ar teisējas paaiškino, kodēl nutraukē atsakovo atstovo baigiamajā kalbā?	236.1.paaišķino 236.2.nepaaišķino 236.3.nebuvo galimybēs ģvertinti	
237. Ar teisējas pertraukē atsakovo atstovā ģam sakant baigiamajā kalbā?	237.1.taip, 4 ģr daģiau kartģ 237.2.taip, 2 – 3 kartus 237.3.taip, vienā kartā 237.4.ne, ģšķlausē nepertraukēs	
238. Ar teisējas padēķoģo atsakovo atstovui ģam baigus sakyti baigiamajā kalbā?	238.1.padēķoģo 238.2.nepadēķoģo	
239. Ar teisējas pasiģlē treģģajam asmeniui (1) sakyti baigiamajā kalbā?	239.1.pasiģlē 239.2.nepasiģlē	
240. Ar teisējas nutraukē treģģoģo asmens baigiamajā kalbā?	240.1.nutraukē 240.2.nenutraukē	
241. Ar teisējas paaiškino, kodēl nutraukē treģģoģo asmens baigiamajā kalbā?	241.1.paaišķino 241.2.nepaaišķino 241.3.nebuvo galimybēs ģvertinti	
242. Ar teisējas pertraukē treģģajģ asmenģ ģam sakant baigiamajā kalbā?	242.1.taip, 4 ģr daģiau kartģ 242.2.taip, 2 – 3 kartus 242.3.taip, vienā kartā 242.4.ne, ģšķlausē nepertraukēs	
243. Ar teisējas padēķoģo treģģajam asmeniui ģam baigus sakyti baigiamajā kalbā?	243.1.padēķoģo 243.2.nepadēķoģo	
244. Treģģiasģ asmuo buvo (1):	244.1.iešķkovo pusēģe 244.2.atsakovo pusēģe 244.3.su savarankģskais reikalavimais 244.4.nepareišķģs savarankģšķģ reikalavimģ 244.5.nebuvo galimybēs nustatyti	
245. Ar teisējas pasiģlē treģģajam asmeniui (2) sakyti baigiamajā kalbā?	245.1.pasiģlē 245.2.nepasiģlē	
246. Ar teisējas nutraukē treģģoģo asmens baigiamajā kalbā?	246.1.nutraukē 246.2.nenutraukē	
247. Ar teisējas paaiškino, kodēl nutraukē treģģoģo asmens baigiamajā kalbā?	247.1.paaišķino 247.2.nepaaišķino 247.3.nebuvo galimybēs ģvertinti	

248. Ar teisėjas pertraukė trečiąjį asmenį jam sakant baigiamąją kalbą?	248.1.taip, 4 ir daugiau kartų 248.2.taip, 2 – 3 kartus 248.3.taip, vieną kartą 248.4.ne, išklausė nepertraukęs	
249. Ar teisėjas padėjo trečiajam asmeniui jam baigus sakyti baigiamąją kalbą?	249.1.padėjo 249.2.nepadėjo	
250. Trečiasis asmuo (2) buvo:	250.1.ieškovo pusėje 250.2.atsakovo pusėje 250.3.su savarankiškais reikalavimais 250.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 250.5.nebuvo galimybės nustatyti	
251. Ar teisėjas pasiūlė trečiajam asmeniui (3) sakyti baigiamąją kalbą?	251.1.pasiūlė 251.2.nepasiūlė	
252. Ar teisėjas nutraukė trečiojo asmens baigiamąją kalbą?	252.1.nutraukė 252.2.nenutraukė	
253. Ar teisėjas paaiškino, kodėl nutraukė trečiojo asmens baigiamąją kalbą?	253.1.paaiškino 253.2.nepaaiškino 253.3.nebuvo galimybės įvertinti	
254. Ar teisėjas pertraukė trečiąjį asmenį jam sakant baigiamąją kalbą?	254.1.taip, 4 ir daugiau kartų 254.2.taip, 2 – 3 kartus 254.3.taip, vieną kartą 254.4.ne, išklausė nepertraukęs	
255. Ar teisėjas padėjo trečiajam asmeniui jam baigus sakyti baigiamąją kalbą?	255.1.padėjo 255.2.nepadėjo	
256. Trečiasis asmuo (3) buvo:	256.1.ieškovo pusėje 256.2.atsakovo pusėje 256.3.su savarankiškais reikalavimais 256.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 256.5.nebuvo galimybės nustatyti	
257. Ar teisėjas pasiūlė trečiajam asmeniui (4) sakyti baigiamąją kalbą?	257.1.pasiūlė 257.2.nepasiūlė	
258. Ar teisėjas nutraukė trečiojo asmens baigiamąją kalbą?	258.1.nutraukė 258.2.nenutraukė	
259. Ar teisėjas paaiškino, kodėl nutraukė trečiojo asmens baigiamąją kalbą?	259.1.paaiškino 259.2.nepaaiškino 259.3.nebuvo galimybės įvertinti	
260. Ar teisėjas pertraukė trečiąjį asmenį jam sakant baigiamąją kalbą?	260.1.taip, 4 ir daugiau kartų 260.2.taip, 2 – 3 kartus 260.3.taip, vieną kartą 260.4.ne, išklausė nepertraukęs	
261. Ar teisėjas padėjo trečiajam asmeniui jam baigus sakyti baigiamąją kalbą?	261.1.padėjo 261.2.nepadėjo	

262. Trečiasis asmuo (4) buvo:	262.1. ieškovo pusėje 262.2. atsakovo pusėje 262.3. su savarankiškais reikalavimais 262.4. nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 262.5. nebuvo galimybės nustatyti	
263. Ar teisėjas pasiūlė pasinaudoti replikos teise?	263.1. pasiūlė kiekvienam dalyvaujančiam byloje atskirai 263.2. pasiūlė tik atsakovo šaliai 263.3. pasiūlė tik ieškovo šaliai 263.4. pasiūlė tik tretiesiems asmenims (jei tokių buvo) 263.5. pasiūlė bendrai visiems 263.6. nepasiūlė	
Sprendimas / nutartis byloje		
264. Ar teisėjas išaiškino sprendimo / nutarties turinį?	264.1. išaiškino 264.2. neišaiškino	
265. Ar teisėjas išaiškino sprendimo / nutarties apskundimo tvarką?	265.1. išaiškino 265.2. neišaiškino	
266. Ar teisėjas išaiškino sprendimo / nutarties apskundimo terminą?	266.1. išaiškino 266.2. neišaiškino	
267. Ar teisėjas komentavo sprendimą / nutartį (<i>kaip</i>)?	267.1. komentavo 267.2. nekomentavo	
268. Ar teisėjas paskelbė, nuo kada galima susipažinti su teismo posėdžio protokolu?	268.1. paskelbė 268.2. nepaskelbė	
269. Ar teisėjas padėkojo susirinkusiems už dalyvavimą?	269.1. padėkojo 269.2. nepadėkojo	
270. Ar teisėjas atsisveikino su dalyvavusiais bylos nagrinėjime?	270.1. atsisveikino 270.2. neatsisveikino	
BENDRAS ĮSPŪDIS		
271. Ar teisėjas uždavė daugiau klausimų kuriai nors ginčo šaliai?	271.1. taip, ieškovo 271.2. taip, atsakovo 271.3. ne	
272. Ar teisėjas dažniau pertraukė kurią nors ginčo šalį?	272.1. taip, ieškovo 272.2. taip, atsakovo 272.3. ne	
273. Ar teisėjas dažniau komentavo kurios nors ginčo šalies pasisakymus, prašymus ir pan.?	273.1. taip, ieškovo 273.2. taip, atsakovo 273.3. ne	
274. Ar teisėjas dažniau įsiterpė į kurios nors ginčo šalies atsakymų į kitų dalyvaujančiųjų byloje klausimus procesą?	274.1. taip, ieškovo 274.2. taip, atsakovo 274.3. ne	
275. Kuri ginčo šalis daugiau pasisakė?	275.1. ieškovo 275.2. atsakovo 275.3. panašiai abi	

276. Jei ieškovas su atsakovu ginčijosi tarpusavyje teismo posėdžių metu, kaip teisėjas reagavo į jų ginčus?	276.1.leido ginčytis tarpusavyje, neįsiterpė 276.2.neleido ginčytis tarpusavyje, stabdė 276.3.nebuvo galimybės įvertinti (šalys nesiginčijo)	
277. Jei ieškovas pertraukinėjo atsakovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino ieškovą?	277.1.drausmino beveik visais atvejais 277.2.sudrausmino kelis kartus 277.3.sudrausmino vieną kartą 277.4.nedrausmino 277.5.nebuvo galimybės įvertinti (ieškovas netrukdė atsakovui kalbėti, nepertraukinėjo ir t.t.)	
278. Jei atsakovas pertraukinėjo ieškovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino atsakovą?	278.1.drausmino beveik visais atvejais 278.2.sudrausmino kelis kartus 278.3.sudrausmino vieną kartą 278.4.nedrausmino 278.5.nebuvo galimybės įvertinti (atsakovas netrukdė ieškovui kalbėti, nepertraukinėjo ir t.t.)	
279. Ar teisėjas moralizavo kurią nors ginčo šalį kokių nors klausimų?	279.1.moralizavo abi ginčo šalys 279.2.moralizavo tik ieškovo šalį 279.3.moralizavo tik atsakovo šalį 279.4.nemoralizavo	
280. Ar, nagrinėdamas bylą teismo posėdžio metu, teisėjas buvo pakėlęs balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą?	280.1.taip 280.2.ne	
281. Kaip teisėjas bendravo su ieškovu (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	281.1.geranoriškai 281.2.neutraliai 281.3.rodė nepasitenkinimą	
282. Kaip ieškovas bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	282.1.geranoriškai 282.2.neutraliai 282.3.rodė nepasitenkinimą	
283. Kaip teisėjas bendravo su ieškovo atstovu (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	283.1.geranoriškai 283.2.neutraliai 283.3.rodė nepasitenkinimą 283.4.nebuvo galimybės įvertinti (ieškovas neturėjo atstovo)	
284. Kaip ieškovo atstovas bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	284.1.geranoriškai 284.2.neutraliai 284.3.rodė nepasitenkinimą 284.4.nebuvo galimybės įvertinti (ieškovas neturėjo atstovo)	
285. Kaip teisėjas bendravo su atsakovu (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	285.1.geranoriškai 285.2.neutraliai 285.3.rodė nepasitenkinimą	
286. Kaip atsakovas bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	286.1.geranoriškai 286.2.neutraliai 286.3.rodė nepasitenkinimą	

287. Kaip teisėjas bendravo su atsakovo atstovu (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	287.1.geranoriškai 287.2.neutraliai 287.3.rodė nepasitenkinimą 287.4.nebuvo galimybės įvertinti (atsakovas neturėjo atstovo)	
288. Kaip atsakovo atstovas bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	288.1.geranoriškai 288.2.neutraliai 288.3.rodė nepasitenkinimą 288.4.nebuvo galimybės įvertinti (atsakovas neturėjo atstovo)	
289. Kaip ieškovas su atsakovu bendravo tarpusavyje (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	289.1.geranoriškai 289.2.neutraliai 289.3.priešiškai	
290. Kaip teisėjas bendravo su trečiuoju asmeniu (1) (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	290.1.geranoriškai 290.2.neutraliai 290.3.rodė nepasitenkinimą 290.4.nebuvo galimybės įvertinti	
291. Kaip trečiasis asmuo (1) bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	291.1.geranoriškai 291.2.neutraliai 291.3.rodė nepasitenkinimą 291.4.nebuvo galimybės įvertinti	
292. Trečiasis asmuo (1) buvo:	292.1.ieškovo pusėje 292.2.atsakovo pusėje 292.3.su savarankiškais reikalavimais 292.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 292.5.nebuvo galimybės nustatyti	
293. Kaip teisėjas bendravo su trečiuoju asmeniu (2) (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	293.1.geranoriškai 293.2.neutraliai 293.3.rodė nepasitenkinimą 293.4.nebuvo galimybės įvertinti	
294. Kaip trečiasis asmuo (2) bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	294.1.geranoriškai 294.2.neutraliai 294.3.rodė nepasitenkinimą 294.4.nebuvo galimybės įvertinti	
295. Trečiasis asmuo (2) buvo:	295.1.ieškovo pusėje 295.2.atsakovo pusėje 295.3.su savarankiškais reikalavimais 295.4.nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 295.5.nebuvo galimybės nustatyti	
296. Kaip teisėjas bendravo su trečiuoju asmeniu (3) (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	296.1.geranoriškai 296.2.neutraliai 296.3.rodė nepasitenkinimą 296.4.nebuvo galimybės įvertinti	
297. Kaip trečiasis asmuo (3) bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	297.1.geranoriškai 297.2.neutraliai 297.3.rodė nepasitenkinimą 297.4.nebuvo galimybės įvertinti	

298. Trečiasis asmuo (3) buvo:	298.1. ieškovo pusėje 298.2. atsakovo pusėje 298.3. su savarankiškais reikalavimais 298.4. nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 298.5. nebuvo galimybės nustatyti	
299. Kaip teisėjas bendravo su trečiuoju asmeniu (4) (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	299.1. geranoriškai 299.2. neutraliai 299.3. rodė nepasitenkinimą 299.4. nebuvo galimybės įvertinti	
300. Kaip trečiasis asmuo (4) bendravo su teisėju (<i>pateikite bendrą įspūdį</i>)?	300.1. geranoriškai 300.2. neutraliai 300.3. rodė nepasitenkinimą 300.4. nebuvo galimybės įvertinti	
301. Trečiasis asmuo (4) buvo:	301.1. ieškovo pusėje 301.2. atsakovo pusėje 301.3. su savarankiškais reikalavimais 301.4. nepareiškęs savarankiškų reikalavimų 301.5. nebuvo galimybės nustatyti	
BYLOS NAGRINĖJIMO ATIDĖJIMAS (jei toks įvyko)		
302. Ar buvo atidėtas bylos nagrinėjimas?	302.1. buvo atidėtas 302.2. nebuvo atidėtas	
303. Ar, sprendamas klausimą dėl bylos atidėjimo, teisėjas paklausė ginčo šalių nuomonės?	303.1. paklausė kiekvienos ginčo šalies atskirai 303.2. paklausė tik ieškovo šalies 303.3. paklausė tik atsakovo šalies 303.4. paklausė tik trečiųjų asmenų 303.5. paklausė visų dalyvaujančių byloje bendrai 303.6. nepaklausė	
304. Jei buvo atidėtas bylos nagrinėjimas, ar teisėjas išaiškino bylos nagrinėjimo atidėjimo priežastį?	304.1. išaiškino 304.2. neišaiškino	
305. Ar prieš atidėdamas bylos nagrinėjimą teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys turi prašymų?	305.1. paklausė kiekvienos ginčo šalies atskirai 305.2. paklausė tik ieškovo šalies 305.3. paklausė tik atsakovo šalies 305.4. paklausė tik trečiųjų asmenų 305.5. paklausė visų dalyvaujančių byloje bendrai 305.6. nepaklausė	
306. Ar teisėjas, paskirdamas kito posėdžio datą, atsižvelgė į ginčo šalių nuomonę?	306.1. atsižvelgė 306.2. neatsižvelgė	
307. Ar teisėjas padėjo dalyvavusiems bylos nagrinėjime asmenims?	307.1. padėjo 307.2. nepadėjo 307.3. nebuvo galimybės įvertinti	

308. Ar teisėjas atsisveikino su dalyvavusiais bylos nagrinėjime asmenimis?	308.1.atsisveikino 308.2.neatsisveikino 308.3.nebuvo galimybės įvertinti	
BYLOS NAGRINĖJIMO IŠ ESMĖS ATNAUJINIMAS (jei toks įvyko)		
309. Ar buvo atnaujintas bylos nagrinėjimas iš esmės?	309.1.buvo atnaujintas 309.2.nebuvo atnaujintas	
310. Ar pakartotinio bylos nagrinėjimo iš esmės metu teisėjo elgesys skyrėsi nuo prieš tai buvusiojo (<i>jei taip, kaip</i>)?	310.1.skyrėsi 310.2.nesiskyrė	
FAKTAI APIE BYLĄ		
311. Kiek teismo posėdžių įvyko (<i>įrašykite skaičių</i>):		
312. Kiek liudytojų dalyvavo bylos nagrinėjime (<i>įrašykite skaičių</i>):		
313. Kiek trečiųjų asmenų dalyvavo bylos nagrinėjime (<i>įrašykite skaičių</i>):		
314. Bylos esmė (<i>dėl ko kilo ginčas</i>):		
315. Miestas:		
316. Rajonas:		
317. Teismas:	317.1.apylinkės 317.2.apygardos 317.3.Lietuvos apeliacinis 317.4.Lietuvos Aukščiausiasis	
318. Bylą nagrinėjęs (-usi) teisėjas(-a):		
319. Bylą nagrinėjusio (-ios) teisėjo(-os) lytis:	319.1.vyras 319.2.moteris	
320. Bylos įrašų numeris (<i>įrašykite</i>):		

4 priedas. Kriterinių situacijų aprašomoji statistika

	181 bylos imtis			106 bylų imtis		
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Kriterinės situacijos, priskirtos etiškumo reikalavimui						
CB32* Ar teisėjas kada nors pertraukė ieškovo šalį jai teikiant prašymą?	97	0,56	0,70	51	0,56	0,71
CB37 Ar teisėjas kada nors pertraukė atsakovo šalį jai teikiant prašymą?	81	0,43	0,76	39	0,52	0,72
CB85 Ar teisėjas pertraukė ieškovą jam duodant paaiškinimus?	139	0,22	0,85	79	0,31	0,82
CB92 Ar teisėjas padėjo ieškovui jam baigus kalbėti?	135	0,12	0,99	76	0,02	1,00
CB276 Jei ieškovas su atsakovu ginčijosi tarpusavyje teismo posėdžių metu, kaip teisėjas reagavo į jų ginčus?	26	0,23	0,99	16	0,25	1,00
CB277 Jei ieškovas pertraukinėjo atsakovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino ieškovą?	20	0,15	0,90	15	0,06	0,93
CB278 Jei atsakovas pertraukinėjo ieškovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino atsakovą?	24	0,33	0,76	17	0,36	0,83
CB279 Ar teisėjas moralizavo kurią nors ginčo šalį kokiu nors klausimu?	167	0,66	0,74	96	0,64	0,76
CB280 Ar, nagrinėdamas bylą teismo posėdžio metu, teisėjas buvo pakėlęs balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą?	176	0,63	0,77	103	0,59	0,80
CB283 Kaip teisėjas bendravo su ieškovo atstovu?	137	0,94	0,33	78	0,92	0,38
CB287 Kaip teisėjas bendravo su atsakovo atstovu?	101	0,90	0,43	59	0,93	0,36
Kriterinės situacijos, priskirtos nešališkumo reikalavimui						
CB31 Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą ieškovui teikiant prašymus?	100	0,81	0,52	55	0,73	0,60
CB36 Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą atsakovui teikiant prašymus?	82	0,73	0,58	39	0,76	0,54
CB81 Ar teisėjas darė spaudimą šalims sudaryti taikos sutartį?	118	0,72	0,68	67	0,76	0,65
CB87 Ar teisėjas darė ieškovui spaudimą (atsisakyti reikalavimų, juos sumažinti ir pan.)?	139	0,87	0,49	79	0,87	0,49
CB271 Ar teisėjas uždavė daugiau klausimų kuriai nors ginčo šaliai?	131	0,16	0,99	77	0,09	1,00
CB272 Ar teisėjas dažniau pertraukė kurią nors ginčo šalį?	131	0,46	0,88	77	0,50	0,86
CB273 Ar teisėjas dažniau komentavo kurios nors ginčo šalies pasisakymus, prašymus ir pan.?	131	0,52	0,85	77	0,45	0,89
CB274 Ar teisėjas dažniau įsiterpė į kurios nors ginčo šalies atsakymų į kitų dalyvaujančiųjų byloje klausimus procesą?	120	0,70	0,71	68	0,76	0,64
Kriterinės situacijos, priskirtos galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui						
CB8 Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys nori pareikšti nušalinimų?	181	0,62	0,39	106	0,62	0,37
CB29 Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys turi prašymų?	81	0,73	0,42	44	0,73	0,46

4 priedo tęsinys. Kriterinių situacijų aprašomoji statistika

	181 bylos imtis			106 bylų imtis		
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Kriterinės situacijos, priskirtos galimybės išreikšti nuomonę reikalavimui						
CB60 Jei buvo prašymų, ar teisėjas paklausė kitų byloje dalyvaujančių asmenų nuomonės dėl pateiktų prašymų?	48	0,68	0,63	25	0,69	0,59
CB65 Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės, ar toliau nagrinėti bylą, jei neatvyko liudytojai ar kiti proceso dalyviai?	115	0,60	0,62	65	0,65	0,58
CB66 Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl bylos nagrinėjimo neatvykus liudytojams ar kitiems proceso dalyviams?	99	0,89	0,44	58	0,89	0,44
CB67 Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?	164	-0,32	0,94	95	-0,34	0,94
CB68 Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?	49	1,00	0,00	28	1,00	0,00
CB69 Ar teisėjas paklausė, ar ieškovas palaiko savo reikalavimus visa apimtimi?	155	0,48	0,87	90	0,46	0,88
CB71 Ar teisėjas paklausė, ar atsakovas pripažįsta pareikštą ieškinį?	132	0,42	0,90	78	0,43	0,90
CB73 Ar teisėjas paklausė ginčo šalių, ar išnaudotos visos galimybės sudaryti taikos sutartį?	151	0,11	0,99	90	0,04	1,00
CB84 Ar teisėjas pasiūlė ieškovui duoti paaiškinimų?	145	0,82	0,57	85	0,78	0,61
CB88 Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje užduoti klausimų ieškovui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?	121	0,59	0,60	68	0,60	0,61
CB97 Ar teisėjas pasiūlė atsakovui duoti paaiškinimų?	119	0,76	0,64	70	0,68	0,73
CB217 Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje nori papildyti bylos medžiagą?	152	0,25	0,81	87	0,30	0,79
Kriterinės situacijos, priskirtos informavimo reikalavimui						
CB1 Ar teisėjas paskelbė, kokia byla nagrinėjama?	24	0,58	0,65	13	0,61	0,74
CB3 Ar teisėjas paskelbė teismo sudėtį (kas dalyvaus kaip ekspertas, vertėjas, teismo posėdžio sekretorius)?	179	0,94	0,27	105	0,94	0,28
CB5 Ar proceso dalyviai buvo įspėti, kad bus daromas teismo posėdžio garso įrašas?	167	0,17	0,93	97	0,26	0,92
CB6 Ar teisėjas išaiškino nušalinimo teisę ir galimas teisėjo, vertėjo, eksperto nušalinimo priežastis?	178	-0,74	0,63	104	-0,73	0,63
CB218 Ar teisėjas paskelbė, kad bylos nagrinėjimas iš esmės yra baigtas?	143	0,46	0,88	82	0,43	0,90

*Visas civilinių bylų analizės protokolai pateiktas 3 priede. Po raidžių derinio CB (civilinės bylos) einantys skaitmenys atitinka civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolo klausimų numeraciją. *Pastaba.* *N* – atvejų skaičius, *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis.

5 priedas. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelio parametrų įverčiai

Kintamasis	Standartizuotas įvertis	Standartinė paklaida	<i>p</i>
Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo faktorių sudaro			
CA3	0,759	0,073	< 0,001
CA6	0,581	0,075	< 0,001
Teisingumo lūkesčių faktorių sudaro			
CA5	0,679	0,079	< 0,001
CA8	0,430	0,076	< 0,001
Teisėjo elgesio teisingumo faktorių sudaro			
CA45	0,868	0,038	< 0,001
CA62	0,742	0,063	< 0,001
Teisėjų elgesio teisingumo faktorių sudaro			
CA82	0,935	0,033	< 0,001
CA84	0,842	0,032	< 0,001
Suvokto teisėjo etiškumo faktorių sudaro			
CA44	0,914	0,079	< 0,001
CA53	0,794	0,076	< 0,001
CA55	0,803	0,072	< 0,001
CA56	0,807	0,095	< 0,001
Suvoktos galimybės išreikšti nuomonę faktorių sudaro			
CA20	0,609	0,138	< 0,001
CA23	0,968	0,089	< 0,001
CA24	0,537	0,130	< 0,001
CA26A	0,726	0,109	< 0,001
CA26B	0,750	0,087	< 0,001
Suvokto teisėjo nešališkumo faktorių sudaro			
CA43	0,804	0,085	< 0,001
CA46	0,863	0,072	< 0,001
CA49	0,393	0,154	0,011
CA50	0,551	0,096	< 0,001
CA51	0,623	0,090	< 0,001
CA54	0,756	0,081	< 0,001
CA57	0,914	0,084	< 0,001
Suvoktos advokato kompetencijos faktorių sudaro			
CA34	0,866	0,122	< 0,001
CA35	0,987	0,034	< 0,001
CA36	0,960	0,040	< 0,001
CA37	0,855	0,156	< 0,001
CA38	0,745	0,113	< 0,001
Suvokto procedūrinio teisingumo faktorių sudaro			
Suvokto teisėjo etiškumo faktorius	0,906	0,056	< 0,001
Suvokto teisėjo nešališkumo faktorius	0,948	0,056	< 0,001
Suvoktos galimybės išreikšti nuomonę faktorius	0,339	0,148	0,021
Teisėjų elgesio teisingumo faktorių prognozuoja			
Teisėjo elgesio teisingumo faktorius	0,899	0,044	< 0,001
Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo faktorius	-0,021	0,056	0,703

5 priedo tęsinys. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimo modelio parametrų įverčiai

Kintamasis	Standartizuotas įvertis	Standartinė paklaida	<i>p</i>
Teisėjo elgesio teisingumo faktorių prognozuoja			
Suvokto procedūrinio teisingumo faktorius	0,643	0,095	< 0,001
Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo faktorius	0,659	0,234	0,005
Teisingumo lūkesčių faktorius	-0,433	0,234	0,064
Suvoktos galimybės išreikšti nuomonę faktorių prognozuoja			
Suvoktos advokato kompetencijos faktorius	0,612	0,138	< 0,001
Teisingumo lūkesčių faktorius koreliuoja su			
Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo faktoriumi	0,746	0,124	< 0,001
Suvoktos advokato kompetencijos faktoriumi	-0,252	0,166	0,130
Suvoktos advokato kompetencijos faktorius koreliuoja su			
Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo faktoriumi	0,154	0,118	0,193
Suvokto procedūrinio teisingumo faktoriumi	0,581	0,112	< 0,001
Suvokto procedūrinio teisingumo faktorius koreliuoja su			
Išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo faktoriumi	0,229	0,101	0,024
Teisėjo (nagrinėjusio bylą) elgesio teisingumas medijuoja ryšį tarp išankstinio teisėjų elgesio teisingumo vertinimo ir			
Teisėjų elgesio teisingumo (pasibaigus teismo procesui)	0,592	0,215	0,006